

МАТЭРЫЯЛЫ

МІЖНАРОДНАЯ НАВУКОВАЯ КАНФЕРЕНЦІЯ «УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ У БРАТНІХ КУЛЬТУРАХ»

ФРША. 24-25 ЛІСТЫПАДА 1995 Г.

Уладзімір Караткевіч —
не толькі пісьменнік,
але і акцёр, спявак, мастак.
Яго малюнкамі можна было б
ілюстраваць збор яго
твораў. Многія з іх
знаходзяцца ў прыватных
руках — у хатніх
альбомчыках, у розных
выпадковых, часам
канцылярскіх кнігах.
Чатыры такія малюнкі
ўпрыгожваюць гэтае
выданне. На адвароце —
сяброўскі шарж на
літаратуразнаўцу Міколу
Прашковіча. Подпіс:
«А ты! Запісаўся
ў беларусы?!!!!!!?!?!?»

Рыгор Барадулін (Мінск)

І КОСКІ З МЕСЦА НЕ ЗРУШУ!..

Дасе ні на кога не пісаў. На сяброў тым болей. Таму і ўспаміны не могуць быць датавана-дакладнымі. Дасьетчыкам лацно. Цэлья кнігі атрымліваюцца.

Усё першае, ранейшае помніца лепей, чымся пазнейшае. З апрамецця памяці знічкава прахопліваюцца дэталі, эпізоды, нейкія падзеі, нейкія здарэнні. Вясёлае чамусьці само пра сябе нагадвае болей настойліва, падчас нават, хочацца сказаць, нахабіста. Сумнае, бо яно ў перавазе сваёй душэўнае, інтymнае, звычайна саромеецца абазвавацца. Пісаць пра сябра, успамінаць пра чалавека, які табе баліць, неяк боязna.

Уладзімір Караткевіч настолькі глыбока ўвайшоў у маю свядомасць, запоўніў мяне з маладых нашых гадоў, аж не верыцца, што рана ці позна ён не прыйдзе, не прыедзе, не пазвоніць, не напіша смяшлівай паштоўкі ці ўрачыстакеплівага ліста.

Упершыню ўбачыў я здзіўленавокага, нязвыкла даверлівага, амаль памалечы цыблакаватага і разам з тым мажнога хлопца, у якога нечакана спалучалася вяскова-мястэчковая беларуская шчырасць з урбаністычнай ўсходнеславянскай шырынёй і ўзважанасцю. Было гэта ўвесень 1955 года на традыцыйнае нарадзе маладых у Карапішчавічах. Першае ўражанне памыляеца рэдка. Такім і застаўся, такім і быў Уладзімір, Сямёнаў сын, — падлеткам, якому хочацца ведаць болей за ўсіх астатніх, таму і ведае, якому, між іншым, рупіць паказаць сваю глыбокую дасведчанасць, сваю касмічную шырынню, таму і паказвае сваю неабачлівую любоў да ўсіх, таму і любіць.

У Карапішчавічах у туую першую нашую сустэречу далёка заходзілі мы патады яшчэ ціхай дарозе. Уладзімір здзіўляў мяне і ашаламляў і развагамі і задумамі. Глядзеў я на яго, як тубылец на касманаўта. І трэба быць шчырым, да апошніх дзён заставалася жыць у мене гэтае пачуццё баравай насці і здзіўлення. Сам Уладзімір ніколі, нічым, ніяк не падкрэсліваў ні перад кім сваёй перавагі, сваёй адметнасці. Яна сама выдавала яго, незвычайнасць Караткевічава. Любіў маштабнасць, любіў гіпербалу. Любіў размах. Потым, калі ўжо не стала крыштальна чыстага пастыра духоўнасці беларускай, калі адчынялі ў Оршы мемарыяльную дошку на вуліцы, якую перайменавалі ў гонар Уладзіміра Караткевіча, любімая сястра Наталля Сямёнаўна паказвала мясціну, дзе стаяла хата, у якой нарадзіўся новы звязстун Адраджэння. Паказвала і крынічку, у якую бегаў маленъкі Валодзечка мачаць ледзьне

цэлую галаву даваеннага цукру. З малечых гадоў цягнула да шырыні жэста, да крыніцы. Метафарычна.

А ў ту ю першую нашу восень чытаў Уладзімір вершы і балады, якім суджана было стаць хрэстаматыйнымі, анталағічнымі. Пра адну баладу на-смеліўся я заўважыць, што дужа нагадвае «Івіковых журавоў». Хацелася ж і мне паказаць, што нешта чытаў, нешта чую. Чытаў Уладзімір, які настаўнічаў у роднай Оршы, і пераклады з Гейнэ.

І былі пазнейшыя Карапішчавічы, калі мы сядзелі ў лесе аж два месяцы. Уладзімір жыў у левай прыбудоўцы (калі стаць тварам да дома), а я ў правай. Пісаў, як заўсёды, шмат. Чытаў Біблію. Па тых часінах гэта было амаль выклікам не толькі кіруючай і накіроўчай, але і ўсяму грамадству. Пісьменніцкаму найболыш. Бо пісаў жа адзін паэт: «Мая зямля, мая радзіма, чуў прыказку такую я: — Народ без партыі любімай, як гай вясной без салаўя». Цэлы дзень Уладзімір працаваў, а ўвечары збіраліся звычайна ў май пакойчыку. Кухар, які хваліўся, што гатаваў некалі маршалу Жукаву, выразаў самыя любовныя кавалачкі мясюгі, смажыў, пасля клаў у дзве плыткія талеркі, а талеркі хаваў за халяву афіцэрскіх ботаў. Ішоў да нас на агенчык. Гэтае закусі хапала пад дзве-тры пляшкі. Часта з ваеннымі ўспамінамі выступаў Юрый Багушэвіч: ... у Эльзы пантофлік гайдаецца на кончыку пальца нагі. ... Не хапіла спірту. ... У тайзе ён з дамай, яна яму галінкай адганяе камароў з таго месца, адкуль ногі растуць...

Паколькі Багушэвіч ночы праводзіў недзе на ацалелых хутарах, дый днём рэдка сутыкаўся ў сваім вялікім — хоць ваўкоў ганяй — пакоі на першым паверсе, мы з Валодзем прывучылі сучку Джэры спаць на падушцы ў Багушэвіча. Пры гэтым накрывалі яе коўдрай.

Уладзімір хадзіў у унтах. Сабакі, чуючы дух сваіх братоў, на першых часінах брахалі на ногі добра га чалавека, які частаваў іх самым смачным. Пра любімых нашых сабак нават склалі былі вершык: «Сук Дазор і сучка Джэры жралі суп і сок з фужэра». Ці яшчэ такі, парадыруючы заклічную паэзію: «Гэй, да сонца, гэй, да зор, з намі Джэры і Дазор!» Каб пачаставаць сабак, пасля працы часцяком ехалі мы з Уладзімірам у «Мінск», у рэстаран, названы ў гонар сталіцы. Уладзімір заказваў абавязкова куранятка табака, каб костачкі завезці брахлівым любімцам. Здаралася, што швейцары не хацелі пускаць кліента ў унтах і ў шыкоўнымі світэры (Уладзімір падкрэсліваў, што вязалі яму світэры дамы сэрца). Усё ўладжвала невялікая, па-польску кажучы, лапуўка. Пасля вячэры ў таксі везлі сабакам костачкі.

Часцяком і ўдзень быгаль па трохі заснежанай грудзе ў недалёкі Апчак. У сельскім магазіне было тое, што нас вяло, як партыя да зіхоткіх вяршыняў. Там віселі і кажухі, ды я так і не сабраўся прыдбаць цёплую адзежынку. З малых гадоў памятаў мамін прыгавор: чалавек відаць летам без кароўкі, а зімой без кажушка.

Беглі мы ў Апчак пад прыдуманую амаль дзіцячую гаварынку. «Чак-чак-чак-чак, хлопцы чэшуць у Апчак. Іх чакае ў Апчаку сто чыкушак начэку».

Бегаў з намі колькі разоў Пятро Васілеўскі, якога, казалі, любіў слухаць Твардоўскі. Але апошні раз разбіў лоб аб груду, а ў пакоі чакала жонка Галіна, якая прыязджала на сваёй чарговай «Волзе».

Некалькі паходаў ці марш-пабегаў зрабіў з намі Аляксандр Дракахруст, высокі, станісты маёр, сябра Юрый Багушэвіча па Далёкім Усходзе. У Дракахруста Уладзімір дапытваўся, ці будзе страляць у людзей, калі паступіць загад. Бо аднекуль ведаў пра падзеі ў Новачаркаску. Гэта на Дракахруста паглядала Еўдакія Лось, і часта паўтаралі мы ў лесе: «Ах, немножко б красівей, ах, немножко б моложе, и попала бы я в Дракохрустово ложе». Любіў Уладзімір прыгаворваць: «Пан Чэсь сказаў панчосе: памераемся ў чосе». Тут, у лесе, Вячаслаў Адамчык распачынаў шматпрацяжныя раманы свае. Да гонару ягонага вартага сказаць, што, ідуучы навыперадкі па колькасці, не збіўся на прозу двух вялікаборцаў.

У Каралішчавічах падоўгу працаваў Аркадзь Куляшоў. Пры ім, мяркую, па аваязку службы на кінастудыі і на асноўнай быў і коласазнаўца. Апошняму было дадзена заданне канкрэтна ад дырэктара выдавецтва Матузава зарэзцаць «Каласы пад сярпом твайм». Праўда, закрытую рэцэнзію напісаў памерам ледзь не з быкаўскую аповесць, але да пераразання жылаў твора не дайшоў. З імі па вечарах гуляла ў прэферанс маці Уладзіміра Надзея Васільеўна.

І пад час збірання нашага ў «Мінск» Уладзімір па-гаспадарску журботна паведаміў, што маці праиграла аж трэх рублі. А паездка нашая ў Мінск і ў «Мінск» у два бакі з вячэраю і аваязковымі костачкамі сабакам каштавала куды болей.

Пра Надзею Васільеўну трэба пісаць асобную кнігу. Выпускніца гімназіі, прыроджана панавітая і тонкая ў веданні людзей, яна была рэхам, адгалосsem былое годнасці і велічы старадаўняга беларускага роду. Яна была нейкім чынам прататыпам інтэлектуальна-велічных натураў у творах сына. Недзе ў 60-я гады Павел Кабзарэўскі прывёз мене з Пецярбурга (тады Ленінграда) фотакартку свайго здымання Анны Ахматавай. Я быў уражаны, так бы мовіць двайніковасцю. Шляхетнасць. Вялікасвецкасць. І вонкавае падабенства.

Надзея Васільеўна гаварыла ціха. І нават маўчанне яе было красамоўнае. Адным словам, магла ацаніць і ўцаніць, запрасіць і загадаць, вылучыць і паставіць на месца. Любога. Перад Надзеяй Васільеўнай і ў сталым узросце пачувай сябе кожны дзіцём. Як перад маці.

З усмешкай распавядала, як Антон Алешка прыйшоў да яе, каб дапамагла перакласці на французскую мову каманды паветранага бою. (Алешка пісаў пра вайну, пра лётчыкаў у згодзе з патрабаваннямі часу.) У Марыінскай гімназіі французскую мову вучылі зусім з іншым ухілам. Нармальна.

Любіла Надзея Васільеўна дарагія, тонкага густу рэчы, фамільнія рэліквіі. Гэта і сыну перадалося. Пра рэвалюцыю, пра паслярэвалюцыйную мітусню казала з ноткамі ўсмешкі. Паказвала білет на права перайсці праз мост. Ён каштаваў звыш двух мільёнаў. Эманспіваныя дамы (папярэдніцы сённяшніх валютных) надзяжалі гадзіннік на нагу. Гэта азначала, што плата пагадзінная.

І нікому я гэтак не баяўся трапляцца на вочы дужа вясёлым, як Надзеі Васільеўне. Удвух з Уладзімірам пабойваліся мы і маладзейшага за нас Зянона Пазняка, які ганяў нас за злоўживанне акававіты, ці за ўжыванне зла. Тут да слова прыйшлося падзякаваць Зянону за фотаздымак, які ён зрабіў у мяне дома, калі перавыхоўваў нас з Уладзімірам. Гэта на здымку найадменнага майстэрства (талент Пазняка шматбаковы) мама мая трymае маленъкую Ілонку. Вадзіў я сяю Ілонку да Уладзіміра, і чула мая маленъкная дачушка добрыя слова на дарогу ў жыцці ад Надзеі Васільеўны, ад дзядзькі Валодзі, нават аўтографамі ў школе хвалілася.

Уладзімір любіў маці, ганарыўся ёю. Быў уважлівы і чулы, але без цяля-часці, якой хварэлі мы пасля застолля.

Было, што пілі ў нас дома. Адыходзячы, ці, можа, дакладней сказаць, адплываючы, Уладзімір тоненъкім голасам (не раўнуючы як той воўк з казкі, якому каваль адцягнуў язык на тоненъкую лісцінчуку, на дрыготкую шапацінчуку) папрасіў: «Ці няма ў вас маленъкае мензурачкі. Я хачу мame шампанскага занесці».

А мяне зноў, як ваўка таго, цягне ў лес. У лес каралішчавіцкі. Гэта, калі мы з магілёўскае шашы, прыбіўшы мляватыя ногі па выбітай дарозе, уваходзілі ў значэлы галінашумны змрок з рэдкімі зоркамі недзе ўгары, Уладзімір паўтараў: «Уехаў у лес, як у кажух улез». У залежнасці ад наяўнасці ў нашых кішэнях мы то пешака часалі, то ехалі. Калі чым. Запомніўся адзін эпізод нашае езданіны. Злавілі таксі. Запас пры нас. Настрой вясёлы. Уладзімір пачынае казаць пра свой радавод. Шмат што мне ўжо вядома па ранейшых прыгадках сябра. У салодкай дрымоце слухаю. Раптам Уладзімір паведамляе:

— Заснавальнік Дому Раманавых, Іван Кабыла, быў конюхам у майго дзеда...

Па інерцыі нясмела, а болей млява спрабую запярэчыць, што ў 1913 годзе адзначалася 300-годдзе Дому Раманавых. Колькі ж тады гадоў дзеду магло быць? Уладзімір, як і зайдёды, хутка загарэўся ў сваім гневе праз маю нязгоду:

— Ну, не дзед, а прадзед! А ты наогул гісторыю не ведаеш...

Пярэчыць супраць апошняга аргумента не было як. Я ж выпускнік БДУ імя У. І. Леніна, дзе на філфаку выкладалі толькі гісторыю КПСС. Праўда, на семінарскіх занятках ледзь да інфаркту не давёў партдаму, калі запытаўся, які ўхіл лепшы, правы ці левы.

Болей Уладзімір ніколі пра Івана Кабылу не ўспамінаў. Затое ставіў я яго ў тупік пытаннем, дзе ён нарадзіўся. Пачынаў прыкладна так:

— Калі ўзяць ніжняе Падняпроўе і верхняе Падняпроўе, калі да паўстання Кастуся Каліноўскага, калі ўзяць Панямонне, Віленшчыну...

І калі я напамінаў Уладзіміру пра Оршу, ён адмахліва казаў, што гэта пашпартны запіс. Адчуваў сябе сынам усіх Беларусі, народжаным з-пад сэрца яе.

Далей у каралішчавіцкі лес, болей прыпамінаў. Рэйсавым аўтобусам, відаць, апошнім, даязджаем да памянёнай павароткі. Далей трэба пехатой.

Цяжкавата. Цёмна. Ды нечакана нашую ціхую самоту разбудзіў трактар з прычэпам. Галасуем. Сядаем у жывое цуда часоў калектывізацыі. У нас дзве авоські чацвяртшак (Уладзімір, бывала, казаў «чырвка»), за дзве трактарыст ахвотна згадзіўся давезеці да мастка, адкуль асфальтаваная дарожка вяла ў будынак Дома творчасці. Нам трактар, а трактарысту нас сам Гасподзь паслаў. Едзэм. Пад'ехалі да самага мастка. Тут я прапаноўваю, каб трактарыст, яшчэ за дзве чацвяртшакі, аб'ехаў два разы вакол Дома творчасці. Трактарыст згадзіўся і за адну пляшачку, як называлі мы, няпоўнагадовую, аб'ехаць хоць пяць разоў. Тут варта растлумачыць, што ўся загваздка была ў тым нечуваным грукаце матора трактара. Дый было ўжо недзе пасля дванаццаці гадзін ночы. Добра, што Уладзімір праявіў пільнасць — адгаварыў трактарыста і мянэ ад крамолы парушыць спакой класікаў. У нас пущёука была на два месяцы. Выселілі б нас з трэскатам, не цішэйшым за трактар. Не сцярпелі б ні Куляшоў, ні коласазнаўца.

А масток гэны, можна смела сказаць, гістарычны. Уладзімір пісаў «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». Была дамова з кінастудыяй, якая толькі называлася «Беларусьфільм», бо працавала на адходах, ці, дакладней, на отбрасах маскоўскіх халтурмайстраў. Да Караткевіча прыехаў ягоны сябра Анатоль Забалоцкі. З сібірскіх беларусаў. Сяло, дзе нарадзіўся ён, затапілі, калі разлівалі так званае рукатворнае мора. Камуністы, выклікаўшы на сацыялістычнае спаборніцтва Усявышняга, недзе на шасцідзесяты год шайтанскае ўлады свет парадкавалі. Гэта Забалоцкі пасля рабіў «Каліну чырвоную». А Караткевіча болей за ўсё уразіў акрамя майстэрства аператара тым, што аб галаву разбіваў бутэлькі з-пад «Савецкага шампанскага». Хто быў мацнейшы, ці савецкае, ці галава, мне Уладзімір ні разу не патлумачыў. Прыехаўшы да Караткевіча ўранні, не зусім упэўнена падаўся Забалоцкі недзе з паўдня. Назаўтра раніцой іду я з нашымі сабакамі. Дазор пачынае нюхаць і грэбці лапамі ў ка-наўцы каля самага мастка. Пачынаюць вызывацца з-пад снегу паперы. Знаёмы почырк. Гэта Караткевіч даў Забалоцкаму сцэнарны план і накіды будучага рамана, каб завёз машыністцы перадрукаваць. Як і світэры, дамы сэрца рабілі Уладзіміру перадрук. Нават перадрукуювалі зборнікі тады забароненага Мікалая Гумілёва.

Гусі ўратавалі Рым. Ваўчыца сасіла Ромула і Рэма. Карапішчавіцкі сабака Дазор уратаваў славуты раман Уладзіміра Караткевіча. І павінен застацца ў гісторыі нашага прыўкраснага пісьменства. Напамінаю, звалі сабаку Дазор.

Дазор спаў у мянэ ў пакоі. Уночы даводзілася ўставаць і выпускаць. За-студзіўся я, захварэў. І мянэ лячыў Уладзімір. Зноў жа з Мінска прывёз канъяк і лімон. Дапамагло. Хутчэй за ўсё значэнне ў лекаванні мела доза. А наогул у май пакоі стаяла нашае агульнае тое зелле, што робіць вяселле. Шмат хто забягаў перад сняданнем, балышыня заходзіла вечарам.

І яшчэ два месяцы быў я разам з Уладзімірам Караткевічам. І было гэта ва Уладзівастоку. А пачаўся наш ваяж і проста і вясёла. Сядзелі мы ўтрох у мянэ

на кватэры па вуліцы Бялінскага. Калі бутэлькі на стале можна было падстаўляць ветру, каб свістай, сумна пачалі разважаць, што хochaща паездзіць, свету пабачыць. Мне цюкнула ў галаву пазваніць генералу Аляксееву, які ўзначальваў ваенна-шэфскую камісію пры Саюзе пісьменнікаў. Генерал любіў літаратуру, сам пісаў прозу. Дужа стараўся выбіць як мага болей значкоў за культурнае шэфства над арміяй. Было гэтых значкоў, здаецца, трох ступені. І калі неяк уручалі гэтыя значкі, Іван Шамякін з крыўдай у голасе заўважыў, што не мае яшчэ такога значка. Праз колькі дзён меў. Цацкі сунімаюць слёзы не толькі ў немаўлятак.

І пазваніў я генералу Аляксееву, каб паслаў ён нас на стажыроўку ў якую-небудзь вайсковую газету. Нас — гэта Уладзіміра Карапекіча, Генадзя Кляўко і мяне. У добрым настроі мы прасіліся паслаць як можна далей. Генерал адказаў, што далей Уладзівастока паслаць не можа. Тэлефонная просьба да генерала была глыбокай восенню, амаль зазімкам 1964 года. Дні ішлі. Пра размову мы забыліся. Настала вясна. Уладзімір сабраўся ехаць да любімага дзядзькі ў Рагачоў, дзе, у асноўным, і пісаліся «Каласы пад сярпом твайм». Я навастрыйчыся да мамы ў Вушчу. І тут прыходзяць позвы ў ваенкамат усім тром. Задобрыўшы добраі чаркай, паслалі на праведзіны ў ваенкамат Кляўко. Хай усё разведае і скажа, што нас няма. І калі наш пасланец з'явіўся ў ваенкамат (на ваенныя кафедры нашых выкладчыкаў прыводзіла ў шаленства слова «з'явіўся», — «является только Христос народу, — кричал іяны завучаны салдаціста-савецкі жарт, — а курсант должен докладывать: «Прибыл!»), там і аб'явіл, што камандзіруецца на Далёкі Усход, у горад Уладзівасток для стажыроўкі ў акруговай газете. Тут жа дадалі, каб перадаў гэта Карапекічу і Барадуліну. А ў нашага выратоўцы было, як цяпер пішуць у дэтэктыўнай літаратуры, алібі, што нас няма ў Мінску, што мы хворыя і гэтак далей. Ды ў ваенкамате амаль паўтарыл фразу з прыблітнёнага раманса: «Шуткі морскіе — жестокіе шуткі».

І былі мы 1 жніўня 1965 года ва Уладзівастоку. Прылёт свой адзначалі ў рэстаране морвакзала. Ледзьве ўбіліся за нейкі столік сесці. З намі з Москвы ляцеў берагавы маёр Валерый Зайцаў, ён жа пісаў вершы пад псеўданімам Рында. Маёр і дапамог убіцца ў рэстаране. Якраз у гэтыя дні вярнулася кітабойная флатылія. І таму ўвесь Уладзівасток працаваў на прыём кітабойцаў, дапамагалі ўсе як маглі пазбавіцца маракам ад пустінных грошай. Асабліва стараліся так званыя «нявесты». Самы шык — мужчынскія каляровыя беспамерныя шкарпэты і газавая касынічка. «Нявесты» за газавую касынічку вечар сядзелі з маракамі ў рэстаране. Але атмасферу ўсеагульнага ўздыму ў рэстаране лепей за ўсё паказаў Уладзімір у пачатку сваёй «Чазеніі». Гэта быў першы твор, на які адгукнуліся мяхамі лістоў падзякі і захаплення з усіх куткоў Саюза. Дапамагла руская мова. Мы з Кляўко па-журналісцку стараліся нешта злавіць у запісныя кніжкі, вывучалі жыццё, а Карапекіч пад час нашых паездак па Прымор’і толькі не выпускаў з рота цыгарэту, ававязковая чытаў нейкую кніжку і як бы драмаў. А пасля мы ахнулі, што ён убачыў і як,

галоўнае, убачыў. Праўда, шмат пісаў лістоў. Трэсся над чыстай паперай і атрамантам да скучага. На нейкі тыдзень з кайстраю за плячыма некуды знік. Вярнуўся, казаў пра Кедравую падзь, пра запаведнік. Нам прывёз у падарунак кедравых шышак. А пасля ўсім пра гэта распавёў у «Чазеніі». Як заўсёды, фантазія бушавала і тут вышэй за дзеяціельны штурм. А некалі ж Краўліца парай яму біць камяні на дарозе, а не займацца літаратурай.

У рэдакцыі газеты «Боевая вахта» было дужа няўтульна і нам, і з намі. Усе ў форме, ад апраткі да мыслення, а мы разгільдзяі ў цывільнім, дый думкі не па статуту ў нас.

Мы з Кляўко стараліся пры любой нагодзе куды-небудзь збегчы. Уладзімір дысыцыплінавана хадзіў на працу, выгароджваў нас перад начальствам, прыдумляў прычыны нашае адсутнасці. Праўда, быў пакрыўджаны, што нам па заканчэнню праходжання стажыроўкі далі па зорачцы на магчымыя пагоны, а яму — не. Но казаў ўсё, пра што лепей было не казаць, бо казаў, што зрабіў і што зрабіць наважыўся. А гэта выклікала палітычны гнеў і звычайнную салдафонскую зайдзрасць. Ну, як, напрыклад, мог трываць галоўны рэдактар, які вёз нас «представіць» адміралу (сустрэча не адбылася, бо не ў форме нас нельга было прымаць, а нам у нашым становішчы належала толькі карабельная форма, невыходная), а Уладзімір, сур’ёзна заклапочаны, пытаваўся ў яго, як бы гэта купіць вайсковы «газік», каб на ім ездзіць па Беларусі.

Тут дарэчы будзе ўспомніць, як мы прымяралі форму «б/у второй категории». Павялі нас трох на склады. Сталі падбіраць. З фуражкамі лёгкі клопат быў. А вось з кіцелямі — пақуты. Уладзіміру падышоў-такі кіцель з некалькіх прымерак. Мне шукалі даўжэй. А абмундзіроўка была сырая, зляжалая, практична збуцвелая. Уся бяда была ў tym, што Караткевіч і я былі ў званні малодшых лейтэнантаў. Кляўко — лейтэнант, а жыватамі мы цягнулі як не да адміралаў (быў такі ў савецкім флоце камандуючы, які не ўлазіў у падводную лодку з-за чэрыва). Лічы, уся служба складоў збеглася паглядзець на бясплатны канцэрт. І вось вымаклы ад натугі Кляўко ўспёр на сябе кіцель, зашпіліўся, уздыхнуў: «Ну, нарэшце!» — і ўсе гузікі зрыкашэцілі долу. Танкашы Караткевіч выглядаў у кіцелі, што падбіраўся на жывате, ну не раўнуючы як цяля ў валовым хамуце. Адразу ж пайшлі сфатаграфавацца. На фота зусім спакойна глядзеліся мы ў фуражках і кіцелях. Гэта калі ад'ядзжалі пасля двух месяцаў стажыроўкі, то кожны з нас мог захініць крысці недзе за спіной.

Няўтульна з намі было і ў інтэрнаце падводнікаў. У суседнім пакойчыку пасяліўся класічны адстаўнік аднекуль з Украіны. Паказваў характарыстыку з нейкага прадпрыемства, замусоленую, як салёны агурок пры закусцы, дзе казалася, што таварыш маральна ўстойлівы. Калі мы адыходзілі на службу, наш супакойнік заставаўся дома і цадзіў свае бутэлечкі, лежачы ў ложкі. Аднаго разу прыходжу да сябе ў пакой, а адстаўніка распірае, як дуб ад раптоўнага веснавога соку, ад гневу праведнага. Не можа зразумець, як такога карэспандэнта, як Караткевіч, маглі ўзяць у ваеннную газету. Заўтра ж ён пойдзе да камандуючага акругі. Пачаў далікатна выпытваць. Дапамог нават яму

галаву мыць — паліваў на рэшткі былой чупрыны з чайніка цёплай вадой. А выходзіць, што Уладзімір, пакуль нас не было, паспей выкласці адстаўніку гісторыю нэнкі Украіны ў антымарксісцкай, антыбальшавіцкай трактоўцы, такой, як яна была і ёсць. Давялося акрамя дапамогі пры мыці галавы здабываць недзе пляшку і няхітрую закусь. Ледзьве агушыў вулкан савецкага патрыйতызму.

Баявых афіцэраў, якія жылі ў інтэрнаце, шакіраваў Уладзімір, калі раніцой, уключычышы ледзяны душ, зычным густым голасам співаў то італьянскія, то духоўныя песні, дзе гучалі слова «Бог, цвярдыня мая» і шмат кавалкаў з Бібліі (ципер, калі чытаў Вечную Кнігу, успамінаў я спевы-цытаванні). Спевы былі сапраўдныя, а вось з ледзяным душам Уладзімір крыху хітрыў: стаяў збоку. Афіцэрам было ўжо ад аднаго ўпамінання Усявышняга зябка. А ногул з афіцэрамі жылі мы дружна. Як мелі чым, частаваліся. Звычайна ў стаўцы на дэсерт давалі кампот па-флоцку. Прыходзіць неяк на абед нашая тройца. У афіцэраў, суседзяў па пакой, свята — недзе расстараліся спірту. Ну і нам налілі ў «люміневыя» конаўкі. Мы з Уладзімірам развязлі вадой, выпілі, смакуючы. Кляўко, як жох, удыхнуў паветра, уліў у горла спірт і нявоглядзю скліп кубак з дэсертам. Сербануў і зароў на ўсю сталовуку падводнікаў. Партыйныя ды камсамольскія лідэры началі абурацца, вечна гэтыя цывільныя выкідаюць конікаў. А вінаваты быў не наш сябар, а змена ў традыцыйным меню — замест кампоту па-флоцку далі гарачы кісель. Плевачка не давала астыць напою, апетаму ў фальклоры. І выйшла, як тушэнне ляснога пажару — агонь агнём.

І дома, і ва Уладзівастоку, калі бывалі грошы на рэстаран, стараўся я заказваць салянку, каб абавязкова з маслінамі. Па традыцыі з яшчэ некранутай лыжкай міскі выкладваў я масліны ў міскі Уладзіміру і Генадзю. І пачыналася вясёлая размова. Кожны раз. Уладзімір казаў, што са мной усё зразумела, маслінаў не прызнаю, бо радаводу простага, з сялян ці з рабочых, як пісаць загадвалі савецкія анкеты. Але хто ж усё-ткі быў панавіты ў Кляўковым родзе? Генадзь загадкова змоўчваў, старанна закусваючы. Даваў Уладзіміру палатунак на роздум, на яшчэ адзін напамінак пра сваю шляхетнасць. Мне, праўда, прызнаўся. У магазіне каля студэнцкага інтэрната былі толькі масліны. І давялося прывыкнуць закусваць маслінамі, мучыцца.

Праз Уладзіміра, а дакладней, праз сваю цікаўнасць засталіся мы неяк без вячэры. На дзікім пляжы пазнаёміўся Уладзімір з боскай прыгажосці, як часта казаў не раз, карэянкай. Уладзімір і сапраўды быў у вадзе, як рыба. Мы толькі любаваліся з Генадзем, як грэлі яны і без таго цёплую воду. Неадмыты ад салёнай вады Уладзімір, на зайдрасць нам, паведаміў, што карэянка прызначыла спатканне. Пад вечар і мы ўвізіліся за Уладзімірам, каб хоць здалёку паглядзець на ўсходнюю красу. А давялося ўбачыць заход сонца. Гэта таксама прыгожае відовішча, але яно не замяніла нам вячэры. Карэянка не прыйшла. Ішлі мы пешкі да інтэрната падводнікаў, бо не мелі на трамвай, а зайцамі ехаць гонар не дазваляў. Пасля і ў Мінску, і на Рыжскім узмор’і ў добрым

настроі мурлыкаў Уладзімір: «Купались две форели, и с ними был форел, форели постарели, форел не постарел».

Уладзівасток наогул здзіўляў, захапляў, ашарашваў, агарошваў. Што б ні збіralіся рабіць — ехаць, ісці, піць спірт ці «чорную хмару» (гарэлку ў 45 градусаў так празвалі за змрочную этикетку), прыгаворвалі адно: «Вперед до Кенигсберга!» Гэта ва Уладзівастоку маленъская плача, а бацька грозіцца: «Не плач, бо аддам міліцыянеру». Малая тут жа пытаеца: «А дзе яна?» Міліцыянеры ў форме былі звычайна жанчыны. Бо і п'яныя ў тумане кітабоі не будуць біцца з дамай. Выхаванне не дазволіць. Праўда, і міліцыянеры мужчыны там іншыя. Захацелася мне неяк апоўначы пакупацца на дзікім пляжы. Я ўжо на беразе мокры і цёпленькі, але набраўся нахабнасці папрасіць чалавека ў форме паварстваца мае штаны, бо яны ў мяне апошнія, ды яшчэ пра-пяяу яму ўшацкую весялушку: «Ой, дзяячткі, Бог із вамі, здзену штаны, лягу з вамі, здзену штаны і сарочку, лягу з вамі на ўсю ночку». Згадзіўся папільна-ваць, адно папярэдзіў, каб не бавіўся. Гэта ва Уладзівастоку на загад адчыніць працвярэнікі быў сапраўды з адчыненымі дзвярыма пакойчык на два ложкі. Як не сямейны пакой. Туды заходзілі пахаладацца ў спёкую здарожаныя, хто яшчэ сам мог ісці. Бо ў дні, калі вярталіся флатылі, палову горада ні ў які працвярэнік не ўтаўчэш. Гэта ва Уладзівастоку ідзе трамвай, на рэйках ля-жыць стомлены гараджанін, трамвай спыняеца, выходзіць трамвайшчык і ездакі, асцярожна бяруць за рукі, за ногі соннага і нясуць на лавачку, каб выспаўся. А раніцай на тратуары ляжыць уладзівастоцкая «нявеста», а ад яе бяруць разгон цёплія ручайнікі (дужа любімае слова ў нашай паэзіі 60-х гадоў). У кавярні «Льдинка» раніцай выбітыя шыбіны ў дзвярах замяняюць фанераю. Вечарам швейцар пад аховай міліцыянеры прадае гарэлку па цане, якая яму падабаецца. А як рамантычна гучаць мянушкі забягайлавак: «Цеш-чын язык», «Там, дзе заканчваецца асфальт», «Шэрый кабыла», «Крываручка» (апошняя ў гонар прапаршчыка-ўкраінца). Гэта ва Уладзівастоку Караткевіч пачуў, як пісалася партыйная характарыстыка афіцэру: «В пьянке заме-чен не был, но по утрам подозрительно много пил холодной воды».

Часта пасля паўтараў раніцай у Мінску, смагла каўтаючы халодную, тады яшчэ нехларыраваную ваду.

Доўга абяцалі ўзяць нас на баявія караблі, якія стаяць поплеч, ці вобач, з караблямі шостага амерыканскага флоту, але так і не ўзялі. Адзінае, што ўдалося нам, — трапіць на прыём да Чарнышова — партыйнага гаспадара краю, былога партызанскага кіраўніка ў Беларусі. З яго ласкі далі нам машыну, на якой мы і накручілі некалькі тысяч кіламетраў па таежных дарогах, калі іх можна назваць дарогамі. Сапраўды, старцу вярста не круг. Цецюхе. Кавале-рава. Чугуеўка. З намі ездзіў і дужа ж сімпатычны аператар з уладзівастоцкай тэлестудыі Віктар Пятровіч Кузняцоў, Герой Савецкага Саюза. І цяпер не разумею, як гэта мы пераходзілі па мокрай і круглястай жэрдачцы праз крутую таежную рачулку. Караткевіч яшчэ ўзяўся пераносіць «Конвас». Мы ўсе былі ў тумане, і ўсё было ў тумане. У Чугуеўцы выступалі ў рэдакцыі. Была і

позняя вячэра. Уладзімір і тут па традыцыі закахаўся ў тубыльную журналістачку. Не абышлося без цалавання рончкі (падкрэсліваў гэтае слова рамантык), без укленчвання і абяцання шмат чаго.

А ўсё-такі, відаць, самай вясёлай была паездка нашая на паўвостраў Пуцяцін. У звetchарэлым наўколі нагадваў ён здалёку адзін з вобразаў Чурлёніса. Ужо адно гэтае ўражвала Уладзіміра. Прыйехалі, а дакладней прыпылылі, адразу ў гатэль. А там з нас толькі пасмяляліся. Сядзім разгубленыя. І тут нейкі кудлач нясе за клюшню, як за ручку ад штурвала, непамерна вялізнага краба. Уладзімір пасля, калі распавядаў каму, паказваў на сваю руку, а то і на дзве разам складзеныя, у залежнасці ад адпаведнага настрою. Ну, натуральна, ахнуў я ад здзіўлення, чым і здзіўку кудлача. Запытаўся, ці я крабаў не бачыў і адкуль тады, калі дзівіць мяне звычайны ягонаму воку краб. Разам пачалі адказваць, сказали, што на стажыроўцы мы, што начаваць німа дзе, а назад ва Уладзівасток толькі праз дзень можна будзе трапіць. Расчулі ми хлопца. І апынуліся на малым рыбалавецкім сейнеры, ці на МРС, бо абрэвіятуры даскакалі «от Москвы до самых до окраин», і зусім нармальнym чыталася на картах паметка «Морзверъ».

Перанаставалі на сейнеры. Раніцай дапамагалі лавіць рыбу. Асабліва шмат лавілася мінтая. Белацелая моцная рыба. Японцы з яе рабілі самыя вытанчаныя прысмакі, а ў краіне перамогшага сацыялізму мінтай ішоў на муку ўгнаення. Але болей балюча ўражвала распавяданне пра тое, як з галоў маладых чаек варыща суп. На сейнеры знайшлося што закусіць і без галоў чаек. І ў самы разгон нашага зыбкага застолля прыпылы капітан з суседняга сейнера. Ён, выходзіць, бачыў нас па тэлевізоры (быў такі грэх, хацелі зарабіць на якую бутэльку) і дужа ўзрадаваўся. Маці ягоная, калі памірала, наказвала: «Глядзі на Захад, там Беларусь, там твая радзіма». У пачастунак прывёз нам зямляк паўмісак крабаў, засмажаных у масле. Застолле набыло, як кажуць у спорце, другое дыханне.

Настрой застольцаў набываў штормавы характар. Ага, дык вы — пісьменнікі? І пачалося раскрыццё душ. Выходзіла, што меней як 10 гадоў ніхто з каманды не сядзеў. Адзін член экіпажа, ліоны слёзы расчулення, паўтараючы, што любіць капітана сейнера, усё ж прысягаў, што зарэжа яго. Памочнік капітана, плачучы цвярозымі слязьмі, прасіў у Караткевіча, каб напісаў маці пісьмо, бо сам памочнік ужо сёмы год збіраецца напісаць, але так і не сабраўся. Уладзімір слухаў уважліва і спагадліва, як умеў толькі ён, і абяцаў напісаць пісьмо і ўсё растлумачыць. Нехта даводзіў на поўным сур’ёзе, як цяжка трапіць у Еўропу. У далёкаўходаўцу ўсё, што за Уралам, Еўропа. Гэта ў нас дасюль спрэчкі, як нам увайсці ў Еўропу. Дык, значыць, двойчы спрабаваў пакутнік трапіць у Еўропу, на радзіму. Першы раз сеў у цягнік ва Уладзівастоку, узяў з сабой 200 тысяч (курс 1965 года), дзве скрынкі гарэлкі і тры скрынкі піва. Прачнуўся ў Хабараўску — ні рубля, ні бутэлькі. Пуста. Даў тэлеграму Пецьку і Ваньку — прыслалі гроши, вярнуўся «во Владик». Праз год зноў паспрабаваў у адпачынак з’ездзіць на радзіму. На гэты раз узяў

150 тысяч, скрынку гарэлкі і дзве скрынкі піва. І зноў усё паўтарылася, як і ў першы раз. З роспаччу ў голасе рыбак закончыў распавяданне: «Не, у Еўропу трапіць немагчыма...»

Мне запомнілася неба над галавой у збянятэжаных зорках, бо, загнаўшы мяне ў трум, рыбак-паэт чытаў мне свае вершы, прытым казаў, колькі разоў і дзе сядзеў ён, «срок тянуў». Як зацугляны конь, касіўся я поглядам ды хваліў паэта.

Неўпрыцям нарастаў нейкі бунт. Пітво скончылася. І падаліся мы з Кляўком шукаць працуаўшчыцу. Знайшлі ў нейкім бараку. Упіралася. У ноч ісці не хацела. Угаварылі. Апошняе яе ратаванне было: у магазіне толькі віно. І на віно згадзіліся. Прынеслі на сейнер. Патушылі пажар, які ўжо займаўся. Карагаткевіч працаваў зампалітам. Гэта быў рэдкі выпадак, калі пераканана беспартыйны вёў палітмасавае выхаванне. І калі вярнуліся ў інтэрнат, доўга яшчэ нас гайдала ў сне, здавалася, начуем на сейнеры. З нашае навігацыі прывезлі мы шмат ракавак і пачалі іх чысціць на сувеніры. Уладзімір ужо ў Мінску любіў прыкладзі ракаўку да вуха і слухаць, як мора шуміць. Дык, чысцячы ракаўкі, гэтым як бы мясам перакармілі любімца нашага, сібірскага катка Васька. Ледзь выжыў Васёк. Уладзімір марыў яго прывезці дадому, з запалам апісваў, як возяць катоў і сабак у свеце, што запяты ад нас жалезнай заслонай.

Дадому вярталіся мы да сумнага вясёла. Білеты бясплатныя. А на 12 сутак дарогі ў нас выйшла па рублю на душу. Гэта выявілася, калі раніцой прачнуліся ў вагоне. Уладзімір думаў, што дасць тэлеграму ў дарозе і на Байкале сустрэне калегу па Вышэйшых літаратурных курсах, я вырашыў тэлеграфаўца дадому, каб на станцыі, дзе даўжэй стаіць цягнік, атрымаць прывітанне ад жонкі. Ды з добрых намераў нічога не атрымалася. Сама болей цягнік, бо лічыўся скорым, стаяў 15 хвілін. Гэта, можа, і вялікі час для вопытных рэздэнтаў, а на наш разгон — нічога. З намі ў вагоне ехаў салдат на пабыўку ў Еўропу. Адной толькі чырвонай рыбы вёз як не мех, бо маці працавала дырэктар-кай рэстарана «Уладзівасток». Перад ад'ездам з раніцы займалі мы чаргу па нейкія рыбныя гасцінцы. Хоць уладзівастокцы яшчэ помнілі, як на плошчах стаялі чаны з варанымі крабамі, як чорнай ікрой кітавалі вокны. Дужа добра трymала шыбы чорная ікра. І, як на тое ліха, за нашым вагонам быў вагон-рэстаран. Усе ішлі ў рэстаран і з рэстарана. А мы сядзелі і глядзелі. На прыпінках выбагалі купіць бульбу варанай ды калі-нікалі малака. Бабкі хітра на-мазвалі бульбу алеем ці маслам, і некалькі дзён таму звараная на пагляд здавалася толькі адцэджанай і на патэльні паддумяненай. Ужо ў вагоне бачылі, што купілі, ды цягнік ішоў. І меў я ўсеагульнае ганьбаванне ад калектыву, бо на нейкай станцыіцы з'еў суп капеек за сорак. І цяпер і нялоўка, і смешнавата. А з суседняга купэ палкоўнік запасу ўсё цікавіўся, хто мы. Карагаткевічу карцеца сказаць, што мы пісьменнікі. Ды мы з Кляўком забаранілі яму прызначавацца. Бедныя. Галодныя. Палкоўніку з таямнічай важнасцю растлумачыў я, што не маём права выдаваць ваеннную тайну. Ён зразумеў ці зрабіў выгляд, што разумее. Адзіную раскошу маглі мы дазволіць сабе — карты. Гулялі ў дурня.

І, калі змахляваўшы, далі Уладзіміру дурня з пагонамі, спадчынны арыстакрат не мог перанесці абразу. Некалькі дзён з намі не гаварыў. Яўна бачыў, што ашукалі.

Дарогі. Яны разводзяць і зводзяць, чужыняць і родняць. Дарогі з Уладзімірам Караткевічам роднілі, зводзілі. Дарогі прыводзілі Уладзіміра на ўшацкую зямлю, дзе помніць яго дасюль, дзе яго любяць і шануюць. Ушаччына дала Уладзіміру і спадарожніцу ў жыцці. Гэта з Валянцінай Браніславаўнай часцяком бываў ён у навуковых экспедыцыях на зямлі Васіля Быкава. Бываў і па кіношных клопатах, і проста так, з-за любові да нашага краю. Вяртаюся з Ваўчэнскага возера. Мама кажа, што ў нас госьці. Пад бэзавымі кустамі, вываліўшы самавітая жываты з маек, спяць два віцязі. Уладзімір Караткевіч і Еранім Стулпан. Стаміліся, адолеўшы 200 кіламетраў пыльнай, летній дарогі ў дабітым аўтобусе, а яшчэ Уладзімір у аўтобусе прачытаў лекцыю на тэму беларускасці нейкім дзяячкам-ветрадуечкам. Маме было прыемна ўспомніць латышскія сістэмы і пачаставаць Ераніма, а Валодзечку (так ласкова называла любімца) клёцкамі з душамі.

У адзін з прыездаў Уладзіміра ў Вушачу была наладжана бяседа па-ўшацку, высокі госьць пачаў лавіць акунёй, як у нас кажуць. Тады мая крэўніца Марыя Рыгораўна папрасіла: «Дайце відэльцы, каб падперці вочы гэтаму пану». І хадзілі мы з гэным панам у грыбы. Мама дала нам з сабой славутай бражкі, якую мінскія цмакуны-смакуны прымалі за сухое віно, адпаведна бутэльцы, у якую ўліта была. Халадзілі мы яе ў Быковым ручай, а потым згубіліся ў лесе каля Вечалля, толькі праспаўшыся на пасцелях імшаных, знайшлі адзін аднаго. Упадабаў Уладзімір мясціну, дзе некалі пасвіла кароў латышчака Кулінка, мясціну, якая завецца Андрэеўшчына. Як бы ў гонар дзеда майго Андрэя Галвіньша. А яшчэ болей упадабаў Уладзімір ушацкую рагатушку:

А лісіца і барсук
Любіліся цераз сук,
А маленькі барсучок
Цераз маленечкі сучок.

Уладзімір вымаўляў «цэрАЗ» і расцягваў, смакуючы кожны гук, слова «маленечкі».

Дамовіліся неяк паехаць з Уладзімірам на Вялічка ў Вушачу. Ілона была яшчэ маленъская, за барсучка таго меншай. Да вакзала з вандзэлкамі і дачкой дабірацца грамадзянскім транспартам цяжкавата. Выклікаю таксі — няма машины. Іду на хітрыкі, кажу, што ў мяне важны госьць — славуты чэшскі пісьменнік. Падзейнічала. Прыходзіць таксі. Уладзімір пачынае гаварыць, мяшаючы беларускія і польскія слоўы. Я трymаюся адпаведна пачціва з дарагім госьцем. А таксіст нешта ўхмыляецца. Уладзімір выйшаў з машыны падыміць, тады таксіст нахінуўся да мяне і пыгаецца: «Як сябе Валодзя адчувае? Я ж яго ўчора да пад'езда падвозіў, а да дзвярэй амаль даносіў...» А мой чэшскі класік, высмаліўшы папяросіну, падкрэслена панавіта сеў у машыну.

У Вушачу ў маміну хату завёз Уладзімір на захаванне на ўсялякі выпадак некалькі папак трэцяга ці чацвёртага экземпляра перадруку «Каласоў пад сярпом тваім». Пасля ўсіх заварух і перабудоў хаты і сёння ёсь дзве папкі з праўкамі аўтара. А вандраванне рукапісу «Ладдзі роспачы» мае як не дэтэктыўную гісторыю. Напісаў Караткевіч сваю найталенавіцейшую реч. Чытаў і прысвяціў мне. Рукапіс мне падарыў. А паколькі «Ладдзі роспачы» і не мела намеру прыступаць да берага сацыялістычнага рэалізму, дык не друкавалі нідзе. Васіль Сёмуха пераклаў на рускую мову. Даў «Нёман». Праз нейкі час з'явілася надзея надрукаваць у арыгінале. Перадрук недзе згубіўся. Рукапісу Уладзімір не мог дашукацца. І ўзнікла ў аўтара ідэя перакласці на беларускую мову сваю реч з Сёмухавага перакладу. Ды выручуць выпадак. У Вушачы пераглядаю паперы — рукапіс «Ладдзі роспачы». Прывожу. Адзначаем падзею, што знайшлася прапажа. Назаўтра спахопліваецца шчаслівы аўтар, а дзе ж рукапіс? Зноў шукаем. І ўрэшце за газаваю плітою ў маёй кватэры па Рэспубліканскай знаходзіцца рукапіс. Нясём перадрукуюваць у некалькіх экземплярах. Мне Уладзімір вяртае рукапіс, яшчэ раз падпісаўшы. Зусім нядаўна сказаў пра такія прыгоды «Ладдзі...» Васілю Сёмуху. Узрадаваўся бойней, як Уладзімір Караткевіч, калі рукапіс аб'явіўся, бо аўтар пад гарачую руку ўпікаў перакладчыка, нібыта ён згубіў рукапіс, а пасля не сказаў яму пра знаходку. Сёмуху ўвесь час мучыла сумленне.

Шчасціла мне лётаць з Караткевічам у Латвію да Ераніма Стулпана. У самалёце Уладзімір гэтак захапіўся маладой пасажыркай, што ўжо наважыўся падарыць ёй сваю паркераўскую ручку (а пісаў Караткевіч толькі самымі лепшымі ручкамі на самай лепшай паперы, бо пісаў, як свяшчэннадзейнічаў), ледзь адгаварыў, а прывабнай прыхільніцы таленту нястомнага аратага на гонях прыўкраснага беларускага пісьменства патлумачыў, што ручкай гэтай напісаны «Каласы пад сярпом тваім». З адведзін Латвіі Караткевіч напісаў выдатнае эсэ. Хоць зноў, здавалася, толькі смаліў папяросы ды цадзіў «Піва продкаў». На ўзбярэжжы ў захмялелым расчуленні дужа прыгожай латышыцы пачаў тлумачыць, што перакладаю «Ветрык, вей!», а яна пажадала мне перакласці і драму «Залаты конь» і памахала рукой у такт з чайкамі.

На ўзбярэжжы раніцай заказалі мы па 150 канъяку і па шклянцы мінеральнае вады. Уладзімір бярэ шклянку з вадой, робіць глыток. І мяне чорт ускручіў. Кажу, што ўсё-такі ў радавітага шляхціца пралетарскія замашкі. Бо на ваду падумай, што гарэлка, а на канъяк — піва. І наважыўся па-рабочаму, па-гегемонаўску гарэлку півам запіваць. Як падхапіўся мой сябар, як пачаў даказваць, што гэта я так прымаю канъяк за піва, а ён проста, каб горла не апячы, надпіў мінералкі, як арыстаракрат. Давялося яшчэ паяўтарыць заказ, альбо, як любіў прыгаворваць Караткевіч, заечую норму — сто пяцьдзесят і капусны ліст.

Не дужа каб часта наведваў я Москву. Але даводзілася і на экскурсіях бываць. Толькі так ведаць гісторыю Масквы, яе славутыя мясціны ніхто не

мог, як Караткевіч. Між іншым, ён паказаў, як ў марозны дзень шэрсам закрэсліваецца імя Сталіна на Маўзалеі.

У Москву раіў мне падацца на Вышэйшыя літаратурныя курсы Уладзімір. Ухапіўся я за гэтую ідэю. Пасля універсітета паслаў належныя паперы. Адказ прыйшоў неўзабаве. Адмовіць. А ўсё пасля Караткевіча. Энцыклапедычна адкуваны слухач Вышэйшых літаратурных курсаў Уладзімір Караткевіч літаральна да слёз даводзіў сваім як бы наўёнімі пытаннямі выкладчыкаў. Спытае нешта. Выкладчык не ведае, абяцае заўтра адказаць, а заўтра ў Караткевіча новае пытанне. Не хочацца шмат казаць пра выкладчыкаў, хопіць аднаго, што, напрыклад, Леў Ашанін меў званне прафесара. Былі, вядома, і сапраўдныя свяцілы. Але Караткевіч заганяў у казіны рог ашаністую прафесуру. І, як вынік, рэктар ВЛК (толькі дзвюх літар не стае — СМ) Лапцеў падпісаў загад не прымаць на вучобу асоб з філалагічнай адкацыяй — хопіць, адпакутавалі з разумнікам Уладзімірам Караткевічам! Мая заява якраз і падпала пад загад. Караткевіч раіў паступіць, і ён жа не дапусціў да вучобы, сам таго не вedaочы.

Ужо ў наш час распавядаў мне ў Туркменіі слухач ВЛК, як беларускі празаік, былы партызанскі радыст, выручыў увесе курс. Партызанскі радыст, значыць, выцягнуў пытанне не па ягоных сілах — «Медны коннік». Не доўга думаючы, звярнуўся з пытаннем да выдатнага пушкіназнаўцы прафесара Бондзі, бо ён, вядома, лепей ведае Пушкіна, чым сам сябе Пушкін ведаў. А пытанне было такое, ці здраджвала Наталя Пушкіну. І, зразумела, завёў прафесара. Той казаў і так, і не. А потым спахапіўся, зірнуў на гадзіннік, трэба чытаць лекцыі ў Маскоўскім універсітэце. Похапкам прапанаваў Бондзі здаць заліковыя кніжкі і сказаць, хто якую адзнаку хоча. Трохі адхіліўся, каб пакацаць, якім нежаданым слухачом быў Караткевіч для прафесуры ўзроўню Ашаніна, аўтара песні «А у нас во дворе».

Лётадлі самалётам у Полацк на святкаванне юбілею Францыска Скарыны. Славутая Сафійка, як заўсёды, рэстаўравалася. Уладзімір мне выбраў з друзу некалькі штук плюніфы, пры гэтым прачытаў бліскучую, бо маланкавую, лекцыю па гісторыі і Сафійкі і Полацка. Ён мне іншы раз здаваўся сейфам, у якім захоўваюцца падзеі, факты, даты. На цяперашні час яго можна назваць і камп'ютэрам, у чыно памяць закладзена як не ўся гісторыя за шмат стагоддзяў. Ляцелі назад. Уладзімір сядзеў насупроць Еўдакіі Лось у цесненікім «кукурзіку». У галаву мне, дзе яшчэ шумеў і не вычхаўся юбілей славутага палачаніна, скочылі радкі: «Вочы ў вочы, каленъкі ў каленъкі. Будзе ў Валодзі ад Дусі маленъкі».

Трэба раненъка ляцець у Віцебск. Юбілей старадаўняга места. Уладзімір застолынічаў за поўнач. Ідзём у самалёт. Правадніца западозрыла, што пасажыр нецвярдзены. Іду на выручку. Пытаюся, ці п'яны я, адказвае, што не. Ну, а мы разам былі і разам ляцім, значыць, і сябра мой цвярдзены. Махнула рукой. Палящелі.

Караткевіч любіў вандраваць. Праўда, мог наталіць любоў сваю толькі ў межах Саюза. Удалося вырвацца ў Польшчу і ў Чэхаславаччыну. Чэхі (пера-

кладаў Караткевіча шмат і таленавіта Вацлаў Жыдліцкі, у якога шмат каму з нашых членаў Саюза пісьменнікаў трэба было б павучыцца беларускай мове) выдалі шыкоўна і з густам раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». Караткевіч паехаў атрымаць узнагароду выдавецтва «Альбатрос» за лепшы бестселер. І калі вярнуўся, вітаў я яго прыкладна так:

Мой лепшы друг,
Мой друг бестселер,
У поўнай сіле і красе,
Уставіў класікам прапелер —
Па адресу ляціце ўсе.

Апрача «Званоў Віцебска» ў коласаўскім тэатры п'есы Уладзіміра Караткевіча не ставіліся. Да іх не дарасла рэжысура, а цэнзура перарасла іх. Затое як не ўсе тэатры акрамя Макаёнка, кананізаванага партыйяй, ставілі гледзіва аднаго цэкоўскага драматурга. Ну, хай бы ставілі сабе, раз свярбела кіраўнікам тэатраў атрымаць падзяку з установы, што была насупраць Купалаўскага тэатра. Горай было тое, што ўсіх членаў Саюза пісьменнікаў ледзь не ў загаднай форме запрашалі на прагляд спектакляў па п'есах таго, хто ў ЦК кіраваў культурай. Рабіліся культураходы. Некалі Пестрак распавяддаў, як у Лукішках палітвязняў аваўязкова ганялі «на Троцкага» — на вывучэнне твораў Троцкага ў піку марксізму-ленінізму. Здаецца, у Рускі тэатр на антыалкагольную п'есу партдраматурга Караткевіч усё-такі не пайшоў. Але ў Купалаўскі тэатр на п'есу пра Францыска Скарыну прыйшоў. З-за цікаўнасці. Шкада, што не было магнітрафона, — запісаць бы каментарыі знаўцы нашае гісторыі Уладзіміра Караткевіча. Таццяна Кузьмінічна, нязменны сакратар Саюза пісьменнікаў, як чулая нянька, толькі і прасіла: «Уладзімір Сямёновіч! Валодзя! Не трэба». Безумоўна, гэтая як бы мізансцэна была цікавейшая і драматургічнейшая.

Караткевіч наогул ніколі не паказваў кукіш у кішэні. Яму нічога не значыла падысці да сакратара ЦК Кузьміна і прапанаваць яму пігулкі, якія адбіваюць пах алкаголю. Ні на якія кампрамісы ніколі не ішоў. У 60-я гады было гэта. Сядзім у мяне дома па вуліцы Бялінскага (Уладзімір заўсёды цытаваў абразліве выказванне гэтага рускага крытыка пра свайго любімага Тараса Шаўчэнку) і традыцыйна бавім час за поўнай чаркай. Званок. Трэба падпісаць калектыўны ліст супраць беларускіх эмігрантаў, якія пахвалілі некалькі маладых савецкіх пісьменнікаў, у тым ліку і нас з Караткевічам. Не паспей я і ацверазець, як супрацоўнік газеты «За вяртанне на Радзіму» ўжо стаяў на парозе з гатовым тэкстам і подпісамі. Падпісаўся. Ды Уладзімір, пачуўшы пра такое, адразу зашыўся ў ўцінную бакоўку, як тады звалі, у цешчын пакой, і сядзеў, пакуль завяртанец не выйшаў з хаты. Не толькі дурны прыклад заразлівы, добры яшчэ болей. Караткевічай метад партызанскай вайны скарыстаў я, калі прадстаўнік той жа фірмы, з сімвалічным прозвішчам, якое стукае, прапанаваў мне падпісаць зноў жа калектыўны ліст, ужо супраць агадэміка

Сахараўа. Трохі выпіўшы, корчыў я п'янага ў дамавіну, які нічога не разумее. Адсталі.

Застоллі ў наш час не былі суцэльнымі п'янкамі. Нездарма ж хадзіў райкомаўскі афарызм: «Выпіўка без тостаў — п'янка, з тостамі — культурна-масавае мерапрыемства». І культурна-масавых мерапрыемстваў было багата. І пітво багатае было. Зноў жа райкомаўскі афарызм: «Каньяк — любімы напітак пралетарыяту, які ён п'е вуснамі сваіх лепшых прадстаўнікоў». Як былі грошы, і мы на момант маглі сябе лічыць лепшымі прадстаўнікамі гегемона, і тады гучала задушшэйная песня ў выкананні Караткевіча «Ой, п'е казак, п'е, ў яго грошы е...» альбо «Ой, сабралася бедна басота...».

У Нікіфаровіча дзень нараджэння, ідзём утрох — Бурсаў, Караткевіч, я. Імяніннік жыве ў маленъкай цеснай «хрушчоўцы». Мы з Бурсавым неяк адыходзім з гасцей, а Уладзіміра пакідаем начаваць. Назаўтра Нікіфаровіч кажа, каб болей гэтакіх сувеніраў яму не пакідалі. Праз дзень Караткевіч заяўляе рапчуца: «Болей мяне ў такія госці не вадзі, там не даюць пахмеляцца». І ўсё вясёла, іскрыста, усмешліва.

У выдавецтве «Беларусь» выходзіць кніга Адама Міцкевіча, складзеная Адамам Мальдзісам, «Зямля навагрудская, краю мой родны», выдавецкім рэдактарам я. Караткевіч перакладае паэму «Мешка, князь Навагрудка». Заяўляе: Трэба хутчэй здаваць у набор кнігу. Нарэшце звоніць мне дамоў якраз у нядзелю: «Нісу пераклад паэмы. Чакай». Чакаю. Заходзіць з Валянцінай Браніславаўнай. Лета. Цёпла. Уладзімір у ліньяной кароткарукавачцы, Валянціна ў ліньяной сукенцы. Гляджу, мой госьць з пустымі рукамі. Пытаюся, а дзе ж рукапіс? Валянціна расхінае таксама ліньяную торбачку (іх тады называлі піжоніста — старцоўка), дастае лісты добрай паперы, а яны мокрыя. І на іх на ўсіх нічога няма, толькі сінія, здаецца, рагі. Што засталося, дык на першай старонцы два слова справа ўверсе — Адам Міцкевіч, а на апошній злева ўнізе — Уладзімір Караткевіч. Калі падымаліся да мяне, Валянціна Браніславаўна не заўважыла, як гэная старцоўка мякка ляслася аб бардзюр асфальтаванай дарожкі. Гэтага дотыку бутэльцы з гарэлкай хапіла.

Жартавалі, што з мора бутэльку, пакінутую нашчадкам, дасталі, але не ўтрымалі. Нават акаўтая не пасмела змыць два зрыфмаваныя яе Вялікасцю паэзіяй прозвішчы.

У Доме акцёра мой невялікі вечар. Пасля традыцыйнае застолле. У перапынку пад ніzkім скляпеннем паставленым голасам Караткевіч співае:

Багаты чалавек каня запражэ
Дый выедзе,
А бедны чалавек жонку пакладзе
Дый вылюбе.
Радуйся, сарока, радуйся, варона,
Радуйся і ты, верабей-цудатворца!

Саліст оперы Віктар Чарнабаеў аж рот адкрыў. Здорава да зайдзрасці! А да ўсяго дом гэты стаяў на архіерэйскім падвор’і. У Доме акцёра шмат актрыс. Уладзімір глядзіць на адну вузкаклубую, якіх мы звычайна ласкова называлі пласкаоначкамі, і, нібыта між іншым, зазначае, што ў даўнія часы ў Беларусі лічылася, што ў прыстойнай маладзіцы азадачак мусіў быць не меней як на пятнаццаць кулакоў. І з сур’ённым выглядам на рабрыне сталяніцы пачаў адміраць — кулаком за кулак — патрэбны памер. А неяк іншым разам паведаміў Уладзімір адзін пункт з правілаў добрага тону нашага сярэднявечча: «Нудзіць на сярэдзіну стала ёсьць непрыстойна».

Бывала, раніцай летуценна-маркотна казаў Караткевіч: «Галава, як дзікі стэп, такая ж бяскрайняя і такая ж дурная». Пад вечар, стомлены працай, бегатнёй, мітуснёй, мінорна як не шаптаў ён: «Я хачу легчы і ціха сканаць...» Як дакладны факт падаваў жарт, што ў Літве пад час калектывізацыі самыя распаўсюджаныя прозвішчы былі Нежалайціс і Неўступайціс. А на Вышэйшых літаратурных курсах адзін літоўскі паэт даказваў, што і Даўгайпілс — літоўскі горад, так даказваў, пакуль пад стол не асунуўся. Караткевіч напісаў яму:

Хотел дойти до Даугавпілса,
Но вместо этого допился.

На кінастудыі ставілі фільм па адной з аповесцей Васіля Быкава. Уладзімір напісаў на паперчыне і прымацаў на дзвярах кінагрупы:

Доведем мы Быкова
До стыда великого.

З кінастудыі Караткевіча былі такія ж стасункі, як і з беларускімі тэатрамі (беларускімі не па мове, а па шыльдах), хоць у дадатак да Вышэйшых літаратурных курсаў скончыў і Вышэйшыя сцэнарныя. Сцэнарны ягонія адхіляліся, а калі, да прыкладу, удалося прарабіць ілбом мураваную сцяну савецкіх кіначыноўнікаў з фільмам «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», дык, зрабіўшы фільму абрад абразання, паклалі гатовую прадукцыю на паліцу. І калі перад апошнім днём Караткевіча пачалі здымак «Чорны замак Альшанскі», ухітрыліся кінастудыя і рэжысёр не прымацаў да карціны аўтара, што значыла б некалькі месяцаў плаціць аклад. А самы вялікі працаўнік, самы цяжун, як у нас ушацкі казалі, быў самы бедны. Багаты быў Караткевіч толькі на даўгі. Даводзілася часта хадзіць у пазыкі да афіцыйнага драматурга, пра якога казалі, што ён пацее грашыма.

Караткевічава шчодрасць, Караткевічава гасціннасць, Караткевічава сябрыстасць сталі храстаматыйнымі. Але быў Караткевіч і скупы. Скупы на вобраз, на дэталь, на першаадкрыццё. Неяк распавядадаў мне, што ў Москве ў працвярэзняках ставяць на пятках нумар хімічным алоўкам. Я хапіў гэту дэталь, дарэчы са згоды сябра, і перанёс гэты нумар на качарэжку капусты ў вершы пра Камароўку. Пры адпаведным выпадку Уладзімір падкрэсліваў, што даў

мне дэталь. Яшчэ ў мяне выходзіў зборнік вершаў у Маскве. Прыдумлялі загаловак. Уладзімір прапанаваў нешта накшталт «Дом под крыльями аиста». Бо ў хату, па народным павер’і, на страсе ў якой гняздзіцца бацян, ніколі не ўперыць пярун. Пасля круцення, перакручвання зборнік выйшаў пад назвой «Аист на крышэ». Бярозкін адразу ж прачытаў «Аист на Грише». І сваю шматпакутную кнігу пра карані і вытокі беларушчыны назваў Караткевіч «Зямля пад белымі крыламі». Калі я пачаў пісаць вершы для маленькай сваёй Ілонкі, Уладзімір прапанаваў мне напісаць казку пра вераб’я і саву. Ды ўрэшце напісаў сам.

Калі Уладзімір жыў халасцяком, у яго і на стале, і пад столом, і на падваконні стаялі бутэлькі з так званымі настойкамі. Настойваліся і перац, і кмен, і груши, ледзь не гайкі. Сам сабе і гасцям любіў шчодры гаспадар варыць супешнік, як называў ён любое варыва. Раніцай ванна з «Бадусанам», потым спорная чарка, супешнік, кава па-турэцку, абавязкова з каймаком — з пенкаю. І ў беласнежнай кашулі — за пісъмовы стол, дзе быў музейны парадак і акуратнасць. Не адрываючи руکі гэтак старонак 10–15 уборыстым, да смачнага акруглым почыркам на фінскай паперы, вядома ж, залатым пяром пісалася за першы прыскок новая аповесць, новае эсэ, рэцензія, а то і проста ліст. Варта адзначыць, што з Караткевічавай старонкі ад рукі выходзіла болей за дзве старонкі перадруку.

Акуратнасць, дакладнасць, размах. Гэтыя рысы вабілі ў Караткевічу. Калі ён баараніў каго, дык абавязкова ад цэлай банды. Калі ішоў ад дзяўчыны, дык тут жа ўдакладніў, што сёння ўжо не ад першай. У нас нейкі час жыла маладая студэнтка, радня сябра майго сябра. Хто толькі ёй пры адыходзе з застолля не прызнаваўся ў каханні. Ілюна празвала яе кошкай. Спакойна інтэлігентны Навум Кіслік неяк назаўтра казаў: «Гэта ж трэба так узяць, што нейкую кошку цалаваў». Караткевіч пайшоў далей, ён папрасіў рукі і паабяцаў купіць дачу на Чорным моры і ў прыдачу (якраз у рыфму) дачу презідэнта Акадэміі наукаў Купрэвіча з атамным бамбасховішчам. Я, праўда, абрэзіў ягоныя парыванні, заўважыўшы, што ў атамнае бамбасховішча добра і надзеяна будзе хаваць пустыя бутэлькі. Хоць Караткевічу надзеяней за ўсё трэба было хаваць рукапісы. Людзі старажытнай прафесіі, не ведаю толькі парадковага нумара яе, імітавалі кражу ў кватэры пісьменніка, калі якраз Караткевіч адпачывалі недзе на ўзбярэжжы цёплага мора. Украілі ордэн, пярсцёнак ды нейкую яшчэ драбязу. Пярсцёнак дык неўзабаве падкінулі. Яўна шукалі крамолу. А можа, і пераздымалі тое, што цікавіла. Самыя ўважлівія чытачы. Удумлівія. Прыдзірлівія. Маўклівія. Любіў жа Уладзімір паўтараць пачатак верша ўкраінскага паэта Яўгена Лецюка:

Я так не знаю сам сэбе,
Як знаюць хлопцы з КДБ —
Моі біографы невтомны.

Прапала пры той кражы веку і вязаначка розных экспромтаў, якія пісаў я сябру то на сурвэтках, то на лістках. Уладзімір любіў пароды, жарты. І чым зласнейшы, тым лепей яму падабаўся. Дужа абыгрывалася імя Фама. Бо (пра гэта добра напісана ў Мальдзіса) тэлефон Караткевіча блыгалі з нейкай канторай, дзе працаваў нехта Фама Фаміч. Ведаючы гэта, бывала, набіраў я нумар кватэры Караткевіча і пытаўся, ці можна Фаму Фаміча. У трубку ляцеў крык абурэння: «Выкінцы гэты нумар з вашае запісной кніжкі, тут жыве і працуе Караткевіч, празаік, паэт...» Я, не даючы астынь Уладзіміру, дадаваў: «Драматург, эсэіст, сябра...» І яшчэ болей сярдзіта чулася: «Ах, дык гэта ты! Няма чаго рабіць. Хадзі, пахмялю, каб паразумнеў...» На Фаму Фаміча адгукаўся Караткевіч гэтаксама, як і на Уладзіміра Сямёновіча. І чытаў я яму:

На Беларусі ёсьць Фама,
А больш пісьменнікаў няма.

У адказ чую: «На Беларусі шмат дзярма, але дзярмей за ўсіх Фама». Пасля доўгасядзення ў гасцінах з'явілася: «Мы сядзелі ў Фаміча доўга і цярпіліва. Стала піва, як мача, і мача, як піва». Альбо: «У гарэлку ўткнуўшы лыгч, задраўшаў Фама Фаміч». Усё ўспрымалася на рогат. Караткевіч не насіўся з сваёй персонай, як дурань са ступай. Ведаў сабе цану. Ведаў, што і тыя, у каго ёсьць галава на плячах, ведаюць яму цану. Не гуляў у літаратуру, у генія, бо тварыў літаратуру, бо геніем быў. І калі ў адной паездцы з начлегам у стозе я запытываўся: «Наша моц і гордасць, што ж твой лёс цяжкі — на каленях «торбы», пад вачмі мяшкі?» — толькі засміяўся тым смехам, якім смяюцца людзі, што любяць жыццё, людзі дужыя і глыбока мудрыя. Уладзімір Караткевіч казаў жыццю: любі мяне такога, які я ёсьць, увесе, адкрыты, непрыхаваны. І жыццё любіла жыццялюбі.

Талент Уладзіміра Караткевіча быў настолькі шматганны, калі ўжыць штамп літаратурнай крытыкі, што можна сказаць — рэалізаваўся ён увобамль. Пра ўсе жанры літаратуры і згадваць не трэба. А быў жа яшчэ Караткевіч і прыродна выдатным акцёрам, апавядальнікам, педагогам, спеваком. А мастак Караткевіч мог бы, відаць, спаборнічаць з пісьменнікам Караткевічам. Бездакорна валодаў лініяй, кампазіцыйай. Некалькімі штрыхамі мог перадаць харектар, улюблёна-рамантычна ці здзекліва-гратэскава. Пушкінскія наўкіды на паліх рукапісай выдадзены неаднаразова. Пара і нам пабагацець душой і выдаць малюнкі пяром, накіды, шаржы Уладзіміра Караткевіча. Скарбы гэтыя раскіданы па ўсёй Беларусі, па краінах былога Саюза, яны ў сябру і прыхільнікаў вялікага пісьменніка. Маю колькі Караткевічавых замалёвак, шаржаў і я.

Загадка Уладзіміра Караткевіча — гэта загадка бурштыну. Колькі стагоддзяў жывіцы беларускага духу, беларускага клёку, беларускага слова трэба было згушчацца ў самы цёплы і самы светлы камень, каб пасля сагрэць стылья руіны нашае гісторыі, каб асвятліць ноч нашага падняволення, які цяжар і ціск давялося выгрымаць жывіцы беларускай жывучасці, каб стаць самым

лёгкім каменем, які хочацца на сэрцы насіць, бо ён гоіць душу. Мы маем наскі, беларускі бурштын. Ён з беларускай жывіцай, з беларускага сонца. Ён трymае ўсмешку нашага сонца. У нас свой духоўны бурштын — Уладзімір Караткевіч, талісманы камень крывіцкае душы.

Умеў Караткевіч сагрэць словам прыязні, словам спагады, словам падтрымкі. Умеў распагодзіць настрой усмешкай, жартам, некалючай кпінаю. У застоллі на нейкую хвіліну змаўкаў, засяроджваўся і падносіў даме яблык не разладу, а яблык-сюрприз. Лёгкі рух — і ў дзвюх руках у дамы бытлі дзве лілеі, бо разъбяром папрацаваў Уладзімір Сямёнавіч. Пра велікодныя пісанкі Уладзіміра варта было б напісаць цэлае даследаванне — яно б адразу на кандыдацкую пацягнула! Распісваючы яйка, успамінаў, бывала, пра сваё настаўніцтва на Украіне. Гаспадар, у якога кватараўаў малады настаўнік, узяўшы добрую чарку, выходзіў на вуліцу, глядзеў на сваю мазанку і заўсёды паутараў адзін і той жа радок Тараса Шаўчэнкі: «Стоіць, моў пысанка, хатына». Далей цытаваць не мог, бо тут жа заліваўся слязамі расчulenня. Чыста па-ўкраінску. І ўсіх, хто слухаў Уладзіміра, да слёз даводзіў анекдот пра ўкраінскую логіку. Троес. П'юць гарэлку з перцам. Як на губным гармоніку граюць, цягаюць шматкі сала. Ідзе размова: «Куме, а куме, дзе ты буй?» — «В місце». — «А што ты там бачыў?» — «Велізны-велізны залізны міст без воднога цвяха». — «Без воднога цвяха і трymаецца?» — «Уявы собі, куме, трymаецца». І тут, адцягнуўшы як далей сала, па-філасофску змрочна заключае трэці: «Вось так і людына — жыве, жыве, та й вmrэ». А сыплючи соль на яйка, усміхаўся і реаліст і фантаст, як недзе ў Расіі ў рэстаране прачытаў просьбу: «Пальцами и яйцами в соль не лезть!»

Цікава, любіў Караткевіч эпіграмы падколістыя, злосныя, асабліва на сябе, а сам па сваёй выключна беларускай лагоднай натуры пісаў, я сказаў бы, сарамліва-мяkkія, накшталт: «Сцяпан Захарыч Гаўрусёў уцёк ад жонкі без трусеў».

Пытгаюся, бывала, у сябра: «Каласы пад сярпом тваім», пад чым жа цапом зярніты? Дзе ж працяг абяцаны? Чым, творца, рукі твае заняты?» Адказ годна-гарэлівы — чаркай. Але гэта ішло на ўзроўні жарту. На справе ўсё было куды складаней. Увесе час Караткевіч збіраўся дапісаць свой раман. А што замінала, толькі сам аўтар ведаў. А тут яшчэ ў апошнія гады Валянціна Браніславаўна пераканала мужа, што якраз ён павінен напісаць беларускі дэтэктыў. Горы дэтэктыўнай і фантастычна-прыгодніцкай прадукцыі перачытаў Караткевіч і на рускай, і, асабліва, на польскай мовах. Ды ўсё-такі часцяком можна было застаць Уладзіміра за чытаннем на нейкай старонцы адгорнутых «Каласоў...». Каб злёгку падкалоць раманіста, здаралася, казаў, што дужа ж аўтару свой твор падабаецца — аж перачытае, каб мець насалоду (любімае слова Караткевіча). Ды зразумела было, што зноў уваходзіў у свой твор, каб пайсці далей.

Шмат часу забіralі тэлеперадачы. Гэта Караткевіч вёў праграму з крамольнай на тыя часіны назваю «Спадчына». Пісаў эсэ. Гэта Караткевіч у піку нарыйсам пра даярак, пра партызанскіх камбрыгаў, пра іхнія руکі, ногі, сэрцы

пісаў эсэ, ужо адным вызначэннем жанру гарнou чытача да ёўрапейскасці, ад якой нас, прыродных ёўрапейцаў, «людзі як са сталі» стараліся адварнуць, абусходзіць, абазіяць абавязкова.

У выдаўцтве з дазволу ЦК і Камітэта па друку ствараўся альманах, дзе меліся літаратуры народаў СССР гучаць па-беларуску. Пропанаваў я, бо назначылі галоўным рэдактарам, назваць «Сябрына» — нельга, дужа беларускае слова і няма ў ім ідэалагічнага грунту. Назвалі «Братэрства». У першым нумары папрасіў я дарагога сябра напісаць эсэ пра Украіну. Згадзіўся. І калі прынёс Караткевіч эсэ пра Украіну, я зноў здзвіўся, як хутка, як прачула, як таленавіта было ўсё напісаны. І зноў жа фантазія іграла, як тое сонейка на Вялікдзень. Былі ў эсэ і ўражанні ад цёплай яшчэ, сплюздэнай паездкі ў Мсціслаў: «...паехаць у гэты дзень у Мсціслаў, дарогаю (пры трывіцаі градусах марозу) трапіць у буран, калі снег ад зямлі да неба, блукаць, бо за метр ужо не відаць нічога, некалькі разоў думаць, што ўжо — канец (тым больш што праз нябачныя шчыліны ў машыну насейвае снег, а матор глухне, ма-быць, у Беразіно заправілі бензінам з вадой), выбіцца ўрэшце на аўтакалону, што таксама засела, капаць, выцягваць і вылезіці-такі ў дзве гадзіны ночы з дапамогай бульдозераў». І чаго там дзівіцца з класікі, дзе рэдкая птушка можа далаицець да сярэдзіны Дняпра!

Пасля абмену, які лёг на плечы Валянціны Браніславаўны, Караткевіч пасяліўся ў дому, сцены якога адразу прызначаліся пад мемарыяльныя шыльды, дому, які партыя падаравала сваім верным памочнікам пад бокам у ЦК. Я ўсё блытаў пад'езд, ды мне дапамагалі зарыентавацца на кожным паверсе прымацаваныя да радыятараў крэслы. Апошнія гады Надзеі Васільеўне стала цяжка падымашца. Дык Уладзімір і зрабіў для маці палёгку. Што тычыцца кватэры, дык яе пазнаваў адразу. Як алімпійскія колцы, значыліся на дзвярах ямінкі ад малатка. Да Караткевічаў прыехаў польскі даследчык. Адпаведна было застолле і скокі. Сусед, які жыў пад Караткевічам, чамусыці пачаў грукацца ў дзвёры не кулаком, а малатком, патрабаваць творчае цішыні. А ў Уладзіміра з'явілася любімае слова пахвалы — «малаток». І самі рыфмаваліся — творчы паток і малаток. А суседу пасля была нагода ўспамінаць, як спрыяў апальнаму класіку Уладзіміру Караткевічу.

Успомнілася пра суседзяў. Званю Караткевічу, дзякую за кніжку, за аўтограф Ілоне, за эсэ пра Скарину ў красавіцкім нумары часопіса «Беларусь» за 1980 год, кажу, калі буду некалі пісаць пра сябра, напішу, што з гісторый быў як роўны, як з суседкай. А Уладзімір тут жа дадаў: «У якой суседа няма».

Захаваўся лісток адрыўнога календара з выдаўцкага стала, дзе выразна ашчадным почыркам Уладзіміра канстатаўвана: «Мы не дачакаліся Вас, Рыгор Іванавіч! Адыходзім у мяккіх тапачках. 3.VII.80, г. Мінск». Подпісы: Ул. Караткевіч, Н. Кіслік. А ўнізе зноў жа рукой Уладзіміра: «Бес удалился, смердя», (Н. В. Гоголь»).

Фантазія Караткевіча рэалізавалася рознапраяўна. У побыце, у прыгодах, нават у лістах.

Да прыкладу ў такім:

«МЕНЮ НА ВЯЛІКДЗЕНЬ 18 КРАСАВІКА 1982 г.

Фарбаванкі.

Студзіна з хрэнам.

Студзіна без хрэна.

Хрэн без студзіны.

Целеніціна, шпігаваная часныком, для важнасці — па-польску.

Огеркі хіньске (або в'етнамскія, хто іх ведае).

Бульба вараная a la Каараткевіч.

Бутэрброды з сырам гарачым.

Крывое мяса (па-простаму каўбаса).

Сала a la свіння.

Кансервы «Скумбрый п'янага пасолу».

Грыбы-баравікі, над грыбамі палкаўнікі.

Масліны a la Арыстафан Папасатырас.

Зялёны гарошак па-заечаму (фірменнае Валі Барадулінай).

Лімон a la Кісламардзевіч.

Сыр хатні з радзімы Янкі Купалы.

НАПІТКІ

Тураўская Юбілейная Крыварылаўка.

Жыватоўка з перцам et cetera, et cetera.

Дарагі Рыгор! Дасылаю табе меню, якое хацеў забраць. Віншую з 1 Мая і жадаю тысячи год і дзвюх тысяч кніг. Будзь шчаслівы.

Уладзімір.

Дадатак да меню: «лыжка дзёгцю». Бо трэба, калі абяцаў, заходзіць да сяброў не толькі на Вялікдзень. Нават калі б у цябе стрычэны брат адышоў да Абрама прабацькі на піва — пазвані, папрасі жонку ці сябра. І не адгаворвацца, што меў на ўвазе 28 красавіка... 1983 года.

Справа, для якой ты быў патрэбен, — ляснулася. Цяпер пра яе і гаварыць не буду. Іншым можаш «званіць ужо з трамвая, але я ані разу, абяцаючы зайдзіці, не падвёў цябе».

Дзякую лёсу, што паслаў мне шмат сустрэч з Уладзімірам Каараткевічам. Не пералічыць усіх мясцін, дзе даводзілася быць разам з сябрам, не ўспомніць усіх застолляў, дзе добра гулялася. Адно можна сказаць: дзе з'яўляўся Каараткевіч, там усё жыло, там абруджаўся дух беларускі.

І цяпер настала пара сустрэч з неацэнным сябрам майм, сустрэч не традыцыйных. Хоць трэба адразу агаварыцца, што Каараткевіч быў наватарам ад першага надрукаванага верша да слова на сваім пяцідзесяцігоддзі. Рыцар беларускасці ніколі не ганяўся за славай па прынцыпу пеўня — калі не даганю, дык хоць сагрэюся. Гэта рабілі прыжыццёвяя класікі, аўтары рэгіянальных хронік, глыбакалынных партыйных раманаў, бясконцых шматлогій. Слава, ачомаўшыся, сама даганяе Каараткевіча. Вуліцы захацелі называцца імем да

шаленства таленавітага пісьменніка. Як на вокладках гаманлівых кніг, на дамах чытаю: «Уладзімір Караткевіч». І пакуль што на Віцебшчыне ўзыходзіць помнікам любімы сын крывіцкае зямлі. Следам за сваім папярэднікам, духоўным настаўнікам Францыскам Скарынам. Маладой вясной стаў помнікам Уладзімір Караткевіч у Орши. Тэма «Меднага конніка» вырашылася самім жыщцём: не «дзядзя Косця», а радавіты, панавіты сын святой зямлі, дзе ўышла слава Беларускага войска, Уладзімір увасобіў крывіцкі дух, накінуўшы на юначыя плечы бронзавую апранаху. Ды і ў бронзе не забранзавеў Карагекевіч. Восенню 1993 года ў стольным Віцебску ладзьбавалі помнік Уладзіміру. Насупраць абавязковому Уладзіміру Ільічу, які дагэтуль усё паказвае, куды ісці, — наш Уладзімір, Сямёнаў сын, вясёла задумаўся, маркотна ўсміхаецца. У традыцыйным берэце. Толькі папяроскі не стае. Аднекуль з позніх гуляў, абмінаючы лужынкі, ступае, як у шаляпінскім футры, кот. І мяне рассмяшыў любімы анекдот Уладзіміра. П'яны ляжыць на ранішнім тратуары. Аднекуль выходзіць кот на мяккіх лапах, як клубок туману. І яшчэ неацверазелы жрэц Бахуса пакутліва просіць: «Падла, не тупай!»

І з бронзовым сябрам ёсьць пра што пагаварыць, лёгка пажартаваць, ёсьць пра што ўспомніць.

Ну, хоць бы пра дзядзькоў і цётак, якіх у Уладзіміра было амаль столькі ж, колькі буйных гарадоў на абшарах былое царскае, а пасля савецкае імперыі. У залежнасці ад абставін і характару прыгадваў: яны то ўдзельнічалі ў рэвалюцыі, то падымалі мяцеж супраць бальшавікоў. Іначай і быць не магло, бо род Карагекевічаў быў даўні і непакорны. Найяскравей свой вольны нораў паказалі папярэднікі Уладзіміра ў паўстанні Кастуся Каліноўскага, асабліва любімага нацыянальнага героя нашчадкаў радавітых падданцаў волі.

У рэанімацыі трывалася Карагекевічу атамная вайна. І казаў мне Уладзімір: «Бачыў, як цябе, Рыгор, усяго распляскала, толькі цену твой на зямлі ледзь акрэсліўся...» Гэта прывід чарнобыльскай катастрофы прадбачыў самы чулы, самы чуткі, самы шчыры сын Беларусі Уладзімір Карагекевіч. І апошняя ягоная вандроўка была на Палессе, на Прыпяць. Каб развітацца. Харон чакаў. Воды Леты без радыяцый.

Гэта на шасцідзесяцігоддзі Васіля Быкава ўжо падупалы здароўем Уладзімір пасля тоста перадаў юбіляру невялічкі гарэльеф з выявай льва і голасам, што пачынаў слабець, амаль пракрычаў: — Рыкай, аki леў!

Як наказ. Бо ведаў, што толькі мужнасць і сіла волі Васіля Быкава дужыя процістаяць сілам цэмры і зла. Бо сам Уладзімір Карагекевіч, далікатны інтэлектуал, быў нясхібным і нязломным. «І коскі з месца не зрушу!» — гэта не фраза, не афарызм на публіку. Гэта штрышок да вобліка вялікага творцы, хто здоўжыў і доўжыць вякі беларускай думкі, беларускага слова, беларускага рода.

Васіль Быкаў (Мінск)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

3 даецца, яшчэ нядаўна ён быў жывы наш сучаснік, любы, хароши сябра, няўрымлівы творца на ніве нацыянальнай культуры, чалавек «святы і грэшны» на «святой і грешнай» зямлі. Але настаў час, і выпадак ці капрызыны прысуд няўмольнага лёсу аддзялілі яго ад жывых той непазбежнаю рысай, за якой ужо інакшая, чым раней, болей катэгарычная шкала людской годнасці, па якой нельга мераць «прыстрастно» і прыблізна. Тая шкала вымогае меры дакладнай і аб'ектыўнай, да якой абавязвае смерць.

Вось толькі як утрымацца тae аб'ектыўнасці, як адасобіцца ад мілых чарапу яго абаяльной асобы, свято якой праз гады прадаўжае гарэць у сэрцы кожнага, хто яго ведаў?!

Ён быў з пароды тых жыццялюбаў, якія ўсё радзей сустракаюцца ў нашым жыцці, тым больш не часта ажыццяўляюцца ў мастацтве. Можна нават сказаць, што ён быў чалавек рэдкі, бо нават у сталых гады шчасліва спалучаў у сабе чалавечую мудрасць з непасрэднасцю дзіцяці, любімага гадаванца прыроды. Гэтая рыса яго натуры, аднак, ніколькі не прыніжаючы яго, давала падставу хіба што па-доброму здзіўляцца, а то і захапляцца ягонай неардынарнасцю. Так, ён любіў ўсё натуральнае, лёгкае і радаснае як у пайдзённых праявах побыту, так і ў бясхітарнай чалавечых адносін, але з абавязковымі для іх шчырасцю і дабрынёй, якія ён ставіў на першае месца.

У яго было вялікае чалавече сэрца. Ягоная прыхільнасць да жыцця наогул не ведала межаў, і ў ёй заўжды было месца для незвычайнага. Гэта незвычайнае ён умеў бачыць скрэз і ўсюды, падмічаць сваім вострым мастакоўскім вокам, узбагачаць у тыглі свайго ўяўлення. Ён меў звычай шмат чым з перажытага і ўбачанага дзяліцца з сябрамі і бліzkімі, і, здаравацца, яму не верылі, хоць ўсё тое, пра што ён расказваў, было шчыраю праўдай. Але шмат што ён бачыў па-свойму, як можа бачыць мастак, майстра прыгожага пісьменства.

Шырока вядома яго бязмежная любасць да літаратуры, мастацтва, нацыянальнай дауніні і гісторыі. Ягоны талент, будучы па прыродзе сваёй пазычна-ўзвышшаны, не цураўся, аднак, простага і звычайнага як у сферы творчасці, так і ў адносінах з іншымі — калегамі і чыгачамі. Натуральнасць і прастата гэтых адносін маглі здзівіць ці шакіраваць каго-небудзь, хто кепска ведаў яго, але тыя, хто ведалі яго, не здзіўляліся, — то быў здаўна знаёмы, звыклы і натуральны ў сваёй, амаль дзічай, дураслівасці Валодзя Каараткевіч. У гэтым сэнсе высокая дабрыня ягонай натуры ў стаўленні да бліжняга, здавалася б,

вымагала ўзаемнасці, давала падставу штосьці браць для сябе, але мы веда-ем, што гэта было не так. Ён не вымагаў нічога, бо быў з ліку тых сапраўды рэдкіх цяпер «бяссрэбранікаў», што любяць адно — аддаваць, адорваць, раздаваць іншых, нічога не патрабуючы ўзамен. І ён да апошніх дзён шчодра адорваў направа і налева, аддаваў і ашчасліўліваў многіх, беручы з свае шырокай душы, скарбонкі свайго багатага таленту.

І пры жыцці ён, можа, як ніхто іншы, карыстаўся непахіснай рэпутацыяй аднаго з самых таленавітых майстроў літаратуры, але, можа, толькі пасля яго смерці мы з усёй відавочнасцю ўбачылі, каго страцілі. Роўнага яму няма і наўрад ці ўжо будзе, замяніць яго ў нашай літаратуры не можа ніхто. Ужо хоць бы таму, што ніхто з такім бліскам не спалучаў у нас талент паэта з талентам празаіка, драматурга, кінасцэнарыста, эсэіста, гісторыка. Ён быў адолькава таленавіты амаль ва ўсіх літаратурных жанрах, што, можа, натуральна для літаратуры мінулага, але рэдка сустракаецца ў сучаснай літаратуры з яе багатымі і дасканала развітымі літаратурнымі жанрамі.

Яго пры жыцці любілі людзі розных харастваў і нават светапоглядаў, ён умеў аб'яднаць, памірыць, пакараць глыбінёй свайго розуму і дабрынёй свайго сэрца. Бо ён любіў людзей і ненавідзеў усё дробязнае, фальшывае і мярзотнае сярод іх. Многім памятна яго, мабыць, апошняе выступленне на адным з пленумаў праўлення СП Беларусі, пафасным заклікам якога было: давайце жыць у міры і згодзе, навошта самаедства, зласлівасць, жыццё і без таго кароткае, каб траціць яго на сваркі. Трэба больші працаўаць. Тады, можа, не дужа прыслухоўваліся да тых яго слоў, а між тым, яны працягваюць надзённа гучаць і цяпер. Ён ведаў, што гаварыў...

Творы Уладзіміра Каараткевіча з захапленнем чытаюць розныя людзі, рознага веку і густаў, але, мне думаецца, большасць ягоных кніг знойдзе свой самы ўдзячны водгук у маладых сэрцах. Ён сам быў да скону сваіх дзён надта малады па натуре і ведаў, чым крануць маладыя душы. Сапраўды, высокое пробы рамантызм яго апавяданні і вершаў, непадробны драматызм яго гістарычных твораў, шчыры і сумленны раздум ягоных эсэ — вось той дабрадзеіны падмурак, на якім грунтуюцца чытацкая прыхільнасць да яго. І ў яго будуць вучыцца наступнія пакаленні беларускіх літаратаў.

У яго ёсць чаму павучыцца.

Можа, найперш стаўленню да жыцця і да мастацтва. Поглядам на гісторыю і нацыянальную культуру. Адносінам да чалавечай асобы ва ўсе часы і найбольш у наш цяжкі і трывожны час.

Ён быў вельмі шчодры ў жыцці і мудры ў літаратуры.

Такім і застанецца назаўжды.

Давід Сімановіч (Віцебск, Беларусь)

АДЗІН З ЛЕПШЫХ УСПАМИНАЎ

Вясной 1958 года мянэ выклікалі на абласную нараду настаўнікаў у Віцебск. Там мы ўпершыню ўбачыліся з Уладзімірам Караткевічам і, пазнаёміўшыся, не маглі спыніцца, вялі бясконцыя размовы пра жыццё, гісторыю, літаратуру. А колькі вершаў прачыталі адзін аднаму тады два настаўнікі — крыніцкі сельскі і гарадскі аршанскі ён.

Помню, што абедалі ў старым яшчэ рэстаране «Аўрора», шмат жартавалі, смяляліся. А потым пайшлі на спатканне да маёй будучай жонкі, разам чакалі я і ўтраіх хадзілі па Віцебску.

Быў цёплы майскі вечар. І на душы было таксама цёпла ад сустрэчы, размоў і чакання нечага вялікага і светлага, што чакала — не магло не чацац! — кожнага з нас.

Сустречныя гараджане звярталі ўвагу на субяднікаў, якія гучна гаварылі і размахвалі рукамі, на рытмічныя рыфмаваныя іх размовы. А мы не зауважалі нічога. Толькі спадарожніца наша часам упрошвала: «Цішэй, хлопцы, мы не адны на вуліцы...»

Уладзімір чытаў сваіх «Калумбаў», я — «Левітана». Потым іншыя вершы — свае і чужыя.

Апрануты мы былі проста. А яму асаблівы каларыт надавала тое, што шыя была абкручана беласнежным бінтам, не помню ўжо чаму.

Позна ўвечары мы прыйшлі на вакзал да цягніка на Оршу. Развіталіся, дамовіліся пісаць адзін аднаму, а для пачатку перапісаць і даслаць яшчэ не апублікованыя свае вершы.

Ён хутка даслаў мне сваіх «Калумбаў» разам з лістом, на якім вельмі разборлівым почыркам старанна былі выведзены радкі. Вось яны без усялякіх скарачэнняў.

«Шаноўны знішчальнік літаратурных Галіяфаў!

Лайдак ты, браце, вось што! Чакай, я яшчэ дабяруся неяк да цябе, калі прыеду ў Віцебск, будзеши ты глядзець на свет праз уласныя рэбры. Адзіным суцяшэннем для мянэ з'яўляецца тое, што я і сам такі самы лайдак, калі яшчэ не горшы. З вершамі затрымаўся, нікому не пішу, нічога не пішу, бяда, ды й толькі. Праўда, у школе маёй ідуць экзамены, і я сяджу там, як ёлуп, на розных там геаметрыях. Памятаеш, як у пятроўскія часы казалі: «Богомерзостен пред господом Богом всяк, любяй геометрию».

Вядома, значна лепей было б зараз шпацыраваць па бульвару з асобай, пра якую зноў-такі продкі казалі: «Нагами намизающа, вачыма играюча. Завесила вушы камением другим и не слухае слова божага».

Але гэта ўсё пакуль што толькі мара. Пакуль што існуюць лаянкі, спрэчкі і іншыя пастылія эксэсуары настаўніцкай нівы і фразы з твораў накшталт: «П'єра женили на Элен, но он сам не понимал: зачем это». Або: «Плюшкин был прорехой в теле человечества, опустился до такой степени низости, что нельзя было различить, мужчина он или женщина».

Дасылаю табе сваіх «Калумбаў», а ты мне дашлі свайго «Левітана», рэч патрасаочую. Не бойся, Інстытут Прыстойных Людзей імя Берыя нядаўна зачынілі, «перепроизводство», а то былі б мы там кандыдатамі з табою.

Я, браце, таксама часта прыпамінаю нашу кароткую і такую добрую сустрэчу. Застаецца яна мне як адзін з лепшых успамінаў. І думаю, што гэта не апошняя сустрэча. Прывітанне тваёй сімпатычнай сяброўцы ад аршанскаага барсука. Хай не думае, што я такі непрыгожы. Шыя мая прайшла, і я зараз гожы, тоўсты парніша.

Ну, паціскаю лапу. Дасылай верш. Твой Уладзімір».

Канверт не захаваўся. На лісце даты няма. Думаю, што гэта чэрвеньская пісьмо, магчыма, напісанае ў часы сядзення на школьнім экзамене.

Як бы там ні было, але ўжо праз некалькі дзён я чытаў на памяць сваім знаёмым яго верш, у якім было сто восем радкоў.

Толькі зусім нядаўна верш побач з іншымі з рукапісаў, якія захоўваліся ў сястры пісьменніка Наталлі Сямёнаўны Кучкоўскай, у сяброў і знаёмых, быў апублікованы ў «ЛіМе». На майм лістку-арыгінале ёсьць строфы, якія ў друк тады не трапілі. Гэта шаснаццаць радкоў пачатковых (праўда, пасля іх рукой аўтара пазначана: «Верш пачынаецца адсюль») і яшчэ дванаццаць радкоў перад апошняй страфай, якія потым увайшли ў Збор твораў У. Караткевіча. Вось яны:

Мядзведзі лечаца травамі горкімі,
Шукаючы дзікі часнок на лузе,
Павук-серабранка ў гняздо пад чаротамі
Носіць паветра дзяцям пад пузам.
А вы лъецё па чужому слёзы,
Забыўшы радзімы простыя кветкі,
І любіце вершы ёлупаў розных.
Вядома, свінню прыцягвае сметнік.
Маю радзіму, маю зялёную,
Забыць і ў разрад нецікавых сунуць?
Мала вам плюнуць у твары сонныя.
Чакайце! Яшчэ калі-небудзь плюнуць!..

І пасля гэтага ўжо вядомая, апублікованая страфа-канцоўка:

А я ў народ мой заўсёды веру,
І для яго, як вопытны кормішчык.
Адкрыю найлепшую ў свеце Амерыку
(Вёску Амерыку, што пад Оршай).

У кастрычніку, калі выйшаў першы зборнік вершаў Уладзіміра, я паслаў яму тэлеграму: «Нават сто паэтаў ускладчыну не напішуць «Душу матчыну»...

Мінулі гады. Напярэдадні святкавання тысячагоддзя Віцебска ў аўтобусе, які вазіў па горадзе пісьменніцкую группу, ён раптам спытаў: «А ты помніш тую тэлеграму?»

Вядома, я помніў і тэлеграму, і нашу першую сустрэчу, якая назаўсёды засталася ў сэрцы.

Адам Мальдзіс (Мінск)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ — ПІСЬМЕННИК БЕЛАРУСКІ І ЕЎРАПЕЙСКІ

беларускай літаратуры можна, з пэўнай умоўнасцю, прасачыць дзве пункцірныя лініі развіцця. Прадстаўнікі адной — Скарына, Багдановіч, у многім Купала, Караткевіч — ішлі ад агульначалавечага, кніжнага, біблейскага да народнага і нацыянальнага, а потым, сінтэзууючы абодва пачаткі, зноў узімаліся да агульначалавечага. Прадстаўнікі другой — Багушэвіч, Колас, Чорны, Брыль, Быкаў — пачыналі з сялянскага, простанароднага, акопна-салдацкага, затым спасціглі агульначалавечае, каб, узбагачаныя ім, зноў вярнуцца да нацыянальнага. Гэтыя дзве лініі цесна пераплітаюцца, узаемадапаўняюцца, але не зліваюцца. Паміж імі ідзе яўнае або прытоеное творчае спаборніцтва, а часам даходзіць і да супрацьстаяння. І тут, мусіць, важна, дзе прайшло дзяцінства і юнацтва, дзе здабываліся веды — у сваёй краіне ці за яе межамі.

Жыццёвае і творчае сталенне Уладзіміра Каараткевіча адбывалася пераважна у Расіі (Масква) і на Украіне (Кіеў). Ён арганічна засвойваў там здабыткі блізкіх культур. Ён авалодаў украінскай і рускай мовамі не горш, чым беларускай. Ён бараніў ад бездухоўнага чынавенства помнікі рускай архітэктуры, творы рускага авангарднага выяўленчага мастацтва, свабодалюбівія традыцый украінскай паэзіі — Тараса Шаўчэнкі і Лесі Украінкі. Не выпадкова ж з Кіеўскага універсітета яго збіраліся выключыць за нацыяналізм не беларускі (беларускі патрыятызм тады ім асабліва не выяўляўся, не афішыраваўся), а украінскі.

А потым, пасля вяртання ў Лесавічай у Оршу і з Масквы ў Мінск, былі два вялікія глыткі фальклорнага і народнага паветра. Да беларушчыны ён вярнуўся ўжо вялікім эрудытам, інтэлектуалам. У ім ужо жыла арганічная цікавасць да ўсяго, што дзеялася і дзеяцца на свеце. Яму ўжо было вядома, хто такія Брэйгель і Босх, Данте і Норвід. Ён ужо сябраваў з лепшымі, пераважна «андэграўднымі» пісьменнікамі Літвы і Латвіі, Грузіі і Арменіі, з якімі разам вучыўся на Вышэйшых літаратурных і сцэнарных курсах. Ён быў жаданым гостем у рэдакцыях тоўстых маскоўскіх часопісаў і майстэрнях рускіх авангардыстаў, жорстка разагнаных Хрушчовым (памятаеца, як, даведаўшыся пра гэта, Каараткевіч усклікнуў: «Хлопцы, гэта хана і для нас!»).

Далучанасць Уладзіміра Каараткевіча да славянскай, еўрапейскай, сусветнай цывілізацыі дазволіла яму хутка, ледзь не імгненна стаць вядучым беларускім пісьменнікам, «клясыкам», як ён напаўздзекліва, напаўжартайліва

называў самога сябе. У яго не было перыяду творчай вучобы, сталення. Што б там ні пісалі коліс аршанская і мінскія аглабельшчыкі, ужо першыя зборнікі — «Матчына душа», «Вячэрнія ветразі», «Блакіт і золата дня», першы раман «Нельга забыць» засведчылі, што ў літаратуре прыйшоў сталы пісьменнік, вялікі талент. Прыйшоў, у адрозненне ад большасці беларускіх пісьменнікаў, інтэлігент не ў першым пакаленні, а ў якім пятым ці дзесятым калене — як і яго герой Андрэй Грынкевіч, Ірына Горава, Але́сь Загорскі.

Са спазненнем на стагоддзе (на тое былі незалежныя ад нас прычыны) Уладзімір Караткевіч выканашаў у Беларусі ту ю гістарычную місію, што Генрых Сянкевіч у Польшчы, Алоіс Ірасек у Чэхіі, Вальтэр Скот у Англіі. Ён стварыў беларускі гістарычны раман «для падмацавання сэрцаў» — як Сянкевіч. А затым — гістарычную тэтрагію (драмы «Званы Віцебска», «Маці Урагану», «Кастусь Каліноўскі», «Калыска чатырох чараўніц»). Спрабаваў стварыць беларускае гістарычнае кіно, хаця пільныя рэжысёры і цэнзары ўвесь час штурхалі яго на псеўдагістарызм («Этот Юрась Братчик, этот Христос у вас что-то явно не то говорит»). І ўсё гэта ім рабілася, каб даказаць свайму народу, што ён такі ж, як і іншыя народы, што ён мае права на гістарычнае быццё, бо мае сваю «нармалёвую», багатую гісторыю, што ён не папялушки, а нераспазнаная самім сабой каралеўна. Карацей кажучы, абуджаў нацыянальную самасвядомасць і tym самым набліжаў, правакаваў падзеі, якія адбыліся пасля яго смерці, у канцы 80-х і ў 90-х гадах. Набліжаў нашу сённяшнюю, няхай яшчэ і сумніўную, незалежнасць. З ім канчалася адна эпоха, якую ён перарос ужо ў студэнцтве (бурнае рэагаванне на смерць Сталіна, калі будучага пісьменніка ў катары раз збіраліся выключыць з універсітэта). Ён прадбачыў будучыню, якая яго і вабіла, і палохала («Не падрыхтаваны мы, хлопцы, да нечага сур’ёзнага, занадта доўга спалі»).

Па незвычайнаму, прарочаму прадбачанню Уладзіміра Караткевіча можна парапаць з яго папярэднікамі па «кніжнай» лініі развіцця беларускага пісьменства — Францыкам Скарынай, Максімам Багдановічам. Скарына апярэджаў свой час (і таму заставаўся шмат у чым незразумелы, незапатрабаваны) гадоў на сорак-пяцьдзесят, аж да з'яўлення Буднага і Цяпінскага. Багдановіч — ужо на менш, да прыходу ў літаратуру Жылкі і Дубоўкі. Караткевіч — яшчэ на менш (час паскараеца, спрасоўваеца), да першых выступаў «незалежнікаў», несумненна ўзгадаваных на яго патрыятызме, гуманізме і дэмакратызме. Ці пайшлі «незалежнікі» далей яго — гэта ўжо зусім іншае пытанне: бацькам — і натуральным, і ідэйным — немагчыма цалкам запраграмаваць сваіх фізічных і духоўных дзяцей. Адно несумненна: «незалежнікі» ўжо вельмі прыспешвалі хаду падзеі, спадзеючыся хіба што на цуд. Караткевіч таксама верыў у вышэйшыя прадвызначэнне. Але раёў садзейніцаць яму карпатлівай, катаржнай працай. У чым паказваў асабісты прыклад.

Скарыну, Багдановіча і Караткевіча аб'ядноўвае яшчэ адна вызначальная рыса — незвычайная працавітасць. Вонкава іх быццё магло ўспрымацца (і ўспрымалася, і ўспрымаецца сёння) як суцэльнае свята. А яны былі, мусілі

быць тыгтанамі працы. Як адраджэнцы яны разумелі, што зрабіць трэба несувымерна многа, а ратаяў мала. Адсюль — шматграннасць, «шматстаночнасць» дзейнасці. Скарына быў нашым першадрукаром, арганізатарам усходнеславянскай кнігавыдавецкай справы. І адначасова — перакладчыкам Бібліі, які (гэта паказаў англійскі біблеіст Гендэрсан), добра ведаючы многія мовы, браў лепшае і з арыгінала, і з грэчаскага, і з лацінскага, і з царкоўнаславянскага, і з чэшскага перакладаў. І адначасова — мысляр, філосаф, які ў сваіх прадмовах да перакладаў тлумачыў суайчыннікам сэнс нябеснага і зямнога быцця. А яшчэ — першы беларускі паэт, мабыць, першы беларускі доктар медыцыны, вучоны-батанік (у пражскім каралеўскім садзе) і вучоны-астроном (у «Пасхаліях»), магчыма, мастак і гравёр. Багдановіч таксама здзіўляе шматграннасцю свайго таленту: ён і паэт, і перакладчык, і крытык-рэцензент, і літаратуразнаўца, і тэарэтык нацыянальнага Адраджэння. Ад Каараткевіча эпоха зноў жа запатрабавала працаўца аднаму за многіх. Празаік, паэт, драматург, перакладчык, крытык, кінасцэнарыст, ён быў яшчэ таленавітым мастаком, непаўторным спеваком, здольным артыстам, добрым фатографам. А яшчэ — гісторыкам з Божае ласкі, краязнаўцам, краіназнаўцам, што яскрава праявілася ў час яго падарожжаў па радзіме пры падрыхтоўцы шматтомнага «Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі». Краязнаўцам дзейным, які, змагаючыся за зберажэнне помнікаў, асаўліва «опіумных» цэрквяў і касцёлаў, даходзіў да найпершых свецкіх і духоўных асоб краіны.

І яшчэ адна рыса родніца Скарыну, Багдановіча і Каараткевіча: яны разумелі, што бараніць і будаваць сваё можно, толькі добра засвоіўшы — для параўнання і вопыту — суседскае, чужое, агульначалавече. Скарына абапіраўся ў кнігадрукаванні і перакладчыцкай справе на еўрапейскі досвед. Багдановіч як творца арыентаваўся не толькі на «нашаніўцаў», але і на рускую, французскую паэзію. Каараткевіча заўсёды цікавіла, а што ж там у іншых, што карыснага можна ў іх пераняць. Яго злавала «маламестачковасць», несучансць, адарванасць ад еўрапейскага вопыту іншых беларускіх сучаснікаў (ён іх знішчыў адной фразай: «Ганна завіхалася ля печы»). Таму ён хацеў як мага больш пачуць і пабачыць. Тому ехаў у Літву, Латвію ці Эстонію, Грузію ці Арменію, Узбекістан ці Таджыкістан, на Далёкі Усход, Урал ці Крым. І ўсюды яму было цікава, усюды ён імкнуўся спасцігнуць душу іншага народа (памятаю, як пранікліва ўглядайся ў Каўнасе ў вышвільны палотны Чурлёніса, дасведчана вадзіў нас па музеі Шаўчэнкі ў Кіеве), адусюль прывозіў творы (або іх падрадкоўнікі) для перакладу. Дужа рваўся ён і за мяжу. Рыхтаваўся да гэтага. Заходнегерманскія выяўленчыя мастацтва, архітэктуру, кіно ён ведаў не горш кандыдатаў-спецыялістаў. Беспамылкова вызначаў аўтарства музычных твораў — ад Вівальдзі да Стравінскага (гэта з яго ціхага ўздыху у час канцэрта барочнай музыкі: «Божа, няўжо ж у нас не было нечага падобнага» пачалося «вяртанне» з Krakava так званага «Полацкага сыштка»). Ён добра ведаў нямецкую і лацінскую мовы, выкарыстоўваў у «Каласах...» французскія дыялогі. Ён замыкаўся у сабе, калі засталом нехта гаварыў, што вось таго

і таго з «набліжаных да трона» ўключылі ў склад афіцыйнай дэлегаціі. А яго не ўключалі і не пускалі. Бо хадзіў погалас, што ён абавязкова «там» застанецца, нават у Польшчы, дзе тады застацца практична было немагчыма. Згадваеца анекдатычны выпадак. Неяк у карэспандэнцыі з Канскага фестывалю «Правда» паведаміла, што там атрымаў прэмію фільм «Дзікае паляванне карала Стаха», зняты па аповесці «польскага празаіка» Караткевіча. З самай раніцы, ледзь толькі газета дайшла да ЦК, адтуль на кватэру пісьменніка ўстрывожана пазванілі: дзе ён, калі прыняў польскае грамадзянства... На ўсякі выпадак заглянуўшы ў кабінет-спальню, жонка, Валянціна Браніславаўна, супакоіла высокое начальства: «Спіць. Дзе ж яму быць...» І сапраўды, дзе яму было быць, як не на Радзіме. Такія не пакідаюць яе, застаюцца з ёю да самага канца.

І тым не менш, ён рваўся туды, хаця б у Польшчу. Памятаю, як адбылася першая замежная паездка Уладзіміра Караткевіча — якраз у Польшчу. Неяк па майму запрашэнню прыехаў у Мінск прафесар Ягелонскага ўніверсітэта ў Krakаве Здзіслau Нядзеля, родам з Празарокаў на Віцебшчыне. Пагаманіўшы вечарам за столом, яны ўпадабалі адзін аднаго. Але, ад'яджаючы ў Krakau, госьць рашыў запрасіць чамусыці толькі мяне. На гэта я адказаў, што ўсё роўна еду ў Польшчу на трэх месяцаў ў камандзіроўку. То няхай лепей запросіць Караткевіча, жывога «клясыка», які, нягледзячы на сваю вядомасць, а можа, якраз з-за яе, ні разу за мяжой не пабываў. Доўга цягнулася афармленне дакументаў. Караткевіч прыехаў у Krakau толькі ў канцы лістапада 1971 г., у пярэддзень свайго дня нараджэння. І адразу ж пачаў хадзіць па музеях і касцёлах, кірмашах і кінатэатрах («каб нарэшце ўдосталь наглядзеца італьянскіх фільмаў»). Здзіўляў Нядзелю добрым (лепшым нават, чым у яго) веданнем паэзіі Константага Ідэльфонса Галчынскага, а сербскага гісторыка літаратуры Стояна Субоціна, які якраз таксама гасціваваў у Krakаве, — веданнем творчасці Радуле Стыенскага. У падзямеллях вежы каля Суkenіц тлумачыў нам прызначэнне розных прылад для катаванняў. Доўга дабіваўся дозволу правесці noch разам з гэйналістамі на вежы Mar'яцкага касцёла, каб потым апісаць яе «гукі, пахі і колеры». Месячнае праўыванне Караткевіча ў Польшчы завяршылася сустэречамі ў Варшаве з аднакурснікам па Кіеўскім ўніверсітэце Фларыянам Няўажным («Флёркам Уважным»), які прысутнічае на гэтай аршанской канферэнцыі.

З лёгкай рукі Здзіслава Нядзелі (потым яны не раз абменьваліся лістамі і візітамі, Нядзеля даслаў на гэтую канферэнцыю свае ўспаміны) адбыліся паездкі Уладзіміра Караткевіча, пераважна разам з Валянцінай Браніславаўнай, у Прагу — да даследчыка і перакладчыка Vaцлава Жыдліцкага, у Браціславу — да дзіцячай пісьменніцы і перакладчыцы Гелены Крыжанавай-Брынджавай. Чэхія і Славакія (у апошній Каараткевіч знайшоў многа агульнага з Беларуссію — асабліва ў мове, звычаях) арганічна ўвайшлі ў жыццё і творчасць беларускага пісьменніка. Там жа з'явіліся чэшскія і славацкія пераклады, рэцензіі на іх, артыкулы ў славянскіх энцыклапедычных даведніках. Але далей,

на «небяспечны Захад», ён так і не змог выехаць. Кантакты з Францыяй, Германіяй, Італіяй, Іспаніяй абмяжоўваліся толькі перакладамі ды сустрэчамі з калегамі па пяру.

І ўсё ж Заходняя Еўропа ўвайшла ў літаратурны вопыт, у творчасць Уладзіміра Караткевіча. Калі чытаеш раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», бачна плённае вучнёўства ў Франсуа Рабле, Шарля дэ Кастрэра, Рамэна Рала-на. У сваіх водгуках на беларускія пераклады твораў Гётэ і Байрана рэцэнзент засведчыў, што ён добра, у арыгінале, у славянскіх перакладах, ведае класічную еўрапейскую паэзію. Ён не падзяляў Еўропу на «савецкую» і «буржуазную»: яна была для яго, як і для Скарыны, для Багдановіча, адзіным і жывым мацерыком.

Сваё, айчыннае, нацыянальнае, у Караткевіча арганічна спалучалася і сплаўлялася з агульнаеўрапейскім і агульначалавечым. Асабліва гэта відаць там, дзе ён вызначаў свае ідэалы (да прыкладу, у «Зямлі пад белымі крыламі»), сваё бачанне будучыні. Урокі Уладзіміра Караткевіча тут асабліва павучальныя. Яны могуць і павінны быць запатрабаваны ў наш няўстойлівы час, запатрабаваны як духоўныя арыенціры грамадства.

Аркадзь Русланскі (Віцебск, Беларусь)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ І СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МАСТАЦКАЯ КУЛЬТУРА

Перш за ўсё трэба спыніцца на тым, што мы разумеем пад мастацкай культурай. І вось чаму. Даволі часта мастацкую культуру ўспрымаюць як мастацтва, як творчасць, як мастацкую дзейнасць і г. д. Адбываецца падмена паняццяў, якая, часцей за ўсё, адводзіць у бок ад разумення сутнасці з'явы ці прымушае засяроджваць увагу на другасных, важных, але не галоўных элементах.

Па нашаму разуменню, мастацкая культура — гэта, з аднаго боку, сукупны прадукт мастацкай дзейнасці людзей у канкрэтную гістарычную эпоху і, з другога, поліфункцыянальная сістэма вытворчасці, захавання, размеркавання і спажывання духоўных каштоўнасцей, дзе сутнаснай з'явай выступае мастацтва, яго ўзаемасувязь і ўзаемадзеянне з іншымі сацыяльнымі працэсамі і інстытугатамі ў мэтах абнаўлення духоўнага жыцця грамадства і стварэння ўмоў для фарміравання развітай асобы.

У дадзеным выпадку для нас вызначальным выступае паняцце «сукупны прадукт», якое сведчыць, што мастацкая культура ахоплівае ўсе віды мастацкай дзейнасці — славесную, музычную, тэатральную, выяўленчую і г. д., і ўсе віды мастацтва — як прафесійнага, так і народнага, самадзейнага. Паняцце «сістэма», у сваю чаргу, уключае ў сябе ўсе працэсы, звязаныя з функцыянованнем мастацтва ў грамадстве (стварэнне, захаванне, распаўсюджанне, успрыманне, ацэнку, вывучэнне), а таксама тое, што забяспечвае яго далейшае жыццё — выхаванне мастакоў, публікі, сацыялагічныя замеры існавання і спажывання мастацтва і г. д. У выніку адбываецца зварот не да аднаго ці некалькіх відаў мастацтва, а да ўсёй мастацкай культуры — айчыннай і сусветнай, да той духоўнай атмасферы, у якой адбываецца яе фарміраванне і развіццё.

Менавіта вызначэнне мастацкай культуры як «сукупнасці-сістэмы» больш за ўсё актуальна ў адносінах да творчасці Уладзіміра Карапкевіча. І вось чаму. З аднаго боку, гэтая творчасць паўстае не толькі перад даследчыкам, але і перад чытачом як пэўная сукупнасць літаратурных жанраў (прозы, пазнання, драматургіі, эсэ і г. д.), цесна ўзаемазвязаных і ўзаемадапаўняючых адзін аднаго. З другога, тая ж творчасць не замыкаецца толькі ў межах літаратурнай (хоць і шматпланавай, «сукупнай») дзейнасці. Яна стала з'явай настолькі адметнай, што, па сутнасці, не пакінула некранутай амаль што ніводнай сферы мастацкай культуры Беларусі (ды і не толькі Беларусі). Як канцэнтраванае

выражэнне, як згустак, квінтэсэнцыя агульначалавечых ідэй і каштоўнасцей, чалавечых харкатарай і гістарычных падзеяў творчасць Уладзіміра Караткевіча не проста прыцягнула да сябе ўвагу творцаў іншых відаў мастацтва, але ўзбагаціла іх, стала добрым імпульсам для новых адметных мастацкіх твораў (напрыклад, у кіно, тэатры, песеннай і выяўленчай дзейнасці).

Калі мы падыходзім да разгляду мастацкай культуры не як да нейкай раз і назаўсёды вызначанай дадзенасці, а як да жывога арганізма, што беспераўпинна развіваецца, вырашаючы сваю галоўную задачу стварэння мастацкай гісторыі чалавечства, то ўбачым, што творчасць Уладзіміра Караткевіча поўнасцю карэлюеца з такім падыходам. Пры гэтым галоўным у такім узаемадзеянні, на наш погляд, з'яўляеца мастацкае асэнсаванне дыялектычных супадносін паміж гісторыяй і сучаснасцю, глыбокое разуменне гістарычнага практэсу і стварэнне на гэтай аснове мастацка-гістарычнага летапісу жыцця і лёсу беларусаў. Сродкаў, якімі карыстаеца Уладзімір Караткевіч пры вырашэнні такой звышзадачы, мноства. Гэта — тонкі лірызм і глыбокі психалагізм у стварэнні харкатаў, здольнасць бачыць жыццё ў маштабных вымярэннях і ўменне адслучаць заканамернае ад выпадковага, вечнае ад часовага, шырокое выкарыстанне нечаканых асацыяцый, ідайна-эстэтычнага багацця фальклору, этнографіі і гістарычных дакументаў і моўнае багацце твораў.

Адзначым, што ў мастацкай «рэканструкцыі» гістарычнай мінуўшчыны Уладзімір Караткевіч ішоў ад легендарна-фальклорнага матэрыва да ўсё больш і больш глыбокага разгляду канкрэтных гістарычных фактаў, многія з якіх упершыню сталі аб'ектамі мастацкага аналізу.

Беларуская мастацкая культура яшчэ да прыходу Уладзіміра Караткевіча валодала пэўнымі сродкамі фарміравання гістарычнай самасвядомасці грамадства і асобы. Былі напісаны творы, якія дазвалялі сучасніку дакрануцца да гісторыі беларусаў, убачыць нашых продкаў у тых ці іншых далёкіх і блізкіх месцах і падзеях. Але ўсё гэта, у рэшце рэшт, быдо выпадковым, стракатым, непераканаўчым. Не было той стрыжнявой лініі, якая вызначыла б ролю беларусаў у гістарычным практэсе як з'яве аб'ектуённую і заканамерную. Нам здаецца, што менавіта творчасць Уладзіміра Караткевіча дазволіла ліквідаваць гэты прагал. Як гэта адбылося? Па-першое, пісьменнік валодаў вялізнымі ведамі ў галіне тэарэтычных проблем гістарычнай навукі, стварыў сваю філасофію гісторыі. Прыгадаем, напрыклад, яго вызначэнне эпохі Рэнесансу ў Беларусі¹. Па-другое, Уладзімір Караткевіч разумеў гісторыю як практэс, які дазваляе звязаць у адно мінулае і будучое (гістарычны сюжэт, на яго думку, — гэта матрыца будучага) і ў якім кожнаму народу адведзена свая роля і месца. Па-трэцяе, пісьменнік валодаў вялізной працаздольнасцю, нейкім, пэўна, толькі яму ўласцівым уменнем «прадзірацца» праз тоўшчу разрозненых гістарычных фактаў, каб стварыць шырокое, панарамнае гістарычнае

¹ Пачатак: Лісты Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка // Маладосць. 1987. № 1. С. 163–164.

палатно. Таму мёў рацыю Серафім Андраюк, які аднойчы заўважыў, што Уладзімір Караткевіч рабіў у нашай літаратуры тое, што ў свой час у англійскай літаратуры зрабіў Вальтэр Скот, у польскай — Юзаф Крашэўскі, у чэшскай — Алоіс Ірасек.

Праз мастацкае асэнсаванне гісторыі (гістарычную самасвядомасць) Уладзімір Караткевіч аказаў значны ўплыв на светапоглядную парадыгму сучаснай беларускай мастацкай культуры.

Нельга абысці ўвагай і той кірунак творчасці Уладзіміра Караткевіча, які з'арыентаваны не на «высокую» або прафесійную частку мастацкай культуры, а на народнае мастацтва, менавіта, фальклор. Пісьменнік быў цвёрда перакананы, што толькі спасціжэнне вытокаў духоўнай жыццёвасці народа, пранікненне ў сутнасць народнай творчасці, яе паэтычны пачатак дазваляе стварыць сапраўды мастацкі твор, варты той зямлі, на якой вырас аўтар. Мабыць, таму любоў да казак і паданняў, легенд і сказаў, загадак і бытін, майстэрскае ўзнаўленне народнай мудрасці з'яўліся стрыжнявым пачаткам і адной з важнейшых асаблівасцей усёй творчасці Уладзіміра Караткевіча, у першую чаргу, яго паэзіі. Менавіта фальклорны элемент прыдае баладам, паэмам, песням, вершам стылёвую адметнасць, рамантычную ўзнёсласць, рэalistычную народнасць і прайдзівасць. Менавіта праз іх сучасны чытач пранікае ў духоўна-інтэлектуальную атмасферу далёкіх і блізкіх часоў, спасцігае працэс духоўнага развіцця беларусаў, адчувае яго накіраванасць у будучыню, веру народа ў свае стваральныя сілы. Бадай што няма ніводнага фальклорнага жанру, які не знайшоў бы свайго выкарыстання ў Караткевічавых творах. Таксама, як няма ніводнага паэтычнага зборніка, у якім бы чытачы не знайшлі б, не ўбачылі бы уплыvu вуснай народнай творчасці як у тэматыцы ці сюжэце, так і ў творчых матывах, глыбока прасякнутых нацыянальнай і народнай традыцыяй.

Нарэшце, некалькі слоў аб праблеме ўзаемадзеяння творчасці Уладзіміра Караткевіча з іншымі відамі і жанрамі беларускага мастацтва. Менавіта ўзаемадзеяння, а не толькі, скажам, уплыву. Так, шматлікія творы пісьменніка (напрыклад, гістарычныя драматычныя хронікі) сваёй неардынарнасцю «прымусілі» іншых творцаў узяць іх у якасці зыходнага матэрыялу для сваіх твораў. Напрыклад, амаль усе буйныя (і не толькі) празаічныя, а таксама драматычныя творы сталі асновай для кінафільмаў, драматычных і оперных спектакляў, пастановак у народных тэатрах. На кінастудыі «Беларусьфільм» зняты і атрымалі шырокую папулярнасць у гледачоў мастацкія стужкі «Жыццё і ўзнясенне Юрасія Братчыка», «Дзікае паляванне караля Стаха», «Чорны замак Альшанскі», «Маці Урагану». Доўгі час у Віцебскім аkadэмічным тэатры імя Якуба Коласа ішлі спектаклі «Званы Віцебска» і «Кастусь Каліноўскі». Арыгінальнасцю рашэнняў і дынамізмам дзеяння вылучаецца опера «Дзікае паляванне караля Стаха» ў Дзяржаўным аkadэмічным тэатры оперы і балета і г. д. Праўда, не заўсёды новыя творы адпавядалі ісціннаму Караткевічу. Але ў цэлым, дзякуючы гэтым новым творам, героя Уладзіміра Караткевіча, іх

гуманізм, урэшце сама асоба пісьменніка выйшлі на такую шырокую чытацкую і глядацкую аўдыторыю, аб якой сучасны мастак можа толькі марыць.

Такім чынам, сувязь творчасці Уладзіміра Караткевіча і сучаснай мас-тацкай культуры Беларусі паўстае перад намі як з'ява дыялектычна і па-свойму унікальная, дзе кожны з бакоў, няхай і не зусім суразмерных па сваёй маштабнасці, так цесна звязаны між сабой, што згуба ці ігнараванне аднаго з іх можа парушыць цэлае, прывесці да разбурэння яго сутнасці.

Анатоль Верабей (Мінск)

ГЕРОЙ ПРОЗЫ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Уладзімір Караткевіч — адзін з яркіх і адначасова загадковых беларускіх пісьменнікаў другой паловы XX ст. Здавалася б, ён такі просты, светлы і чисты, а на самай справе гэта надзвычай складаны для асэнсавання мастак, бо ў яго творчасці шмат нечаканасцей і таямніц. Напрыклад, у рамане «Чорны замак Альшанскі» адзін з герояў з лагоднай іроніяй і мяккім гумарам кажа пра Караткевіча: «А нішто сабе. Толькі чумавы нейкі, дурашны. Левай рукой правае вуха цераз галаву чухае... Ніколі не ведаеш, чаго ад яго чакаць»¹. І гэта сапраўды так. Яго харектарыстыка ўласнай асобы, пры пэўным іранічным і гарэзлівым адценні, вельмі трапная і дакладная.

Няпростыя і загадковыя таксама герой твораў У. Караткевіча. Як і творчасць пісьменніка, яны ўвабралі ў сябе лірычнае і эпічнае, рамантычнае і рэалістычнае, філасофскае і публіцыстычнае, кніжнае і жыщёвае, драматычнае і гумарыстычнае ці сатырычнае, гратэскавае.

Прымаючы да ўвагі, што літаратурны герой — гэта вобраз чалавека ў літаратуры, мы разам з паняццямі «герой» будзем ужываць паняцці «дзеючая асoba», «персанаж», «характар», «тып» і «вобраз», бо гэтыя паняцці звязаны паміж сабой. Яны дазволяць дакладней вызначыць сутнасць створаных Караткевічам у прозе вобразаў людзей, народа, роднай зямлі, міфічных істот, прыроды.

Пойнасцю нельга пагадзіцца з тымі даследчыкамі, якія, прасочваючы эвалюцыю караткевічайскага героя, сцвярджаць, што Андрэй Грынкевіч — вобраз чиста рамантычны, Алесь Загорскі — вобраз рамантычна-рэалістычны, Юрась Братчык — вобраз эпічны. На нашу думку, як у рannіх, так і пазнейшых творах пісьменніка ў рознай ступені спалучылася рамантычнае, рэалістычнае і эпічнае.

Думаецца, з пэўнай долій умоўнасці можна сцвярджаць, што аўтабіяграфічнае, асабістое і рамантычнае дамінуе ў героях аповесцей «У снягах драмае вясна», «Чазенія», «Лісце каштанаў», рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»), апавяданняў «Залаты бог», «Дрэва вечнасці». Лірычна-эпічнае і рамантычна-рэалістычнае мацней увасобіліся ў аповесцях

¹ Караткевіч У. Зб. тв.: У 8 т. Мн., 1990. Т. 7. С. 373. Далей творы У. Караткевіча, за выключэннем агавораных выпадкаў, цытуюцца па гэтым выданні. Том і старонка падаюцца ў дужках.

«Дзікае паляванне караля Стаха», «Сівая легенда», апавяданнях «Блакіт і золата дня», «Сіння-сіння», «Кніганашы», рамане «Каласы пад сярпом тваім». Эпічнае выразней выявілася ў раманах «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» і «Чорны замак Альшанскі». Пры харктастыцы аповесці «Цыганскі кароль», «Легенда аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны», легенды «Ладдзя Роспачы», аповесці «Зброя» і рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» трэба ўлічваць выкарыстанне пісьменнікам умоўна-фантастычнай вобразнасці, сатырычна-гратэскавых прыёмаў пісьма, што вызначыла і мастацкую структуру гэтых твораў, і адметнасці створаных у іх персанажаў.

Ужо ў сярэдзіне 50-х гг. У. Караткевіч меў значныя задумы. Так, у лісце да Максіма Танка ад 20 чэрвеня 1956 г. ён выказаў занепакоенасць тым, што ў беларусаў няма такога літаратурнага тыпа, які ёсць у іншых народаў, напрыклад, Фаўст, Уленшпігель, віczay у тыгравай шкуры. Але верыў, што такі літаратурны тып, які «лепш за ўсё адбівае асноўныя рысы нацыянальнага харктару, сэрца народа, яго імкненні і нават дробныя, другарадныя рысы», павінен з'яўліца. Сцвярджаў, што героем беларускай нацыянальнай эпапеі можа быць чалавек, які жыў на Беларусі ў эпоху Рэнесансу, і што ў беларускай літаратуры ёсць «толькі адзін вобраз, прыdatны выкананць гэтую ролю». Гэта Люцыян Таполя з аднайменнай паэмы Танка. У. Караткевіч ярка і маляўніча апісаў у лісце гэтага героя².

Пазней пісьменнік шмат рабіў для таго, каб у сваіх творах стварыць той літаратурны тып, у якім выявіліся многія рысы беларускага нацыянальнага харктару. Гэта яскрава выявілася ў героях раманаў «Каласы пад сярпом тваім», «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», аповесці «Сівая легенда», легенды «Ладдзя Роспачы».

Апраўдана гаварыць і пра тое, што У. Караткевіч у сваіх творах імкнуўся стварыць величны і эпічны вобраз свайго народа. Так, у лісце да дзядзькі М. А. Садавога ад 8 снежня 1957 г. ён сказаў пра задуму напісаць сто тамоў, дзе хацеў адлюстраваць жыццё свайго народа на працягу значнага прамежку часу. Сярод іх была і эпапея «Век», «у якую павінны ўвайсці паўтара дзесятка раманаў і якая ахопіц гісторыю Беларусі з 1860 года да нашых дзён»³. Пісьменнік думаў і аб тым, што «Беларусь чакае свайго Лёнрата, свайго Лангфела» (VIII, кн. 2, 308), хто створыць беларускі нацыянальны эпас. Пазней У. Караткевіч нямала зрабіў для ўвасаблення сваіх задум.

Сусветная літаратура новага часу стварыла цікавыя вобразы, харктары. Гэта герой «сусветнага смутку», «лішні чалавек», «маленькі чалавек», «нігіліст», «страчанае пакаленне» і інш. Думаецца, што ў кагорце гэтых герояў зойме належнае месца і герой У. Караткевіча. Яго можна назваць рыцарам Беларусі. Яскрава такі герой увасобіўся ў Маеўскім з апавядання «Аліў і меч», у Петраку Ясюковічу з апавядання «Сіня-сіння», Андрэю Беларэцкім

² Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. Ф. 25, вол. 2, адз. зах. 66.

³ Хатні архіў У. Караткевіча.

з «Дзікага палявання карала Стаха», Раману Ракутовічу з «Сівой легенды», Алесяю Загорскім з «Каласоў пад сярпом твайм», Гервасію Выліваху з «Ладдзі Роспачы», Юрасию Братчыку з рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» і ў іншых героях.

У. Караткевіч быў адным з тых аўтараў, у творчасці якіх з незвычайнай сілай узнавіліся аслабленыя, амаль перапыненны ў час культу асобы Сталіна беларускія адраджэнскія ідэі. Самаахвярны збіральнік і захавальнік беларускіх мастацкіх каштоўнасцей Маеўскі прамаўляе ў апавяданні «Аліва і меч»: «Я стаміўся трymаць на плячах цяжар, які павінен несці цэлы народ»⁴. Маеўскі выступае як волат духу і адначасова як асока глыбока трагічная. Гэта адзін з рэдкіх, яркіх і самабытных вобразаў беларускай літаратуры.

Проста і натуральна, з любоўю і цеплыней паказаў У. Караткевіч у апавяданні «Блакіт і золата дня» нараджэнне першага і вялікага кахрання ў Наталькі і Юркі, раскрыў чалавечыя адносіны, думкі, перажыванні і пачуцці, выявіў непаўторнасць і прыгажосць жыцця. Пісьменнік тут з незвычайнай сілай уславіў родную зямлю і яе людзей.

А ў апавяданні «Кніганошы» нават прозвішчам свайго героя (Кірыла Туравец — нібы Кірыла Тураўскі) аўтар імкненца сцвердзіць несмяротнасць і сілу народнага духу, пераемнасць перадавых нацыянальных эстэтычных і духоўных традыцый.

З болем згадвае ў апавяданні «Сіняя-сіняя» родную пакінутую зямлю Пятрок Ясюковіч, былы ўдзельнік паўстання 1863–1864 гг. Глыбокім трагедыйна-філасофскім зместам, раздумам пра сваю радзіму і яе лёс у кантэксле грамадскіх і сацыяльных катаклізмаў, што адбываўся на зямлі, напоўнены і Петраковы думкі, якія аднойчы ўзніклі ў яго каля егіпецкіх пірамід: «Усё адно людзі гінуць і народы гінуць, і працэс гэты няўхільны, а на зямлі не застаецца нічога, акрамя магіль» (II, 285–286). Праз усмешку сфінкса, які шмат перажыў і шмат пабачыў на сваім вяку, вартымі жалю і марнымі здзяліся Петраку высілкі людзей нешта змяніць у жыцці. Гтым не менш, як выклік сфінкса ў героі абуджаеща прага жыць і захаваць для будучыні кволую дзяячынку, што вярнула яму радзіму, якую нельга страціць і да якой трэба вярнуцца, каб прадоўжыць пачатую справу.

Не толькі асабістая крыва прымусіла Рамана Ракутовіча з «Сівой легенды» ўзначаліць паўстанне на Марілёўшчыне ў 30-я гг. XVII ст. Гэта быў і яго пратэст супраць сацыяльнага, рэлігійнага і нацыянальнага прыгнёту, супраць рэнегацтва беларускай шляхты. Ракутовіч выступае нібы герой народнага эпасу. Гэта вобраз сімвалічны. У апісанні Рамана як вершніка на белым кані, апранутага ў барвяны плашч, са старадаўнім двухручным мячом у руцэ ўвабіліся герб Пагоня і святыя для беларускага патрыятычнага сэрца белы і чырвоны колеры. І потым, калі паўстанне пацярпела паражэнне, на гэтай зямлі ганьбаваліся, былі пакараны і сам вершнік, змагар і абаронца людзей,

⁴ Караткевіч У. Творы. Мн., 1996. С. 315.

і яго меч і шчыт, і яго каханая, якая ўспрымаецца і як дзяўчына, і як сімвал Беларусі. Заўважым, што да вобраза вершніка Караткевіч звяртаўся і ў іншых творах (у аповесцях «Перадгісторыя», «Дзікае паляванне карала Стака», рамане «Каласы пад сярпом тваім»).

Калі ў «Сівой легендзе» Караткевіч паказаў пачатак рэнегацтва беларускай шляхты ў XVII ст., то ў «Дзікім паляванні карала Стака» намаляваў яе звыродлівы стан у канцы XIX ст., абумоўлены гэтым рэнегацтвам. Але ў апошнім творы паказаў і тыя сілы, якія ў асобе Беларэцкага, Свеціловіча, Рыгора і сялян змагаюцца са злом, варожымі народу сіламі. Яны нясуць страты (смерць Свеціловіча), але перамагаюць.

Цікавым і змястоўнымі ўяўляюцца Канрад Цхакен у «Сівой легендзе» і медыкус з «Цыганскага карала». У іх разважаннях выявіліся думкі мастака пра родны край і яго лёс.

Фігурай трагічнай, складанай і супярэчлівой выступае Пора-Леановіч у пралогу рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»). Усвядамленне віны перад народам, якому ён здрадзіў, пякучы боль за зняважаную і прыгнечаную родную зямлю нараджалі ў яго пакалечанай душы гнеў і пагарду да сябе і да ўсяго свету. Духоўна надломлены і спустошаны, ён перад смерцю зведаў хвіліны духоўнага ачышчэння і адначасова адчуў фатальную наканаванасць, непазбежнасць сваёй смерці.

У рамане «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць») пісьменнік засяродзіў увагу пераважна на духоўных пошуках творчай інтэлігенцыі, на каханні Андрэя Грынкевіча і Ірыны Горавай. Асобу галоўнага героя сфарміравала асяроддзе, у якім ён выхоўваўся. Напрыклад, маці расказала яму ў дзяцінстве легенду пра чэшскага вучонага Ганку, які абудзіў свой народ ад доўгага сну. Пазней Андрэй выношвае мару напісаць разам са сваёй каханай першую сапраўдную гісторыю беларускага мастацтва.

Праудзіва перадаў пісьменнік людскія характеристы і каларыт пэўнай гісторычнай эпохі ў рамане «Каласы пад сярпом тваім». Як перакананы рэвалюцыянер-дэмакрат і шчыры патрыёт свайго краю выступае ў творы галоўны герой Алесь Загорскі. Вобраз Алесі ў пэўнай ступені рамантычна ідэалізаваны. Яго думкі і перажыванні актуальныя і значныя для сучаснага чалавека. І ў той жа час гэта рэальны і жывы чалавек сярэдзіны XIX ст. У вобразе Алесі і яго сяброў увасобіліся лепшыя рысы перадавых беларускіх грамадска-культурных дзеячаў мінулага стагоддзя.

Апантаныя ідэяй пра волю роднай зямлі, ахопленыя прагай засваення ведаў, самаадданыя да забыцця ў працы, шчырыя і пяшчотныя ў каханні — такімі былі героі, створаныя фантазіяй мастака. Як метэоры, яны ўрываюцца ў жыццё, каб згарэць і асвятліць яго святым святым. Пісьменнік здолеў звязаць у рамане асабістасць жыцця героя з гісторычнымі падзеямі.

Каб здабыць зброю для будучага паўстання, Алесь Загорскі, галоўны герой аповесці «Зброя», трапляе са сваімі сябрамі ў Москву. Нібы Дантэ, ён

спусціўся там у «такія цёмныя глыбіні, такія лабірінты і прорви, якія цалкам і на ўсю глыбіню не ведаў ніхто» (V, 428). Але ён не мог прыняць гвалт і здзек над чалавекам. Рызыкуючы ўласным жыццём, герой хоча абнавіць, змяніць грамадства, змагаецца за людскія надломленыя души.

Юрась Братчык, галоўны герой рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», увасабляе вобраз сярэдневяковага чалавека, прадстаўніка тагачаснага беларускага народа, актыўнага, неспакойнага, вясёлага і гарэзлівага, які вызываўся з царкоўных догмаў і засвойваў лепшыя эстэтычныя і духоўныя здабыткі, што неслі новыя часы. Ён, махляр і валацуга, паступова ператвараецца ў народнага заступніка, мысляра і пакутніка, праўдашукальніка і змагара.

У легенде «Ладдзя Роспачы», як і ў рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», не толькі ўслаўляеца асоба, вызваленая з путаў сярэдневякоўя, але закранаюцца і многія пытанні пра сутнасць быцця чалавека на зямлі, пра любоў да жыцця і радзімы. Гервасій Выліваха ўвасобіў сабой жывы народны дух, непакорлівы, насмешлівы, невынішчальны і стойкі ў любых нягодах. Ён блізкі героям беларускага фальклору, жартайліваму Пісарэвічу з аднайменнага драматычнага абрэзка М. Гарэцкага.

Пісьменнік пераканаўча паказаў, што і на беларускай нацыянальнай глебе нараджаюцца постаці тыпу Пантагруэля, Тыля Уленшпігеля ці Кала Бруньёна. Гервасій Выліваха і Юрась Братчык — іх духоўныя браты. У. Караткевіч упершыню ў беларускай літаратуре стварыў такія каларытныя і самабытныя характеристы.

Караткевічаўскі свет не пазбаўлены ідыліі, аднак ён вельмі часта драматычны. На трывожнай і хвалючай ноце заканчваецца аповесць «Чазенія». Гінуць многія героі крыштальна чыстай аповесці «Лісце каштанаў». Трагічнымі сцэнамі пачынаецца і заканчваецца раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»).

Шмат выпрабаванняў вытрымаў і Антон Косміч, галоўны герой рамана «Чорны Замак Альшанскі». Для Косміча, гісторыка па адукацыі, як і для іншых станоўчых герояў У. Караткевіча, гісторыя з'яўляеца часткай духоўнага жыцця, яго светагляду і светаадчування. Гэта натура валивая і энергічная, не церпіц зла і несправядлівасці. Зацікавіўшыся падзеямі беларускай гісторыі, Косміч змог раскрыць злачынствы, якія адбыліся не толькі амаль чатырыста гадоў таму, але і ў мінулую вайну, і ў нашы дні. Яму ўласцівы нешаблонны, творчы і актыўны падыход да жыцця і людзей.

Каларытна выпісаны ў рамане Людвік Лапатуха. Ён са сваім скрытым вар’яцтвам, са сваёй незагойнай ранай — памяццю пра мінулае, са сваёй безабароннасцю, душэўнай прасветленнасцю і чысцінёй — адзін з самых глыбокіх і трагічных вобразаў рамана, вобраз сімвалічны.

Злавеснай і адначасова трагічнай фігурай з'яўляеца Лыганоўскі. Гэта вобраз складаны і неадназначны.

У. Караткевіч выявіў буйныя характеристы, здолеў раскрыць багаты духоўны свет сваіх герояў і звязаць іх асабісты лёс з лёсам народным. Караткевічаўскія

героі — змагары і пакутнікі за народнае шчасце, асобы выключныя. Яны мужныя, гордыя, высакародныя, непакорныя і свабодалюбівяя, непрымірныя да зла, прыгнёту і дэспатызму. Яго героі нямала ўзялі ад Праметэя, праўдашкуальніка, прарока, герояў народнага эпасу. Гэта незвычайныя і ў той жа час рэальныя, зямныя асобы.

Станоўчыя героі пісьменніка ўнутрана падобныя. І, дзякуючы якраз гэтаму, яны здольныя многа выйграваць ва ўніверсальнасці і ўсеагульнасці. Іх духоўнае багацце і харство, маральнае чысціня і беззаганнасць, вернасць перадавым грамадскім і эстэтычным ідэалам прывабліваюць і хвалююць. Героі шмат разважаюць, думаюць, перажываюць, але ў той жа час і дзеянічаюць, змагаюцца. Гэта натуры мэтанакіраваныя, душэўна адкрытыя, шчырыя, неспакойныя, сумленныя, інтэлектуальна і духоўна багатыя. Пісьменнік звяртаўся да недастатковая яшчэ распрацаванага ў беларускай літаратуры вобраза інтэлігента.

Героі У. Караткевіча часта шукаюць гармоніі ў тыпова рамантых сферах — у каханні і ў прыродзе. Яны часта ўпякаюць самі ад сябе. І яны надзвычай прагнены да жыцця. Гэта можна сказаць пра Івара з «Барвянага шчыта», Валерыя Палецкага з «Залатога бoga» і Севярына Будрыса з «Чазеніі». Пісьменнік пранікае ў самыя патаемныя закуткі чалавечай души, імкненне сцвердзіць ідэальнае і прыгожае ў чалавеку, паказаць складанасць людскіх адносін.

У. Караткевіч умее дасканала перадаць тонкія душэўныя перажыванні сваіх герояў, выявіць не толькі ідэальнае ў іх характеристах, але і раскрыць іхняе, такое натуральнае і простае, імкненне да звычайнага людскага шчасця, да суладнасці і гармоніі як ва ўласных узаемадачыненнях, так і ў адносінах да прыроды.

Творчасць У. Караткевіча напоўнена драматычным зместам, што абу́моўлены трывожным і балочым роздумам мастака над лёсам як асбнага чадавека, роднага народа і ўвогуле чалавечтва, так і душэўным разладам, што часцей за ўсё ўласціва творцам рамантыхна га тыпу мыслення, разладам паміж думкай і эмоцыямі, рэальнасцю і ідэалам. Але разам з тым яго творчасць надзіва жыццесцвярджальная. Так, пісьменнік верыць, што Дрэва Вечнасці ў аднайменным апавяданні не можа загінуць, тым самым выяўляе так уласцівае яму захапленне светам, раскрывае ту ю прагу ідэалу, веру ў неўміручасть чалавека і прыроды, што ахоплівала сэрцы і души многіх рамантых.

Творчасць пісьменніка прасякнута гуманістычным зместам, непрыманнем тыраніі і дэспатызму. Сваім словамі і ўчынкамі Уладзіслаў Берасневіч з аповесці «У снягах драмае вясна» набліжаў вясну грамадскага абнаўлення.

Мужныя і адданыя сваёй справе людзі паказаны ў апавяданні «Белае поўлым'я». Як сапраўдны мастак і пісьменнік-гуманіст з любоўю і павагай расказаў ён у гэтым творы пра жыхароў Поўначы.

Галоўны герой твораў У. Караткевіча — ваяўнічы гуманіст. Напрыклад, Івар у апавяданні «Барвяны шчыт» актыўна пратэстуе супраць таго, што

спусцілі ваду з аэру — нічога ад гэтага не прыдбалі, а страцілі многае. Ён дамагаецца таго, каб бульбяныя палеткі не заходзіліся на месцы паахавання старажытных рускіх воінаў, якія загінулі ў сутычцы з татарамі. Івар, як і іншыя станоўчыя героі, адчувае непарыўную повязь часоў.

Як і ў В. Скота, галоўныя героі празаічных твораў У. Караткевіча народжаны пераважна мастацкай фантазіяй. Але звяртаўся ён і да вобразу канкрэтных гісторычных асоб — Льва Сапегі, Каствуя Каліноўскага, Кашпара Бекеша і інш. У. Караткевіч, як і яго героі, быў дзіцём свайго часу. Думаецца, што ў апавяданні «Аліў і меч» аўтар не толькі любуеца Леніным, але і паказвае яго як рэальнага, зямнога чалавека, спрабуе зразумець сутнасць яго асобы. І ў гэтым вартасць твора.

У апавяданні «Маленъкая балерына» юная, даверлівая, добрая, светлая і чистая дзяўчына на імгненне абудзіла ў спустошанай і стомленай душы Сталіна добрыя думкі, усведамленне, што ўлада не прыносяць шчасця. Сталін выступае тут як трагічная і адначасова жахлівая асоба.

У апавяданні «Вялікі Шан Ян» пісьменнік асудзіў войны, тыранію і дэспатызм, усё тое антыгуманнае, за што выступаў адзін з дзяржаўных дзеячаў старажытнага Кітая. Мастак паказаў Шан Яна як заканамерную ахвяру сваёй жа ўласнай тэорыі.

У. Караткевіч — пісьменнік з выразна выяўленым лірычна-рамантычным талентам. У гісторычных творах ён, узнаўляючы дасканалыя малюнкі мінуўшчыны, гісторычныя калізіі часцей за ўсё перамяшчае ў сферу рамантычнага канфлікту чалавечнасці, высакароднасці з жорсткасцю, эгаізмам, душэўнай чэртвасцю, цынізмам. Героі яго твораў (Андрэй Беларэцкі, Раман Ракутовіч, Андрэй Грынкевіч, Алесь Загорскі) актыўна выступаюць супраць несправядлівасці, яны шукаюць падтрымкі ў простым народзе, збліжаюцца з ім, аднак захоўваюць пры гэтым воблік рамантычнага героя, які здзяйсняе подзвіг. Спалучэнне рамантычнага светаадчування з глыбока рэалістычным разуменнем рэчаіннасці з'яўляецца харектэрным для яго творчага метаду.

Пісьменнік ідэалізуваў сваіх любімых герояў, паказваў, што рэчаіннасць увогуле рамантычная. Да красы, шчасця і дасканаласці яго героі ідуць праз пакуты і страты (Лявон Касачэўскі з апавядання «Лятучы Галандзец», Севярын Будрыс з «Чазеніі»). У «Чазеніі» аўтар здолеў раскрыць не толькі моцную прагу сваіх герояў да дасканаласці, але таксама змог паказаць веліч і красу кахання і прыроды. Фларыян Няўажны слушна пісаў: «Чазенія» — гэта паэма ў прозе пра сілу жыцця, трываласць дружбы, пра сілу кахання і спачування, магутнасць добра, чалавечнасці і прайды, што выяўлена не толькі ў вобразах галоўных герояў, іх сяброў, але таксама і ў з'явах прыроды, якая выступае тут, хто ведае, ці не галоўным героем і паказчыкам прагрэсу»⁵.

⁵ Nieuwaźny F. «Czozenia», czyli Białoruski poemat prozą o pięknie człowieka // Przyjaźń. 1971. Nr. 5. S. 12.

Прырода з'яўляецца адной са стыхій У. Караткевіча. Напрыклад, у нізцы «Нямія браты» пісьменнік не проста расказвае пра звычкі і норавы звяроў і птушак. У апавяданнях адчуваецца прысутнасць чалавека, што відаць і тады, калі аўтар з'яўляецца дзеючай асобай, і тады, калі выступае пабочным на зіральнікам. Апавядальнік выкарыстоўвае як рэалістычныя, так і ўмоўна-фантастычныя сродкі. З любою, змалільна і цікава расказаў пісьменнік пра «братоў нашых меншых» у апавяданні «Былі ў мяне медзведзі».

Чалавек у Караткевіча — часцінка прыроды, сусвету. У рамане «Каласы пад сярпом тваім» і ў іншых творах пісьменнік называе Дняпро вялікай ракой. Гэтая рака з'яўляецца для мастака крыніцай натхнення, выступае сімвалам роднага краю, той артэрыяй, што жывіць яго родную зямлю і дае ёй сілы.

Першую кнігу рамана «Каласы пад сярпом тваім» У. Караткевіч назваў «Выйсце крыніц». Родная зямля давала яму, як антычнаму Антэю, фізічныя і духоўныя сілы. Мастак паэтызаваў, узвялічваў свой край і яго людзей, быў натхнёным песняром беларускага Прыдняпроўя. Такі падыход выяўляў перадавыя эстэтычныя пазіцыі пісьменніка. Праз Прыдняпроўе ён выявіў Беларусь, яе герайчную і трагічную мінуўшчыну, яе мужных, таленавітых і працаўітых людзей, раскрыў веліч і духоўную моц свайго народа.

Шматгранна паказаў пісьменнік беларускі народ. Калі ў «Цыганскім каралі» медыкус сцвярджае, што кожны народ мае такі ўрад, якога сам варты, то з выключнай маастацкай дасканаласцю вуснамі Алеся Загорскага ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» аўтар расказаў гісторыю-прыгучу пра таленавіты, прыгожы і працавіты беларускі народ, пра яго зямлю, якая з'яўляецца сапраўдным раем, і пра «найгораша ўва ўсім свеце начальства» (V, 312), якое даў яму Бог. Алеся Загорскі абараніў дысертацыі пра сялянскую вайну XVII ст. на тэрыторыі беларускага Прыдняпроўя, а таксама пра прыдняпроўскія песні, паданні і легенды аб вайне, мепяжы, рэлігійнай і грамадскай справядлівасці. У выніку, наперакор рэакцыйным вучоным тыпу зядлага славянафіла прафесара Руніна, якія бачылі ў беларусах «самы бағаносны і рахманы са славянскіх народаў» (III, 163), ён паказаў бунтарныя, свабодалюбівы і жыццелюбівы дух беларуса. Тым самым пісьменнік не толькі ўзвялічыў свой народ, але і разбурыў адзін з асімілятарскіх міфаў, створаных пра яго. Заўважым, што ў кнізе «Зямля пад белымі крыламі» ён назваў свабодалюбства галоўнай рэсай нацыянальнага харектару беларусаў.

Праз выпрабаванні і пакуты ішоў да свайго народа і Юрась Братчык. Ён разам са сваім народам перамагаў ворагаў, і яго ў цяжкую хвіліну бараніў гэты народ. Як народная і аўтарская мара пра лепшае жыццё з'яўлялася Братчыку ў сне беларуская зямля «у няблленым ззянні вечнай красы». І гучала на ёй «пляшчотная і цвёрдая, прыўкрасная, вечная, неўміручая беларуская мова» (VI, 467).

Харектэрная асаблівасцю творчасці У. Караткевіча з'яўляецца яе сувязь з кніжнай, літаратурнай традыцыяй. Названая праблема можа быць тэмай асобнага даследвання. Мы толькі зазначым, што ён плённа развіваў традыцыі

Бібліі, творчасці Данцэ, Ф. Рабле, Ш. дэ Кастрэра, В. Скота, А. Міцкевіча, А. Пушкіна, А. К. Талстога, Л. Талстога, М. Салтыкова-Шчадрына, М. Багдановіча, Я. Купалы, М. Гарэцкага, К. Паўстоўскага і многіх іншых мастакоў слова.

Асаблівай увагі заслугоўваюць сувязі пісьменніка з фальклорам. Ужо раннія творы пад называй «Казкі і легенды маёй радзімы», дасланыя ў 1952 г. для ацэнкі Якубу Коласу, сведчылі пра прыкметную ўвагу маладога Караткевіча да вуснай народнай творчасці. Потым была дыпломная праца пра сацыяльныя казкі і легенды ва ўсходнеславянскім фальклоры. У. Караткевіч нямала апрацаўваў і напісаў казак. Ён арганічна засвоіў казачныя сюжэты, вобразы і матывы, добра перадаў народную мараль і этику. Выказваў схільнасць пе-раважна да апрацоўкі чарадзейных, легендарных казак і казак пра жывёл. Патрыятычныя па зместу казкі «Лебядзіны скіт», «Казка пра Пятра-разбойніка», «Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчай». У фальклорна-рамантычным плане паказваў пісьменнік некаторых герояў сваіх празаічных твораў. Згадаем, што ў дзяяцінстве ён пачуў ад дзеда Васіля Грынкевіча легенду «Маці Ветру» пра падзеі Крычаўскага паўстання 1743–1744 гг., легенды пра вужацкую каралеву, пра Яна Прыйгожага, пра лебядзіны скіт, пра зvon, які патануў, пра горад на дне возера і многае-многае іншае. Шмат чаго з гэтага пазней увасобіў у сваіх творах.

У. Караткевіч бачыў ідэальнае і прыгожае ў жыцці і чалавеку. Р. Барадулін трапна ацаніў сутнасць У. Караткевіча: «Дзіця з вачыма празарліўца»⁶. Героі твораў У. Караткевіча, як і сам аўтар, былі маральна чыстымі, даверлівымі, адкрытымі, захопленымі жыццём і адначасова мудрымі, засяроджанымі ў сабе, трагічнымі і гняўлівымі, моцна ўлюбёнымі ў родную зямлю.

---

⁶ Літ. і мастацтва. 1982. 30 ліп.

Вольга Шынкарэнка (Гомель, Беларусь)

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ І АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧАЕ Ў ПАЭТЫЧНАЙ СІСТЭМЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Kожнае цэлае ўтвараецца з адзінкавага і асобнага. Дык хто ж ён, Уладзімір Караткевіч? Найперш — аршанскі Рыцар, Беларус! Прарок, усіх народаў і нацый Заступнік, прыўкрасны і мужны Пісьменнік.

Ён нас на неба падымаў.
Паэтам быў і чалавекам.¹

Міжволі задумваешся аб наканаванасці яго з'яўлення на белы свет. Здаецца, Уладзімір Караткевіч нарадзіўся і сцвердзіўся як мастак дзеля таго, каб яшчэ раз нам прыгадаць, што ўдалеч кожны мусіць ісці сваім адметным шляхам, несучы ў сэрцы любасць да ўсяго людства, адчуваючы асабістую непаўторнасць і памятаючы пра незвычайнасць іншых, узбагачаючыся стварэннямі геніяў усяго свету праз усведамленне духоўнасці і годнасці здабыткаў роднай зямлі. Ваstryня гэтага пераканання асабліва выразна раскрываеца ў наступнай маральнаі максіме:

Ёсьць замест прыватнай неўміручасті —
Бессмяротнасць нацыі тваёй. (I, 394)

Сам пісьменнік кожным творам увекавечваў сваю нацыю, з любасцю люлюй ўсе. Яго творчасць, прасякнутая высокай патрыятычнай ідэяй, абвостраным разуменнем гісторычнай памяці як невычэрпнай крыніцы нацыянальнай энергіі, магутнага каталізатора прагрэсіўнага руху, што праз уласнае далаучае чалавека да вяршынь сусветнай культуры, маральна-эстэтычнага вопыту чалавецтва, увабрала ў сябе ўсё шматгалоссе жыцця, усе стогны набалелай душы радзімы і разам з гэтым клікала і кліча да святла, дабрыні. Да апошняй прыйсці няпроста. Бо для гэтага патрэбна духоўнае ачышчэнне, бясконцае спасцікэнне сваіх вытокі, мінуўшчыны, абуджэнне страчанай годнасці, смеласць узваліць на ўласныя плечы цяжар адказнасці за іншых. «Як можам вырасці да сонца, калі прыкутыя забойствам да зямлі?» (V, 238).

Зварот да падзеі далёкіх стагоддзяў ажыццяўляеца пісьменнікам у многіх выпадках не толькі праз дадзеныя гісторычныя навукі, факты з летапісаў, помнікаў старажытнасці, літаратурныя рэмінісценцыі, але і праз асэнсаванне

¹ Чыгрын I. Уладзіміру Караткевічу // Роднае слова. 1995. № 6. С. 190.

вуснай паэтычнай спадчыны. Ад багатых на канкрэтныя прозвішчы, гістарычныя падзеі, драматычныя калізіі фальклорных твораў Уладзімір Караткевіч адштурхоўваўся даволі часта. Пры гэтым ён імкнуўся не столькі «абыграць», аднавіць сюжэты тых ці іншых легенд, паданняў, песень, але і стварыць прыцягальныя, герайчныя харектары, праз вобразную пластыку перадаць філасофію народа, яго ідэалы, напісаць сваю, караткевічайскую гісторыю роднай зямлі, часцей за ўсё суровую і герайчную. Адсюль — баладнае гучанне твор-часці пісьменніка, яе пранізлівы драматызм, які прайўляеца ва ўсіх без выключэння жанрах і выразна даносіць да чытача высокую трагедыю народнага духу.

Найбольшую адпаведнасць сваім творчым памкненням пісьменнік адшукаў у паэтыцы складанай, сінкрэтычнай раманней формы. Менавіта ў ёй ён здолеў пераасэнсаваць мінулае роднага краю, паказаць пошуку свайго «забытага беларускага шляху» (М. Багдановіч), перадаць лёс народа як узвышшаную трагічную філасофскую драму ва ўсёй цэласнасці вобраза свету і чалавека ў ім, сцвердзіць актуальнасць заклікаў неафітаў усіх часоў да свабоды, роўнасці, братэрства чалавека, народаў, людства.

Праўда, адзін з персанажаў Уладзіміра Караткевіча, вядомы Пётр Аляксандравіч Валуеў, прытрымліваецца іншага меркавання. «Яму ніколі не прыходзіла ў галаву, што сапраўднае ўзвышшэнне любові, што сувязь любові мацнейшая за сувязь ланцуза, што неад'емныя правы нацыі, іх вольнасць і свабоднае развіццё іхніх культуры і мовы — ёсьць найлепшы сродак для братэрства. Ён ніколі не думаў, што боязь, уціск мовы і культуры і вечнае выстаўленне перад усімі свайго аўтарытэту і сілы можа прывесці толькі да нянавісці і, значыцца, рана ці позна — да паўстання... Не разумеў ён і таго, што максімальная свабода кожнай асобы не развольвае грамадства, а вядзе да яго ўзмацнення, што гэта прымушае кожную асобу не шукаць сродкаў для таго, каб узарваць дзяржаву, а, наадварот, прыкладаць усе сілы, каб узмацніць сваю грамаду, сваю айчыну» (V, 357).

І гэтае, і шмат якія іншыя выказванні Уладзіміра Караткевіча сведчаць пра незвычайную актуальнасць гучання яго твораў — нягледзячы на іх гістарычную аснову. Аднак не трэба рабіць выснову, што мастак займаўся свядомай інтэрполяцыяй сучасных праблем, пераносіў іх у мінуўшчыну, хаваўся ў ёй дзеля поўнай творчай свабоды. Так ужо склалася, што набалелыя пытанні нашага нацыянальнага жыцця — найперш незалежнасці і мовы — расцягнуліся ў часе пагражальнай апоўзневай дэфармацыі, нейкім гнуткім скруткам калючага турэмнага дроту, які то на нейкі момант паслабне, распраміцца, даючы надзею на паратунак, то зноў жорстка згорнецца, пакідаючы незажыўныя крывавыя драпіны і боль.

Уладзіміру Караткевічу асабліва балела, бясконца крывавіла. І за тое, што рабілася пры яго жыцці, і за гістарычную несправядлівасць. А таму ён настойліва разбіраў муры сівой даўніны, імкнучыся дакапацца да праўды, прымушаючы і нас далучыцца да пошуку ісціны, сваіх каранёў, без якіх і дрэва,

і чалавек аднолькава мусяць загінуць. З гэтай святой мэтай творца не толькі аднаўляў мінуўшчыну, але і свядома герайсаваў яе дзеля абуджэння народа, актывізапі нацыянальнага адраджэння, усладулення вальналобства, свобо́ды і роўнасці, «бо нельга есці хлеб народа і грэбаваць ягонай мовай» (V, 32); «бо ўсе людзі зямлі — браты» (V, 190); бо «клеткі не любіць ніхто» (IV, 284); бо абыякавы да мінулага не мае анікай інтэлектуальны перавагі над жывёлай, і таму ёсьць першы кандыдат на маральную, а затым і фізичную смерць. Усё адно хто гэта — чалавек ці народ» (V, 127).

Актуальная праблемы духоўнага жыцця асобы, маральныя асновы нацыі, яе эстэтычныя каштоўнасці мастак разглядае з улікам дасягнутага чалавецтвам. Адметны нацыянальны генатып (герой-рамантык, змагар, народны заступнік, інтэлігент, здольны ўмясціць у сабе боль і клюпат за ўсё і ўсіх), выключна беларуская нацыянальная субстанцыя тэкстаў і падтэкстаў, сам склад мыслення, лад пісьма, уся стыліява канцэнтры выдаюць у асобе Уладзіміра Каараткевіча пісьменніка глыбока самабытнага, уласна беларускага, творы якога нараджаюць сур'ёзныя думкі, выклікаюць патрэбу ў філософскіх разважаннях, таму што закранаюць праблемы агульначалавечыя і таму агульнацікавыя. Якраз у ракурсе супадзення, узаемапранікнення нацыянальнага і ўсёчалавечага, сучаснага і адвечнага становіща бачным прамень непаўторнасці, геніяльнасці Уладзіміра Каараткевіча. Сонцаноснай сілай сваёй усепранікальны цеплыні гэты прамень выключае, знішчае дыстанцыю паміж мастаком як ізаляваным творцамі канкрэтнай нацыі і творцамі агульначалавечым, цікавым для ўсіх народаў. Думку рускага філосафа М. Бярдзяева пра тое, што «творчы нацыянальны шлях і ёсьць шлях да ўсечалавецтва»², што «гістарычны лёс народаў і ўсяго чалавецтва ёсьць мой лёс, я ў ім і ён ува мне»³, беларус Уладзімір Каараткевіч фармулюе ў выглядзе арганічна блізкіх яго творчай манеры афарыстычных сілагізмаў тыпу: «...мудрасць не ведае розніцы нацый, моў, веры» (VII, кн. 2, 177); «паэзія — гэта зведанне душ, і выхаванне душ, і крык душ; і калі хочаш ведаць суседа — ведай перш за ўсё яго паэзію» (VIII, кн. 2, 376).

Добра разумеючы, што «разам з беларушчынай мы трацім і лепшую частку чалавечнасці»⁴, пісьменнік найперш акцэнтуе ўвагу на непаўторнасці, выключнасці адзінкавага, страта якога вядзе ў нечым і да незваротнай страты цэлага, значна зблядняе яго. У артыкуле «Будзеш свой сярод чужых» ён згадвае: «Бо нікому яшчэ не ўдавалася не толькі народ зрабіць аднолькавым ва ўсіх асобах, што складаюць яго, але і двух людзей зрабіць духоўнымі блізнятамі» (VIII, кн. 2, 371). Асаблівай вастрыні і палемічнага запалу дасягае

² Бердяев Н. Судьба России: Опыты по психологии войны и национальности. М., 1990. С. 100.

³ Тамсама. С. 206.

⁴ Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Дасыледзіны беларускага съветагляду. Мн., 1993. С. 16.

роздум аўтара пра самакаштоўнасць кожнага чалавека і народа ў рамане «Каласы пад сярпом твайм», дзе асвятленне пярэдадня паўстання 1863–1864 гг. запатрабавала асаблівай паглыбленаасці ў так званае нацыянальнае пытанне. Побач з матьвам самабытнасці, непаўторнасці асобы і нацыі ў творы пачынае пульсаваць думка аб толькі ўмоўнай, адноснай самадастатковасці іх без прысутнасці, уліку іншых суб’ектаў, што існуюць на зямлі і ствараюць яе адухоўленую цэласць. Вуснамі аднаго са сваіх герояў (Грымы) пісьменнік выказвае ісціну, якая абгрунтоўвае права ўсіх і кожнага на незалежнасць, сцвярджае прынцыпы роўнасці і свабоды. «Калі адзін чалавек не вычарпае ўсёй глыбіні натурыв другога, які б ён ні быў геніяльнны, калі ён не здолее замяніць яго, то і адзін народ не можа замяніць сабою другога, няхай нават больш слабага... Нашто ж тады кожнай нацыі крычаць аб сваёй перавазе? Гэта ж тое самае, што патрабаваць, заклікаць сцерці з зямлі суседні народ... І я пайду на бітву, каб ніколі, ніколі такога не было. Каб усе — браты, і кожны — вольны як птушка» (V, 379–380).

Ідэя братэрства, усеагульной еднасці чалавецтва і адначасова свабоды, незалежнасці кожнай асобы, нацыі ў такім публіцыстычна аголеным і разам з тым па-мастаку пераканаўчым і вобразным выглядзе да Уладзіміра Карапекевіча нікім у сучаснай беларускай літаратуры не раскрывалася. Гэта яшчэ адно сведчанне шматграннасці, універсалнасці інтарэсаў творцы, яго мастакоўскай і грамадзянскай чуйнасці, патрыятычнай мужнасці і сумна-светлай надзеі на вяртанне сябе з небыцця праз нанова народжаных:

Радок бязбройны і бяспрэчны
Слабым — адзіна верны шчыт.
І не знікаць Паэтам вечна,
У вечнай песні жывучы.

Калі пайду з юдолі гора,
Не скончышы найлепшы сказ,
То Божы свет мяне паўторыць,
Як паўтараў ужо не раз.

Як моры, зоры і азёры,
Якія ў вечнасць забяру.

Свет шчодры.
Свет мяне паўторыць...

Ну, а не свет,
дых Беларусь. —
Мне — досыць. (I, 245)

Магчыма, на месцы спаленай зоркі загараецца новая. Магчыма, душа чалавека ў новай цялеснай абалонцы здольна нарадзіцца зноў. Магчыма, не

знікаюць бяследна нацы і народы: у гісторыі заўсёды застающа знакі іх ранейшай, а праз памяць — і цяперашній прысутнасці. Але ўсё, што ствараеца на месцы былога, іншае; яно не можа быць цалкам адекватным папярэдняму, яно — новае. Тым больш — чалавечая душа, тым больш — душа Паэта, якая здолела, кажучы словамі Ігната Абдзіраловіча, «развярнуць усю моц свае творчасці, каб зыліца ў творчым тэмпе сусветнага дыханья, сусветнай гармоніі...»⁵

У рамане «Каласы пад сярпом твайм» Уладзімір Каараткевіч сцвярджае, што Сусвет з усімі зорнымі астрарамі па сваіх контурах нагадвае пульсуючае сэрца, нібы паўтараючы сэрца кожнага з нас. І калі крычым мы, крычыць Сусвет.

Быў. Ёсць. Буду.
Таму, што заўжды, як пракляты,
Жыву бяздоннай трывогай,
Таму, што сэрца маё распята
За ўсе мільярды двуногіх. (I, 239)

---

⁵ Абдзіраловіч І. Адвачным шляхам. С. 28.

Алена Сяпанава (Орша, Беларусь)

РЫСЫ ЕУРАПЕЙСКАГА ПОСТМАДЭРНІЗМУ Ў ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

(НА МАТЭРЫЯЛЕ РАМАНА «ХРЫСТОС ПРЫЗЯМЛІЎСЯ Ў ГАРОДНІ»)

3 аўсёды цяжка гаварыць аб тым, што любіш», — пісаў у адным са сваіх эсэ Уладзімір Каараткевіч (VIII, кн. 2, 310). Цяжка, бо трэба неяк акрэсліць словамі тое, што ўжо стала часткай цябе і асобна ўжо амаль не ўспрымаецца...

Творы Уладзіміра Каараткевіча заўсёды мелі такую ўласцівасць: яны цікавыя, яны захапляюць, іх адразу пачынаеш любіць. Мы пазнаем каараткевічайскі стыль, дзе суседнічаюць прыгодніцкая рамантыка і жорсткая праўдзівасць гісторыі, дзе дасціпны гумар не псуе ўражанняў чытачу-эстэтуту, які ў захапленні ад інтэлектуальнай гульні...

Мы любім Каараткевіча, але і паступова прызываюся да яго, губляем чысціню першага, вострага пачуцця. Таму прапанаваны мной падыход да яго творчасці будзе, магчыма, для кагосьці нязвычынным, хоць мой даклад не прэтэндуе на тое, каб стаць строгім навуковым доследам. Яно, хутчэй, — распрацоўка ідэі, якая ўзнікла ў час раздуму над некаторымі праблемамі сучаснай культуралогіі.

Словам «постмадэрнізм» (літаральна: «тое, што пасля мадэрну ці сучаснасці») прынята акрэсліваць тэндэнцыі культурнага развіцця апошніх дзесяцігоддзяў. Тому ў культуралагічным сэнсе мэтазгодна гаварыць не пра нейкі своеасаблівы мастацкі стыль (тым болей што «мадэрн» у сэнсе «сучаснасць» супадае з назвай мастацкага стылю канца XIX – пачатку XX ст., — і я звязраю на гэта асаблівую ўвагу), а пра некаторыя ярка акрэсленныя рысы, што дазваляюць характарызаваць самую эстэтыку постмадэрнізму. Яна пазбавілася калі не цалкам, то ў значнай ступені вельмі тыповай для мадэрнізму схільнасці да «чысціні», «элітарнасці» мастацтва, адмовілася ад дэгуманізацыі, абвешчанай Артэга-і-Гасэтам у імя мастацтва «для мастакоў, а не для мас», мастацтва «касты, а не дэмасу»¹. І з такой самай рапушчасцю эстэтыка постмадэрнізму адмовілася ад стратэгіі і тактыкі масавай культуры, чыёй мэтай было задавальненне эстэтычных патрэб адрынутага «дэгуманізаваным мастацтвам» дэмасу — масавага спажыўца масавых тыражоў. Постмадэрнізм пачаў вырашаць праблемы не «эліты», не «мас», а «соцыума», зразумеўши, што людзі з дрэнным густам і не надта высокай маральнасцю ўтвараюць

¹ Ортега-і-Гассет Х. Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XX в. М., 1991. С. 236.

большасць не таму, што такімі нарадзіліся, а па той прычыне, што мараль-насць у іх не развівалі, а густы писавалі аднабаковасцю ўспрымання.

У такой сітуацыі і было наканавана ўзнікнүць постмадэрнізму, ці, можа, гэта ўзнікла сама сітуацыя постмадэрнізму, калі мастацтва выйшла на новы віток, засвоіўшы ўсе вынаходніцтвы мадэрнізму, зважаючы на свядомае і падсвядомае, інтуітыўна арыентуючыся і на алгебру інтэлекту, і на невыказненасць экзістэнцыі. У гэтым рэчышчы пачала развіваща літаратура «новага гуманізму», якая заклікала ў сатворцы свайго чытача, згадвала асноўныя ідэі герменеўтыкі і прынцып «адкрыгасці» інтэрпрэтацыі Гадамера. Захаваўшы галоўны лозунг мадэрнізму — «За эксперыментальнасць!», літаратура постмадэрнізму пачала нагадваць гатычную архітэктуру, адначасова канструктыўную і фантастычную. На гэтай хвалі атрымала феерычнае прызнанне кніга вядомага эстэтыка і семіётыка Умберто Эко «Імя ружы», у якой знайшли для сябе цікаве і аматары гістарычнага рамана, і прыхільнікі класічнага дэтэктыва, і вытанчаныя эстэты, знаёмыя з семіятычнай канцепцыяй мастацтва тэксту, і знаўцы творчасці Борхеса, Бахціна... Пачаўшы трывумфальнае шэсце ў 1981 г., раман «Імя ружы» дзесяткі разоў перакладаўся і адшукаў свайго чытача ва ўсім свеце, стаў амаль хрэстаматыйным узорам літаратуры постмадэрнізму... А на гэтай самай хвалі пайтара дзесяцігоддзя раней, атрымаўшы прызнанне хіба толькі ў даволі вузкім тады коле прыхільнікаў беларушчыны, з'явіўся раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» Уладзіміра Караткевіча.

Некаторыя моманты парадаўнальнага аналізу названых двух раманаў і дапамаглі мне акрэсліць характэрныя прыкметы літаратуры постмадэрнізму ў творах Уладзіміра Караткевіча.

Адным з вызначальных прынцыпаў постмадэрнізму лічыцца прынцып калажу, калі мастак працуе не з «чыстым», а з так ці інакш культурна асвоеным матэрыялам, калі «яго творы ніколі не з'яўляюцца першаснымі, існуюць толькі як сетка аллюзій на іншыя творы,... як сукупнасць цытат... Пры гэтым стратэгія постмадэрнізму заключаецца не ў сцвярджэнні дэструкцыі ў процівагу творчасці, маніпуляцыі і гульні з цытатамі — сур'ёзnamу стварэнню, а ў дыстанцыраванні ад саміх апазіцый «разбурэнне — стварэнне», «сур'ёзнасць — гульня»².

Для Уладзіміра Караткевіча тэкстам-першакрыніцай былі радкі з «Хронікі» Мацея Стрыйкоўскага (калі не ўлічваць, вядома, той факт, што спачатку быў напісаны кінасцэнарый), прычым падзеі рамана «закадзіраваны» Караткевічам некалькі разоў: пра падзеі распавядаете аўтар, двое сведак, а таксама летапісы, і не толькі «Хроніка» Стрыйкоўскага, а яшчэ — «Квангін Алесь-летапісец, Варлам Аршанскі, Збароўская пісцовая кніга, Андронік, Лагафіл па прозвішчу, з Буйнічаў Магілёўскіх» (VI, 5). Да таго ж чытач абавязковая пазнае сюжэтныя моманты Евангелля, якое таксама можна лічыць у пэўным сэнсе першакрыніцай: Хрыстос—Братчык «з апосталы» здзяйсняе свае спрадвеку

² Современная западная философия: Словарь. М., 1991. С. 239.

слаўныя ўчынкі — корміць людзей пяццю хлябамі і дзвюма рыбамі, уваскрашае Лазара, вяртае зрок сляпым, на вачах аслупяняелых татараў ідзе па вадзе «акі па суху» і г. д.

Для стварэння свайго аўтарскага калажу Караткевіч выкарыстоўвае ў рамане цэлы шэраг мастацкіх твораў і гістарычных дакументаў: тут вершы Гесіёда, Данте, Лангфела, Гётэ, творы Скарыны і Рабле, сярэдневяковы беларускі апокрыф, загад аб ліцадзеях, нямецкія балады, лацінскія эпіграмы, кодэкс рыцарскай прауды, казанні Крыштофіча, егіпецкае паданне, гельская песня і інш.

Заслугоўвае ўвагі ўрывак з ліста Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка, дзе ёсьць радкі, вартыя самага сапраўднага, свядомага постмадэрніста (хоць Уладзімір Сямёновіч наўрад ці меў тут мэту фармуляваць сваё творчае крэда): «Герой павінен быць не толькі герайчным, захапляючым, тыповым, але павінен таксама мець ужо некаторую літаратурную традыцыю, яго павінны ведаць усе»³. У той час, як чытачы Умберто Эко пазнаюць на яго старонках Адсана (Ватсана), бібліятэкара Хорхе — Борхеса і г. д., Караткевіч малюе Марыну (амаль што Марыю) Крывіц — Магдаліну, мы сустракаем тут прарока Іллю, дванаццаць апосталаў, якія пераўласціліся ў спадарожнікаў Хрыста ў залежнасці ад «зямнога» занятку: былы мытар Данель Кадушкевіч зрабіўся Мацеем, паколькі Мацей быў мытар, браты-рыбакі Сіла і Ладысь Гарнцы сталі рыбакамі Якубам і Янам Заведзеевымі...

Пра некаторых герояў рамана сведчаць іх прозвішчы: Кардынал Лотр (сам пісьменнік на першых жа старонках дае чытачу падказку-спасыл: лотраўскі — круцельскі); манах-дамініканец носіць прозвішча Басяцкі, якое наадзена яму за басяцкі, няправедны лад жыцця, а не за знешні выгляд — не дамініканцы, а францысканцы адстойвалі палажэнне аб беднасці Хрыста і хадзілі басанож. Часам аўтар не называе прозвішчай, прымушаючы чытача задумашца і памагчымасці здагадацца, пра каго ідзе гаворка. Напрыклад: «Ён не мае ўлады. Але ён ведае больш за ўсіх на зямлі, хаця дае людзям толькі частку сваіх ведаў... Ён рана прыйшоў... Малюе, займаецца анатоміяй... Вымушаны быў кінуць радзіму і памёр на зямлі найхрысціяннейшага святому падобнага, дбайніка аб веры кроля Францішка французскага» (VII, 162, 164).

Вялікая колькасць персанажаў, і выдуманых аўтарам, і тых, хто мае рэальных прататыпаў, проста ўражвае чытача тым, як арганічна ўжыўляюцца яны ўсе ў тканину рамана. Чытацкая ўвага знаходзіцца ў бесперапынным напруженні, бо да яго ідзе не гатовая для спажывання інфармацыя, а матэрыял для пошуку, аналізу і раздуму. З-за вялікага сома пабіліся браты Конайкі і браты Гарнцы: старэйшыя пабілі малодшых, пашчапалі адно аднаму чаўны ў трэскі, загубілі снасці — ды не свае чаўны і снасці, а панскія... А сом тым часам сплыў. Ці не бачны ў гэтым эпізодзе вобраз самой Беларусі, за якую б'юцца?!

³ БДАМЛіМ. Ф. 25, воп. 2, адз. зах. 66.

Хтосьці іншы прачытаў пра гэта, але асацыяцыі ўзніклі таксама іншыя, бо кожны чытак — інтэрпрэтант. І як не згадаць у гэтай сувязі вядучы прынцып семіётыкі: кожны тэкст ёсць сістэма знакаў, у якіх утрымліваецца мастацкая інфармацыя; як не заўважыць і адпаведнасць сформуляванаму Умберто Эко прынцыпу «адкрытага твора»⁴, які даказвае правамернасць існавання самых разнастайных аўтарскіх інтэрпрэтацый!

Уладзімір Караткевіч наўрад ці быў настолькі абавязковым семіётыкам, каб свядома пабудаваць свой твор у адпаведнасці з назаннымі вышэй прынцыпамі. Ён быў проста таленавітым ад Бога літаратарам і чалавекам, які любіў сваю радзіму і свой народ. І гэтая акалічнасць падштурхоўвае да думкі, што інтуітуюна Караткевічам быў ужыты яшчэ адзін прыём — канцепцыя карнавальнага дзеяства, выпрацаваная М. Бахціным. «Карнавал — гэта другое жыццё народа, арганізаванае на аснове смеху, — чытаем мы ў Бахціна. — Карнавал не ведае падзелу на выкананіцца і гледачоў. Ён не ведае рамп»⁵. Менавіта логікай карнавальнага «свету наадварот» абумоўлены непаўторны караткевічскі смех, які адначасова сцвярджае і адмаўляе. Цікава, што работы М. Бахціна ўбачылі свет у тое самае дзесяцігоддзе, што і раман Караткевіча: відаць, думка аб ролі народнага смехавога пачатку проста лунала ў паветры, і два таленавітыя аўтары падхапілі яе. У выніку сёння мы маем вопыт парапідання «Хрыста...» з «Гарганію і Пантагруэлем» Рабле і «Тылем Уленшпігелем» Шарля дэ Кастэра.

Уладзімір Караткевіч пісаў: «Без гісторычнага рамана, гісторычнай літаратуры ўвогуле не можа абудзіцца нацыя, бо няма нацыі без пачуцця гісторызму, без спакойнага гонару за сябе і проста самапавагі, без веры ў тое, што яна ёсць яна, непераходзячая, сталая вечная каштоўнасць вечнага чалавецтва і па ўсіх гэтых прычынах павінна жыць, жыць дзейна і велічна, ведаючы сабе цану і ў дрэнным і ў вялікім»⁶. Будучы сапраўдным гісторыкам і па глыбіні ведаў, і па прызванию, беларускі пісьменнік стварае малаяўнічыя карціны нашага сярэдневякоўя (тут варта прыгадаць, што выдатным медыевістам быў і Умберто Эко). Да таго ж сваім раманам Караткевіч аддае даніну і прыгодніцкаму жанру, таксама вельмі ім любімаму. Чытчу пададзены ўесь «набор» класічнага прыгодніцкага рамана: тут інтрыгуючы сюжэт з нечаканымі развязкамі падзеяй, дэшифроўка тэкстаў, дзе сам аўтар выглядае вопытным крэптографам, распавядаючы пра «літарэю з адной пячаткай» (VI, 246); тут галубіная пошта, пагоні і крывавая сутычкі і, вядома ж, каханне. Ёсць усё, каб зацикаўлены чытак адклаў кнігу толькі пасля таго, як перагорнута апошняя старонка...

⁴ Эко У. Заметки на полях «Имени розы» // Эко У. Имя розы: Роман; Заметки на полях «Имени розы». Эссе. СПб., 1997. С. 640.

⁵ Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1989. С. 12.

⁶ Караткевіч У. У дарозе і дома // Полымя. 1989. № 1. С. 183.

«Я хацеў, каб чытач пацяшаўся. Як мінімум столькі ж, колькі пацяшаўся я», — напісаў пра свой раман «Імя ружы» Умберто Эко⁷. Перад Уладзімірам Караткевічам стаяла больш складаная задача. Яму трэба было абудзіць нас. І раман «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» робіць гэта. Пісьменнік верыць у мудрае выслоёе, што колькі ні кажы «халва», у роце саладзея не будзе. Ён не агітуе нас, не прапагандуе нейкую адцягненую беларускасць; ён вучыць нас любіць сваю радзіму і сваю гісторыю выяўленчымі сродкамі літаратуры, прычым самымі, як высветлілася, сучаснымі. Раман патрабуе адмаўлення ад чытацкіх стэрэатыпаў «пісьменнага спажыўца», патрабуе іншага падыходу да творчай манеры пісьменніка, якая спачатку падаецца нязвыклай і цяжкай для разумення. Але ж і намаганні чытача поўнасцю ўзнагароджваюцца: у гістарычную канву ўплятаецца прыгодніцкі элемент, аўтарскі ідэі падмацоўваюцца народнай смехавой культурай і дасягненнямі сусветнай мастацкай культуры, што надае творам цікавасць і праўдзівасць.

«Рысы постмадэрнізму ў творчасці Караткевіча» — безумоўна ж, досыць аб’ёмная тэма для аднаго даклада, яна магла бытэй цікавай тэмай для сур’ёнага культуралагічнага даследавання. Раман «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» для гэтай мэты з’яўляецца найболыш прыдатным матэрыялам ужо ў тым сэнсе, што акрэсленныя вышэй рысы твораў постмадэрнізму ў ім выразна праглядваюцца. Ёсць яны і ў іншых творах, але абмежаваны час не дазваляе спыніцца на гэтым дэталёве, хоць несумненна адно: ступаючы па знаёмых, добра ўтаптаных сцежках, Караткевіч заўсёды застаецца арыгінальным, ён не пайтарае іншых, хоць, па сутинасці, стварае мастацкую гісторыю Беларусі. І яго творы сталі адкрыццем у сучаснай беларускай літаратуры, арганічна ўліліся ў сусветны літаратурны працэс з яго ідайна-мастацкімі пошукамі, сталі ў адным шэрагу з арыгінальнейшымі ўзорамі сусветнай мастацкай літаратуры.

---

⁷ Эко У. Заметки на полях «Імени розы». С. 630.

Валянціна Шчадрына (Масква)

ЯК У МАСКВЕ ВЫЙШЛІ «КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ»

Няхай будзе блаславёны Крымская зямля і асабліва яе залаты куток Кактэбель, дзе восеню 1971 г. пазнамілася з Уладзімірам Карапткевічам.

Да таго часу я ўжо трох гады працавала ў Саюзе пісьменнікаў СССР кансультантам па беларускай літаратуре, чытала шмат твораў Карапткевіча, многа пра яго чула самых неверагодных гісторый. І наогул у Москве Уладзіміра Сямёновіча добра ведалі — ён вучыўся там на Вышэйших літаратурных курсах і на Вышэйших сцэнарных курсах. Здавалася, лёсу было б заўгодна, каб мы пазнаміліся ў Москве. Аднак знаёмства адбылося якраз у Кактэбелі...

Мяне цікавіў Карапткевіч як асона, як незвычайны пісьменнік са сваім поглядам на гісторыю беларускага народа, яго культуру і мову. Мяне цікавіў паэт, які апантана абараняў праваў свайго народа на ўласную гісторыю, культуру і мову. Я ўжо ведала, што Карапткевіч за ўсё гэта «ўганараўаны» небяспечным тытулам — нацыяналіст... Усім вядома, што ён не адпавядаў партыйным стандартам савецкага пісьменніка і з гэтай немалаважнай прычыны цяжка ўваходзіць у родную літаратуру. І зусім не выпадкова тое, што нацыянальным геніем яго назвалі толькі пасля смерці. А што пры жыцці? Пры жыцці яго цікавалі амаль за кожны верш, за кожны нарыс, ужо не кажучы пра яго цудоўную прозу...

Дык вось, Кактэбель, восень... Я іду ў кіёск па газеты. Каля праломіны ў плоце, праз якую найхутчай можна было выйсці на бераг мора, сустракаю дзвюх жанчын і мажнога мужчыну, які размаўляў па-польску. Мне саступілі дарогу (я яшчэ падумала: «Якія ветлівія палякі»), раптам адна з жанчын павіталася са мной. Я прыгледзелася: гэта была Лідзія Арабей. Мы разам вучыліся ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, да таго ж адну з кніг пісьменніцы я пераклада для выдавецтва «Советский писатель». Мы даўно не бачыліся і, вядома, такая нечаканая сустрэча была прыемнай. Раптам Лідзія Арабей кажа: «Вы не знаёмыя з Карапткевічам?» І знаёміць мяне з мужчынам, які так паспяхова выдаваў сябе за паляка, і з яго жонкай Валянцінай Браніславаўнай. У мяне адняло мову: вось дзе наканавана было збыцца маёй мары! І ўсё выйшла так проста, неяк так па-будзённаму, што мне зрабілася нават крыўдна. Шырокая адкрытымі вачымі я глядзела на Карапткевіча і не верыла, што гэта Карапткевіч, а ён тым часам ужо нешта казаў па-беларуску, і я адказвала таксама па-беларуску, чым неверагодна яго здзівіла: «Адкуль Вы ведаеце беларускую мову?» Пачуўшы, што я з Палесся, з Нароўляншчыны, вельмі ўзрадаваўся,

быццам сустрэў роднага чалавека. Размова пацякла далей, і тут Лідзія Арабей, дай Бог ёй здароўя, вазьмі і скажы: «Валя пераклала маю кнігу і зрабіла гэта нядрэнна. А чаму б і табе, Валодзя, не папрасіць яе перакласці свае «Каласы»?» Караткевіч адказаў: «А што — і сапраўды паляшучка павінна ведаць мову маіх «Каласоў». Чаму б і не папрасіць?»

Мы дамовіліся сустрэцца вечарам.

Той вечар, здавалася, быў бясконцы. І бясконцай была пад добрае кактэбельскае віно гаворка пра літаратуру, пра жыццё. А пасля Валянціна Браніславаўна папрасіла мужа праспіваць яго любімую песню.

Як сёння памятаю: ласкавы подых мора і Караткевіч на балконе. Калі пачула моцны, прыгожы голас і слова: «Ой косю, мой косю, чаму ж ты не весел, чаму ж ты не весел, галованьку звесіў...» — то расплакалася. Гэта быў нейкі цуд, а я наогул люблю спевы, усё жыццё з задавальненнем співала на розных бяседах, але тут, пасля шматгадовага маскоўскага жыцця мяне зачараўала невядомая беларуская песня і сам гэты незвычайні голас. І ў сваім захапленні я была не адзінокая. Ніхто з насельнікаў «Дома творчасці», што ўжо да гэтага часу паснулі, але прачнуліся ад песні Караткевіча, не выказаў свайго абурэння. Пэўна ж, усе слухалі гэты магутны голас, які пераймала горнае рэха.

Пасля былі іншыя вечары, іншыя песні, але той вечар застаўся ў памяці назаўсёды. Калі мы развітваліся, Уладзімір Сямёновіч з упэўненасцю прамовіў: «Значыць так, прыеду ў Мінск і адразу ж напішу ў «Советскій пісатель», каб пераклад майго рамана даручылі вам».

6 кастрычніка 1971 г. ён паведаміў мне:

«Паважаная Валянціна Міканораўна! Усё дамоўлена. Напісаў пра ўсё С. Л. Кір'янаву і вельмі прашу Вас уязца за нялёгкую працу — перакласці маю салому на каласы «великого, могучага, правдивага и свободнага». Раблю гэта э палёгkай, даверам і надзеяй.

Абдымаю Вас я, жонка і, хоць мы яе ўсе не бачылі, спадзяюся, Лідзія Арабей.

Ул. Караткевіч».

І пачалося змаганне за кнігу. Я ж не ведала, што раман «Каласы пад сярпом тваім» ляжыць у выдавецтве з 1969 г., што на яго ўжо арганізаваны трох адмоўных рэцензій (3 жніўня 1969 г. — Д. Осіна; 5 мая таго ж года — М. Гарбачова і 22 студзеня 1973 г. — П. Заянчкоўскага). Рэдактарам была прызначана А. Часнакова. Калі Д. Осін яшчэ больш-менш па-чалавечаму абышоўся з аўтарам (звярнуўшы ўвагу на апісальнасць і не шматлікія стылістычныя хібы, раіў яму скараціць раман на 10 друкаваных аркушаў, бо ўсё ж бачыў у ім будучую кнігу), то М. Гарбачоў проста заяўіў, што ў рамане не адлюстраваны прыгнечаны народ, шматтысячныя масы не раскрыты ў штодзённым жыцці і ў змаганні за свае права. Адзін-два бунты супраць паноў не вырашаюць проблему... Аўтар захапіўся апісаннем жыцця буйна- і сярэднепамескага шляхецтва, ён стварае ідylічныя малюнкі баляў і прыёмаў, піша пра шыкоўныя асабнякі і карцінныя галерэі, паэтывуе сцэны палявання. Усё

гэта зніжае напал і складанасць змагання народа за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Алесь Загорскі і малады Кастусь Каліноўскі разам са сваімі сябрамі, студэнтамі гутараць і спрачаюцца пераважна *пра беларускую культуру і родную мову, пра адукцыю і інтэлэгенцыю*» (курсіў мой. — В. Ш.). І далей М. Гарбачоў пісаў: «...па гэтых прычынах, мяркую, не варта выдаваць раман на рускай мове. Раман «Каласы пад сярпом тваім», нягледзячы на вялікі аб'ём, не дасць усесаюзнаму чытчу глыбокага, дакладнага, гісторычна-канкрэтнага ўяўлення аб жыцці і змаганні беларускага народа ў 50–60 гг. мінулага стагоддзя».

Аднак заяўка У. Караткевіча на пераклад рамана ўсё ж была прынята, і рукапіс яго аддалі мне.

Пачалася праца.

17 красавіка 1972 г. ад Караткевіча я атрымала такі ліст: «...дазволь цябе павіншаваць. Пераклад проста цудоўны. Гэта й прымусіла мяне па цэлым дню сядзець над кожнай старонкай і ... нічога не мяніць. Калі й рабіў якуось праўку, то заўсёды з пыталынкам — гэта значыць, тлумачыў сваё сумненне на тваю карысць. Табе б трэба самой пісаць. Гэта на самай справе добра і, галоўнае, — рэдкая асаблівасць — з павагай адносіцца да самога сябе і ў той жа час — да аўтара. Так і трэба. Усе заўвагі ў дадатку. Заўвагі падрабязныя, бо я паставіўся да тваёй цудоўнай працы не абы-як, як гэта робіцца звычайна. Аднак жа заўвагі маюць неабязвязковы характар...»

Мне было прыемна чытаць працы гаваня радкі, бо перакладу рамана я аддавала ўсю сябе, увеселіў свой час. Я шчыгра радавалася кожнаму лісту Караткевіча і кожнай новай перакладзенай старонцы «Каласоў». Аднак не ўсё складвалася добра. Творчыя цяжкасці спатыкалі мяне на кожным кроку. Справа ў тым, што Караткевіч пісаў пра Падняпроўе, я ж нарадзілася на Палессі, і мне не заўсёды быў зразумелы той ці іншы выраз пісьменніка. Асабліва гэта тычылася назваў адзення, рэчаў хатняга ўжытку і, вядома ж, мовы герояў. Караткевіч цярпіў быў у сваіх цікавых і заўсёды арыгінальных тлумачэннях. Якая гэта была асалода — працаўца з такім дасведчаным аўтарам! З беларускай мовы я перакладаля больш за 25 кніг, але, признаюся, такой творчай радасці, якую зведала ад прозы Караткевіча, не мела ад іншых твораў.

Уладзімір Сямёновіч быў вельмі акуратны ў сваіх адказах, тлумачыў не толькі значэнне таго ці іншага слова, але і рабіў малюнкі, графічныя накіды розных невядомых мне предметаў. Асабліва гэта тычылася старога посуду і збройі. Як каштоўную рэліквію захоўваў старонкі, спісаныя яго выразнымі почыркамі, яго прапановы і абавязковыя варыянты перакладу таго ці іншага слова і канчатковое — маё слова, узятае з тэксту перакладу з характэрнай прыпіскай: «А, можа, так і лепей, хай застаецца».

У той час мы вельмі часта вырашалі пытанні па тэлефоне, званілі ў любую гадзіну сутак. Працавалі як шчаслівия вар'яты і не адчувалі, што нас чакае бяды. 22 студзеня 1973 г., калі пераклад быў зроблены, нашы «добра-зычліўцы» з выдавецтва «Советскій пісатель» заказываюць новую рэцензію

прафесару П. Заянчкоўскуму, якую той піша на адзінаццаі старонках. Прысуд прафесара безапеляцыйны: раман трэба цалкам перапісаць, бо ён не адпавядзе гісторычным фактам.

Дык вось, выдавецтва не пашкадавала грошай, каб раман абыў у 40 друкаваных аркушах адрэцэнзаваць тройчы. Відавочна, што некім была пастаўлена задача: ні ў якім выпадку не друкаваць раман на рускай мове, не дапусціць яго да рускага чытача. А тут яшчэ пасыпаліся абсалютна недарэчныя заўвагі рэдактара рукапісу А. Часнаковай.

Дарэмна было спадзівацца на Караткевіча як на дыпламатычнага абаронцу свайго твора. У адным з лістоў ён мне пісаў (ліст, на вялікі жаль, без даты): «Калі кожнае палажэнне кнігі, дзеля якой я працаўваў у архівах 12 гадоў, трэба даказваць людзям, якія ў архівах і дня не пабывалі, — то гэта ўжо занадта. Падыміце і старыя мае доказы, я не баюся, што яны выказаныя рэзка, пакажыце і яму [Лесючэўскуму, дырэктару выдавецтва «Советскій пісатель». — В. Ш.] і Часнаковай. Можа, будзе горш. Але няхай. Я паважаю рэдактараў, але, не менш, паважаю і сябе. І я ведаю, што напісаў добрую кнігу, якую ў добрым перакладзе з задавальненнем прачытае і рускі чытач» (падкрэслена Караткевічам. — В. Ш.).

За дапамогай зварнулася да Івана Мележа, які заўсёды высока ацэньваў творчасць Уладзіміра Сямёнаўчы. Мележ прасіў пазваніца нашаму знакамітаму гісторыку Мікалаю Улашчыку, які жыў у Маскве. Я з удзячнасцю выкарысталі гэтую параду. Угаварыўшы чыноўнікаў выдавецтва аддаць рукапіс на рэцэнзію ў Інстытут славяназнаўства і балканістыкі (не паведаміўшы, вядома, што там працуе прафесар М. Улашчык), мы неўзабаве, гэта значыць — 31 кастрычніка 1973 г., атрымалі цудоўны справядлівы водзыў М. Улашчыка *. Рыпучая выдавецкая брама мусіла адчыніцца. Але не надта шырока. Нас чакалі новыя цяжкасці. «Пільнасць» пані Часнаковай не мела межаў, і ў літаральным сэнсе рэдактарка чаплялася за кожнае слова. Па маёй просьбe Уладзімір Сямёнаўч прыехаў у Маскву. Ён настаяў на тым, каб памянялі рэдактара.

Як бы там ні было, але ў 1974 г. раман «Каласы пад сярпом тваім» выйшаў у «Советском писателе», а пасля неаднаразова быў перавыдадзены ў Беларусі.

Уладзімір Караткевіч быў адданым сябрам і гэтакім жа адданым аўтарам. Усе творы, якія з'явіліся да нашага знаёмства ці пасля яго і не былі яшчэ перакладзены на рускую мову, выйшлі з цягам часу ў майі перакладзе. А гэта — аповесці «Сівая легенда», «Дзікае паляванне караля Стаха», «Цыганскі кароль», раман «Чорны замак Альшанскі», а таксама шэраг апавяданняў, нарысаў, казак. Наша сумесная работа перарасла ў моцнае сяброўства, і доўжылася яно да апошняга для Уладзіміра Сямёнаўчы, да сумнай для ўсіх нас даты — 25 ліпеня 1984 г.

* Тэкст рэцэнзіі змешчаны ў другім раздзеле кнігі. — Рэдкал.

Флориан Неуважны (Варшава), Музу Снежко (Киев) *

«БЛАГОСЛОВЕННА ЮНОСТЬ МОЯ...»

С однокурсниками Владимира Короткевича — профессором Варшавского университета Флорианом Неуважным и главным библиотекарем Национальной парламентской библиотеки Украины Музой Евгеньевной Снежко (Залевской) меня познакомила сестра писателя Наталья Семеновна Кучковская, когда у нас в республике праздновался его 60-летний юбилей. От той первой встречи осталась двадцатиминутная запись их воспоминаний для радио и мой журналистский интерес к студенческим друзьям Владимира Семеновича.

А через пять лет ноябрь 1995 года вновь свел наши дороги. В Орше прошли Дни белорусской литературы и искусства, посвященные 65-летию Владимира Короткевича. Среди гостей, приехавших в Беларусь из-за рубежа, к моей радости, опять оказались и Музу Снежко, и Флориан Неуважны.

Чем была наполнена жизнь классика нашей литературы в 50–60-е гг.? Как потом складывались его отношения со своими студенческими друзьями? Что вело их вместе по жизни?.. Чем больше я слушала и Музу Евгеньевну, и профессора Флориана, тем больше понимала, что чувство истинной дружбы — как сама жизнь: столь же глубоко и многогранно.

— Трофим Флориан, дружбой с Владимиром Короткевичем Вы дорожили всю жизнь. Ведь Ваши дороги пересеклись еще в пору юности... Какое чувство остается, когда теряешь друга? Человека, близкого по духу, по эмоции, во восприятию мира?..

— Во-первых, не хочется верить, что его нет. Тем более, что я довольно часто бываю в его квартире, встречаюсь с его родными и друзьями. И всякий раз мне кажется, что Володя откуда-то появится. Раньше или позже — всё равно появится. Я понимаю, такое чувство — скорее всего эмоциональное восприятие, но мне трудно «rationально» говорить о человеке, с которым нас соединяло столь многое. И прежде всего — тождество взглядов на литературу, на жизнь, начиная со студенческих времен и кончая последними

* Удзельнікі канферэнцыі Ф. Няўажны і М. Сняжко, на жаль, не пакінулі нам сваіх выступленняў. Таму мы змяшчаем іх выказванні ўслед за часопісам «Нёман» (1996. № 10). — Рэдкал.

месяцами жизни Володи. Я последний раз видел его 1 июля 1984 г. в Киеве, незадолго до его смерти...

Трудно говорить: был, работал, писал, улыбался, выпивал, шутил, ругался, горячился. А он был человек и вспыльчивый, и упрямый. По остроте восприятия внешних событий, в своей прекрасной наивности и в упрямстве он чувствовал себя ребенком. Володя всегда утверждал, что писателю надо смотреть на мир детскими глазами. Он так и смотрел. Все было впервые, все было свежо, все было очень интересно и преувеличенно романтически.

Мы познакомились с ним в 1949 г., когда я приехал в Киев овладевать русской филологией. И встретились в красном корпусе университета на первых лекциях. Я помню, как он крикнул: «Поляк? Давайте его сюда! Я хочу с ним поговорить». А я вошел в аудиторию со страхом и такой перепуганный — я не знал русского языка совсем, а владел кое-как английским. И вот этот высокий мальчик, симпатичный, с разноцветными глазами, улыбка от уха до уха, излучающая что-то доброе, зовет меня к себе. И это меня сразу подкупило своей непосредственностью. И — осталось на всю жизнь. У нас был всего год разницы в возрасте, он часто называл меня Яном.

Володя интересовался Польшей в связи с историей Беларуси (как я потом узнал об этом). И, я думаю, наша с ним дружба в какой-то мере стимулировала его интерес к восстанию 1863 г. В его библиотеке я и сегодня вижу много книг, так или иначе касающихся этой проблемы. Я уже не говорю о том, что это дало плоды в знаменитом романе «Каласы пад сярпом твайм» и повести «Зброя».

— Время Вашего знакомства с Короткевичем в стенах Киевского университета каким видится на расстоянии, «сквозь толщу лет»?

— Я вспоминаю в первую очередь теплоту и дружбу. А еще — прекрасный зеленый, каштановый, стародавний Киев. И мы, полные жажды знаний. Были подлые, трудные времена. Короткевич для меня оставался единственным человеком среди моих новых знакомых, кто так ненавидел сталинизм, тоталитаризм, всякое угнетение, уравниловку. Он был человеком, бунтующим против усредненности. Я как поляк, как человек, который унаследовал тоже кое-какие традиции бунта, протестовал по-своему. Но не так открыто и не с такой твердой уверенностью, что все плохо, все не так, что все это надо побороть. Ведь говорить вслух о том, что происходило, было нельзя. И я это по своей наивности не понимал. Володя мне подбрасывал книги, за которые могли посадить. Он говорил: «Только ты не показывай никому». «Десять дней, которые потрясли мир» Джона Рида, «Москва 1937» Лиона Фейхтвангера я получил из рук Володи. От него же я узнал тогда и о завещании Ленина насчет Сталина. Короткевич все это знал. А откуда мог знать я?

Короткевич никогда не становился в позу учителя, хотя в позу спорщика он становился часто. Он прекрасно знал классическую поэзию, я лучше знал современную. И тут перекрецивались наши с ним интересы. Володя умел

быть принципиальным и дружить одновременно. Он, конечно, был незаурядный человек, один из выдающихся студентов. Интересовался театром, прекрасно знал живопись. Я помню, как он прочитал нам лекцию о Сурикове, русском художнике. Как это было глубоко, интересно! Мы с ним вместе играли в студенческом театре в одной пьесе — в «Бане» Маяковского. Я, поляк, который только изучил русский язык, и он, белорус, но нас соединяла любовь к гротескному, сатирическому, юмористическому. Я очень ценю юмор, Володя тоже. Я помню, как он зачитывался Марком Твеном, как он любил Ярослава Гашека, Николая Гоголя. Но, с другой стороны, он любил таких писателей, как Алексей Толстой, Генрик Сенкевич, Константин Паустовский, Александр Грин. Благодаря ему я познакомился с поэтом Алексеем Толстым, который не входил ни в какие университетские программы. Володю привлекало иногда, а может, даже чаще всего то, что не входило в официальную программу.

Помню, мы с ним часто сидели в библиотеке до полуночи (она была тогда открыта допоздна) и читали разные вещи, которые непосредственно нам не были нужны, но читать которые было страшно интересно. Вот эта заинтересованность в чем-то нестандартном, неизвестном — тоже осталась каким-то толчком, которым я обязан Короткевичу.

— Белорус и поляк встретились и подружились в украинском Киеве. Был ли этот город близок Вам по своему микроклимату? В нем угадывалось что-то свое, напоминающее, скажем, родные места?

— Это вообще загадочная история. Во-первых, я в Киев попал из-за Паустовского. Я прочел «Далекие годы» Паустовского и в Москве попросил, чтобы меня направили учиться в Киев, а не в Ленинград. Во-вторых, я сам — горец. Володя не горец, Беларусь гор не имеет. Но Киев как-то нас объединил даже в таком топографическом, географическом смысле, давал много удовольствия своей разнообразностью. И своими взгорьями напоминал Рим — в какой-то мере, конечно.

У Володи здесь жила тетя, у которой он бывал раньше. Я считал, что у меня отец связан эмоционально с Украиной. Он встречался с украинцами во время Первой мировой войны и полюбил украинские песни. Я от отца услышал украинские, русские и белорусские песни. Может быть, это тоже как-то меня подтолкнуло поехать учиться в Киев.

— Годы Вашей учебы в университете пришлись на эпоху сталинизма в бывшем Союзе. И та тяжелая атмосфера в обществе не могла не влиять. Молодые умы наверняка противились всему происходящему. Что Вас сдерживало, что отвлекало? Что позволяло Вам не признавать тот образ жизни, который навязывался?

— Понимаете, у нас был какой-то своеобразный иммунитет — в смысле желания узнать побольше. Мы как-то органически старались не воспринимать этот бюрократизм: обязательное посещение лекций, ведение всех конспектов. Мы это делали, потому что иначе нельзя было. Но старались найти

отдушину в чем-то другом. Некоторые находили ее в водке, в любви. Мы с Володей находили это в интеллектуальных приключениях.

Читали. Спорили. Может быть, это все были поиски в темноте. Действительно, в другое время можно было бы учиться по-другому. Но это тоже нам пригодилось. Мы самостоятельно, помогая друг другу, споря друг с другом, подталкивали друг друга, предлагая друг другу разного рода чтение, как-то невольно освобождались от странного гнета и унификации. Мы, видимо, подсознательно чувствовали, что надо преодолеть самое страшное — унификацию. А даром преодоления обладал Володя. Он действительно был человеком анархического склада, в хорошем смысле этого слова. Я, может быть, не такой анархичный, а более организованный человек, но любопытный. И вот мое любопытство и Володин анархизм заводил нас, во-первых, в научные кружки, к серьезным старым ученым, которые понимали, что такие юнцы, какими были мы в то время, что-то ищут. И они нам осторожно кое-что подсказывали.

А потом еще талантливость. Володя был талантливым человеком. Он умел писать экспромты, иногда очень язвительные. Он же был человек язвительный, но при этом очень добрый. Он был беззащитный. И его беззащитность, случалось, выливалась в резкость — это мы прекрасно понимали. Он мог, например, написать обо мне: «Ян Неуважны — рыцарь бумажный». Я это запомнил. Но зла на него никто не держал. Потому что... ну, он такой был.

Тогда уже обнаруживалась легкость импровизаций, точность определений, афористичность высказываний. Он умел точно обрисовать предмет, умел заметить важные детали, различал цвет, звук. В нем чувствовалась артистичная натура. Мы в ту пору все что-то писали. Я тоже писал, к счастью или к несчастью, стихи, которых я уже не помню (друзья кое-что сохранили). Но я интересовался литературой и считал, что ничего нового не напишу по сравнению с тем, что мне еще предстоит прочесть, и я это дело бросил. А Володя считал, что он напишет новое, и написал.

Короткевич был человеком непредсказуемым, но с перевесом хороших черт. У него характер был не только детский, но и женский. *Donna est mobile*. Женщина изменчива. Он тоже был человеком изменчивым, но не капризным. Были у него константы, твердые принципы, которых он придерживался. На первое место он ставил дружбу, искренность, правду, принципиальность, идеал гордого, свободного, сознательного человека — сознательного белоруса, сознательного поляка, сознательного русского — сознательного национально, традиционно. Он прекрасно понимал, что нельзя человека изъять из времени. А времена были такие, что старались оставить нас без традиций.

— Вы сказали, что «ищущую» часть Вашего курса поддерживали старые преподаватели. А вообще, школа педагогов в университете в ту пору как влияла на Вас? Скажем, естественное желание молодых — найти подтверждение собственным мыслям у старших — оно реализовывалось? Было ли между вами понимание?

— Во-первых, у нас были своеобразные преподаватели. Те, которые преподавали общественные науки, являлись представителями среднего поколения, и они дело свое делали на уровне и с определенным запалом. Но это было неинтересно. А старые преподаватели были несколько в загоне. По-разному они читали лекции, но имели авторитет среди студентов. Это профессора Назаревский, Белецкий, Булаховский, Брунский, братья Масловы, которых мы с удовольствием слушали. Мы видели, что они владеют огромными знаниями, какой-то своеобразной энергией, скрываемой и сдерживающей. Видимо, они прекрасно знали, какие времена, что можно говорить и как.

Мы с Володей участвовали в разных научных мероприятиях, тянулись к науке. Эти преподаватели нас заметили. Поддержали. Очень осторожно, бережно, деликатно, тактично. Их снисходительность помогала нам как-то двигаться вне программы, вне унификации, вне этой «ступы», в которой нас старались перетолочь, чтобы из нас вышли образцовые советские преподаватели. Я, правда, не советский гражданин, но тоже ведь поддавался этому.

— Как складывались Ваши отношения с однокурсниками? Не было ли Вам с ними скучно? Ведь так бывает в любой студенческой аудитории, когда на фоне остальных выделяется группа интеллектуалов...

— Нельзя сказать, что у нас была неинтересная группа. Но, видимо, воспитание, подготовка все-таки были более унифицированы. Володя имел опыт несколько другой, я как поляк — тоже. У нас в группе не было сонного настроения, казенщины. Естественно, одного любили больше, другого меньше. У нас создалось несколько студенческих компаний.

Но, я должен сказать, все-таки основным настроением был энтузиазм. Может быть, это результат молодости, иногда искусственно поддерживаемый комсомолом, мероприятиями того времени. Но, тем не менее, мы не чувствовали казенного отношения. Были люди в нашей группе, которые учились, лишь бы перейти с курса на курс и получить стипендию. Но таких было мало. То, что нам надоедало больше всего, — это казенщина официальная.

У нас все же было что-то неповторимое. Мы учились сразу после войны. И действительно переживали сталинскую эпоху, потом 53-й год — год смерти Сталина, а в 54-м мы уже почувствовали оттепель. Это тоже имело свое значение. Так что на этот кусок жизни смотришь сейчас уже иногда и сентиментально, с позиций человека, который мечтает об утраченной Аркадии. Но это не была Аркадия. А было время трудной работы, ответственности, экзаменов, «высиживания» знаний, иногда и ночью, время трудной борьбы за студенческое существование. А что мы это скрашивали шуткой, иногда и вином и всячими интересными мероприятиями — это уже свойство юности.

— Юности свойственно встречаться, симпатизировать друг другу, увлекаться, а потом жизнь может повернуться так, что от бывшей дружеской привязанности не остается и следа. Как Вы думаете, почему Ваша студенческая дружба с Владимиром Семеновичем не потерялась с годами?

— Общность взглядов на жизнь, те жизненные идеалы, которые в нас выработали наши преподаватели, наш круг чтения, наша увлеченность историей и современностью — все это явилось основой наших близких отношений с Володей и после окончания университета. У нас с ним оказалась общей симпатией историческая романтика — русская, польская. Отдельно можно было бы говорить о Паустовском. Володя стал профессиональным писателем, я стал профессиональным учителем высшего учебного заведения, причем благодаря Короткевичу я интересовался не только русской литературой, специальностью, которую я получил, но и другими национальными литературами. Особый интерес у меня был к белорусской литературе. Его поджигали во мне кроме Волода Янка Брыль (тоже мой друг) и Рыгор Бородулин — мы также считаемся близкими друг другу людьми. Так что, понимаете, общность уже не столько работы, потому что каждый из нас свое дело делает, но подхода, оценки.

И, конечно, человеческие качества. Я бывал в Минске, проходил стажировку в Белорусском государственном университете, приезжал к Володе, а он с женой — к нам в Польшу. К сожалению, Володя слишком рано ушел из жизни. Но, видимо, так уж устроено в этом мире, что грустной нотой приходится вспоминать Короткевича и писать о нем не как о живом человеке, но как об очень индивидуальном, очень своеобразном писателе, украшающем свою родную литературу и не только свою. Задумываться над тем, а что же он внес в соцветие европейских литератур?

— Творчество Короткевича, как Вы говорите, «в соцветии европейских литератур», какими качествами можно определить? Что ему свойственно прежде всего?

— Я думаю, белорусскость. Это самое что ни на есть оригинальное. Может быть, это стереотип, я не уверен, но образ белоруса, гордого, доброго, уступчивого и неуступчивого одновременно, с фантазией — такого, как Волдин Выливаха, например. Мне очень нравится этот герой. Я перевел «Ладдзю Роспачы» на польский язык как протест против всяких насилий: «Contra spem spero». Без надежды надеюсь.

Потом соединение романтического и реального. Неистребимая фантазия, широта охвата и восприятия мира сквозь призму доброты — то, что вошло во многие произведения, и поэтические, и прозаические.

— Сегодня говорят, что в белорусской литературе есть герой Короткевича. Кто он?

— Это, в первую очередь, сам Короткевич, конечно. В разных обликах, в разных героях. Естественно, прототипы он брал отовсюду. И среди родных, и среди друзей, и среди знакомых. Можно, конечно, говорить о каком-то стимуле, который отталкивает его от прототипа, но это же художественная литература. Он создавал свой образ. Сознательного белоруса. Вот это важно. В конце концов, когда Володя сознавал себя белорусом и гордо об этом говорил — не так уж легко было это делать в то время. Для меня это было интересно.

И, может быть, даже не странно. Я же никогда не стеснялся того, что я поляк. Поэтому для меня это было понятно. Но я уже потом узнал, что таких белорусов, как он, было мало. А надо, чтобы их было больше.

А потом, если посмотреть еще, как функционирует во всем этом элемент европейских культур, искусства. Ведь Короткевич великолепно знал архитектуру, историю, ботанику, разные научные дисциплины. Все эти знания сочетались в ней в органичном единстве. И так возникало что-то уникальное. Если взять, скажем, его эссе «Зямля пад белымі крыламі» или «Памяць зямлі беларускай». Я уже не говорю о художественных произведениях. Он великолепно знал материю своих произведений не только с точки зрения истории, гуманитарных наук, но очень предметно. Поэтому веришь в то, что он пишет. Хотя иногда там сильные перехлесты, но все это художественный вымысел, который оправдан. Например, Выливаха, который делает погром в аду своим неистребимым оптимизмом. Вот таким неистребимым оптимистом, несмотря на все, был сам Володя. И если говорить о герое Короткевича, — это сам Короткевич, расписанный в разных лицах.

— Как Вы думаете, поэт-Короткевич и прозаик-Короткевич — это один и тот же человек?

— Я думаю, что все-таки есть один — поэт Короткевич. Хотя я предпочитаю его прозу. Почему? Я очень испорченный читатель поэзии и люблю поэзию со всякими, как говорили раньше, формалистическими вывертами, о которых, кстати, в свое время писалось и применительно к Владимиру Короткевичу. Но я думаю, что он и в поэзии, и в прозе — поэт. Это одно. Во вторых, в поэзии он и реалист, и прозаик тоже. Хотя, может быть, это касается в основном не сборника «Вячэрнія ветразі», тут даже название говорит о семантическом характере, а последней книги «Быў. Есць. Буду». Там переплетение прозы и поэзии особенно ощутимо.

Для Володи не существовало такого разграничения. Это было творчество. Это было открытие новых земель для себя. Он же в первую очередь для себя открывал, а потом — для других.

— Белорусский писатель Владимир Короткевич — в польской литературе сегодня? Его знают, читают, печатают?

— Я думаю, что мало еще он присутствует. Хотя любое произведение, которое было напечатано, принималось с интересом. Поляки — испорченные читатели, они с большим трудом подходят к писателю. Это польский парадокс: мы хуже всего знаем литературу наших соседей. Я много переводил Володиных произведений. Он отличается от других ваших писателей, более популярных в Польше, таких, как Максим Танк, Василь Быков, Янка Брыль, которых у нас больше печатали. Но, тем не менее, я думаю, что время Короткевича еще наступит.

— Что Вас в нем больше всего удивляло?

— Детский взгляд на жизнь.

— Что Вас в нем восхищало?

— Чувство доброты и очень хорошее отношение к друзьям, женщинам, детям и животным.

— А случались ли минуты разочарования?

— Нет. Я, правда, иногда ругался, когда, бывало, Володя загуливал — вот это... Но это было не разочарование, а злость. И мы друг другу все говорили открыто, а потом переходили над этим, как у нас говорят: «Do porządku dziennego». Как будто бы вообще не было этого.

— Что Вы в нем прежде всего ценили?

— Зрелость, верность, открытость, искренность.

— На него можно было всегда положиться?

— Всегда.

— Вы чувствуете его отсутствие в Вашей жизни сегодня?

— Чувствую. И мне не хватает именно своеобразного камертонна для своих раздумий. Чувство потери меня не покидает. В настоящее время, тоже по-своему тяжелое, но чрезвычайно интересное, Володя мог бы сделать очень много. Я имею в виду, что если бы Короткевич был жив, он мог бы писать сейчас великолепные вещи, которые отразили бы этот переходный период, который мы переживаем. Сейчас Короткевич как будто превращается в какой-то мраморный или медный символ, а этого не хотелось бы. Хотелось бы, чтобы он звучал...

— А как Вы впервые попали к нам в Беларусь?

— Нелегально. Я приезжая с Володей в его Оршу (Короткевич как-то всегда на пограничье нелегального действовал). Был я тогда аспирантом Александра Ивановича Белецкого, который очень ценил и любил Короткевича, причем взаимно. А Володя работал учителем после распределения в Лесовичах на Украине. Вот как-то он по дороге домой к родителям заехал в Киев ко мне и говорит: «Давай поедем со мной в Оршу». Как тут не поехать?.. Я сказал в общежитии, что на свадьбу к другу еду, чтобы меня не ожидали несколько дней. И мы поехали: зимой в общем вагоне в Оршу, к его маме, отцу, племяннице Ляле. Я помню странный снег, высокий снег: по пояс, по грудь. И Орша, которая вошла и в историю польской литературы тоже. Утром мы с ними вставали, одевали лыжи, ходили на другую сторону Днепра. Ели гречневую кашу, которую Надежда Васильевна готовила в горшке в печке, читали и спорили. Я привез о собой книги и различную работу. Володя тогда писал свою повесть «У снягах драмае ясна».

И вот такая типично зимняя погода, пейзаж не наш, не польский. Посещение различных знакомых и друзей Володи. Какое-то ощущение праздника, заземленного в белорусских традициях. Я тогда впервые окунулся в белорусскую стихию. И у меня почему-то было чувство, что я нахожусь у себя дома, среди своих родных...

— Это чувство осталось? Вы по-прежнему охотно бываете в Беларуси?

— Я в Беларуси себя чувствую как среди своих. Здесь у меня много близких людей. Вы умеете быть друзьями. Это огромное умение, огромный

дар, талант. Так что, бывая у вас, я нахожусь среди воспринимающих меня очень по-дружески, тепло людей. Мне это близко. И поэтому я люблю приезжать в Беларусь...

— **М**уз Евгеньевна, что прежде всего связывает Владимира Короткевича с Вашей землей — Украиной?

— Прежде всего это, конечно, студенческие годы. У Володи в Киеве жила тетя, у которой он бывал еще школьником. После окончания университета — два года работы в Лесовицах Таращанского района Киевской области. Попытка поступить в аспирантуру. И, безусловно, его друзья. Уезжая уже навсегда в Беларусь, Короткевич сохранил всех друзей, которые у него были: и на Украине, и в Польше, и в Чехословакии — везде.

В студенчестве он дружил не только с однокурсниками, но и с преподавателями. Это чрезвычайно редкое явление. На нашем курсе я могу назвать трех таких студентов: Короткевич, Флориан Неуважны, Юрий Ленарчик. Очень глубокие отношения связывали Володю с профессором Александром Адриановичем Назаревским и старшим преподавателем Лидией Арсеньевной Пономаренко. Эта дружба продолжалась и после окончания нашей учебы.

Общим интересом Володи с Лидией Арсеньевной была литература народов СССР и белорусская литература (она великолепно читала нам эти курсы). С профессором Назаревским Короткевича связывала старина, древняя Русь, древняя литература. Александр Адрианович — сам по себе очень яркая личность. Он из старой плеяды университетских преподавателей. Таких было не так уж много, но мы прошли у них хорошую школу и научных знаний, и жизненной мудрости. Назаревский был постоянным рецензентом Володи по курсовым работам, которые касались древней русской литературы. И всю жизнь Короткевич, до кончины Александра Адриановича, переписывался с ним.

— Потребность в переписке, как правило, испытывают натуры глубокие, которым есть что сказать друг другу. Мне кажется, письма преподавателя своему бывшему студенту поначалу были для молодого Короткевича и определенной моральной поддержкой?

— Безусловно. На Международной научной конференции «Владимир Короткевич в братских культурах» я выступала с сообщением «Короткевич и Украина», поэтому мне хорошо знакома эта тема. В письмах заметны очень теплые дружеские отношения. В каждом ответе Володи — радость по поводу получения весточки от Александра Адриановича, беспокойство о его здоровье, извинения, если случилась какая-то задержка. Очень трогательные, очень доверительные письма.

И вместе с тем обязательно в каждом — планы научные, литературные. Например, в одном из первых писем, это октябрь 1957 года (я позволю себе

тут некоторые цитаты), Володя пишет: «... Сборник «Душа матери» вышел тиражом 8 тысяч экземпляров, а вот раскупаться, наверное, не будет. Слишкой уж специфические стихи. Будет иметь успех разве что у молодежи». Он понимал сложность своих литературных произведений и всегда критически себя оценивал.

В первые послевузовские годы Короткевич много размышлял о своем будущем: «И все же нельзя сказать, чтобы я был во всем счастлив. Писать книги — мало для меня. Я хочу писать и о книгах». Несмотря ни на что, он все-таки хочет поступить в аспирантуру. И профессор Назаревский его поддерживал. Далее, в этом же письме Володи такие слова: «Я должен спешить. Жизнь не так уж длинна, а здоровье мое неважное. Так уж лучше сразу его растратить. Кроме того, если бы Вы посмотрели на положение белорусской литературы, вызывающее слезы горькие, Вы, наверное, думали бы так же, как я. Каждый человек на счету, каждый, кто может, должен сделать» (20.09.57 г.).

Сколько я его помню, Володя всегда думал о белорусской литературе. Это была его непреходящая боль. «Я должен спешить...» — как будто он уже тогда предчувствовал свой срок...

И все же главное, что объединяло Короткевича с Назаревским, — это история. Володя писал Александру Адриановичу: «Тот, кто в нее окунулся, кто ее понял — тот полюбил навсегда. И не может писатель не любить древность». В его письмах таких оценок очень много. И все его творчество — тоже история. Близкая, далекая — но все равно история...

— Далеко не все читатели произведений Короткевича сегодня знают, что судьба писателя могла сложиться иначе, если бы в молодости он отдал предпочтение науке. Тем более, у него была такая попытка. Если можно, несколько подробнее об этом факте его биографии...

— Аспирантура для Володи — это был путь в большую науку. Но в ней места для него не оказалось ни в 1954 году, ни в 1957-м. Сегодня мы говорим, что это, наверное, к лучшему. Потому что мы имеем большого и талантливого писателя. А тогда, сразу после окончания университета (1954 г.), Короткевичу пришлось (прямо скажем — не с лучшим настроением) ехать на работу по распределению в село Лесовичи.

В 1957 году Володя пробует поступить в аспирантуру*. Ему нужно было сдать экзамены и написать реферат. Короткевич пишет три реферата. И я подробнее хочу рассказать об этом, потому что данный пример точно характеризует Володю. Он никого не хотел покорить своими работами, но его душа, переполненная знаниями и впечатлениями, требовала такого выхода. Чтобы поняли, как он много в себе носит, знает, а еще больше хочет знать.

* Факт імкнення У. Карапкевича паступіть у аспірантуру ў 1957 г. у супастауленні з іншими крініцамі виклікає сумненні. Рэфераты, якія далей называюцца, датуюцца 1954 г. — Рэдкал.

Назову темы его рефератов: «Сказки о барах в русском фольклоре» (15 страниц), «Анчар» А. Пушкина и «Дрэва смерці» в белорусском фольклоре» (8 страниц), «Официальная литература первых лет после восстания 1863 года в Польше» (10 страниц). Все три работы попадают на рецензирование к профессору Назаревскому. Рецензирование самое серьезное: реферат определяет уровень автора. Назаревский рецензировал работу Короткевича-первокурсника по «Слову о полку Игореве» и уже тогда отметил, что этот студент с искрой божьей...

Анализируя реферат «Сказки о барах в русском фольклоре», Александр Адрианович отметил, что Короткевич сводит изученные им произведения в определенные тематические группы: о барской жестокости, жадности, спеси, глупости. Дальше цитирую: «В объяснении некоторых особенностей тех или иных сказок о барах Короткевич иной раз расходится с мнениями ученых и фольклористов и идет своим путем, предлагая свое собственное, достаточно обоснованное толкование. Вообще, видно, что автор реферата не только хорошо знает сказочную литературу, но и имеет свое самостоятельное суждение о русской сатирической сказке, ее значении и роли в жизни дореволюционного крестьянства».

В третьем реферате Короткевич рассматривая очень своеобразную книгу Буланцева «Записки лазутчика во время усмирения мятежа в Польше в 1863 году», изданную в Санкт-Петербурге в 1868 году, с которой он познакомился в процессе подготовительной работы над избранной для диссертации темой. А тема диссертации у Володи была такая: «Польское восстание 1863 года в русской литературе». Почему в русской? Мы закончили филологический факультет по специальности «русский язык и литература». Но посмотрите, какие идут сопоставления: 1863 год (польское восстание), во-вторых, в русской литературе, в-третьих — при всем этом нельзя обойтись без белорусской истории. «Несмотря на некоторую неотделанность и торопливость в изложении, — отмечал Назаревский, — данный реферат также обнаруживает хорошее знакомство автора с изучаемой эпохой и самостоятельность мысли».

Далеко не каждый аспирант или соискатель имели в ту пору самостоятельность мысли, но Короткевич всегда этим отличался, а еще, добавлю от себя, — самостоятельностью речи и высказываний. То, что он выносил в душе, в чем был глубоко убежден — он высказывал. Причем, не учтивал, насколько это совпадает с официальной линией. Ему важна была собственная точка зрения. И он отставал ее непременно.

Все это свидетельствует о том, что наша научная элита высоко оценила написанное Короткевичем. Но Володе было не суждено поступить в аспирантуру. По этому поводу он писал Александру Адриановичу: «Я приношу извинения за доставленные Вам хлопоты и за то, что не оправдал Ваши надежды, хотя это не моя вина...»

Дело в том, что в аспирантуре тогда было одно место и слишком много на него претендентов. К сожалению, не всегда решали знания, и Короткевич,

прекрасно сдав экзамены, не был принят. Он прикрепился к кафедре и все равно начал писать диссертацию. Но через какое-то время сообщил Назаревскому, что научные дела движутся медленно.

Володя в ту пору уже переехал в Оршу, работал в школе. Он не покинул литературный труд. И одновременно — диссертация. Это все, безусловно, сложно. Александр Адрианович ему, кстати, писал: «Не много ли Вы взяли — и литературоведческую работу, и творческую работу? Это очень тяжело совместить. И то, и другое требует много времени». На что Короткевич, конечно, ответил, что нет. И вот почему: «Положение в литературе — поэзия едва ли не лучше современной русской, драматургия пренелепая, кино своего нет, нет сценариев. Разве виноват я, дорогой Александр Адрианович, что чувствую способность сделать многое из необходимого? А необходимо многое. Едва ли не писать настоящие учебники по литературе, потому что учебники у нас такие скверные, что только отвращение могут поселить в душе ребенка. Нужны стихи, народные легенды, поэмы, романы и т. д. Композиторы испытывают хронический голод, нет исторических пьес, либретто для опер, нужны биографии знаменитых людей, нужен художественно написанный путеводитель по Беларуси. Необходимы переводы (жалко, что я так скверно знаю языки), книги по белорусскому искусству и обязательно, обязательно необходима популярная книга по теории литературы, не менее художественная, но более научная, чем «Золотая роза» Паустовского».

Такими были планы Володи в те годы. Несмотря на молодой возраст — планы зрелого человека. И если мы проследим дальше его творческую жизнь, то эту программу, которую он, по сути, начертал в письмах к Назаревскому, Короткевич начинает выполнять, «Зямля пад белымі крыламі» есть тот самый популярный очерк о Беларуси. Сценарии? Он их писал. У него выходят романы. Пьесы Короткевича имеют историческую основу. Его книги стихов — те же сборники легенд и т. д., и т. п.

В одном из писем Назаревскому Володя обещал: «Вот сейчас напишу этот роман и потом, не оставляя стихов, возьмусь за серию из целого десятка романов под названием «Общий век», в которых попытаюсь рассказать о белорусском обществе за сто лет, с 1863 года, о его трагедии и возрождении». И здесь же: «С диссертацией дело идет туго».

Сообщая о своем будущем цикле романов, он писал: «Пусть это не будет что-то ценное, но пусть это будет кладовая, из которой всякий, кто захочет, сможет легко и с удовольствием черпать факты. Этого для меня будет достаточно». Мне кажется, эти слова Володи оказались пророческими. Все его творчество, действительно — та кладовая, где всякий, кто имеет душу и сердце, может найти для себя много утешительного и полезного.

— Муза Евгеньевна, на Вашем курсе были два поляка, один албанец...

— ... и один белорус.

— И один белорус. В чем проявлялась белорусскость Короткевича? Факультет русской филологии, университет Киевский, время послевоенное.

Казалось бы, ничто не способствовало проявлению национального. Почему именно образ белоруса остался в памяти однокурсников?

— Это интересно и мне самой. Когда мы поступали, мы ведь не знали, кто какой национальности, и не придавали этому значения. Только поляков и албанца сразу выделили, как иностранцев. Всех остальных вообще не определяли по национальности. Но о Короткевиче знали, что он белорус.

Основной язык у нас был русский (мы только на занятиях по украинской литературе и языку отвечали по-украински). Однако не проходило и дня, чтобы Володя в своей речи не употребил белорусские слова, обороты, пословицы. На наших вечерах отдыха, праздничных застольях он обязательно читал, пел, рассказывал, и часто — по-белорусски. Так мы услышали стихотворение «Заяц варыць піва». Тогда я получила от Володи его рукописный вариант. Теперь я передала рукопись в народный музей Короткевича средней школы № 3 г. Орши.

Вероятно, это ненавязчивое использование своего родного языка и подчеркивало Володину национальность. Хотя специально об этом он никогда не говорил. Он, кстати, не обращал внимания, на каком языке человек разговаривает. И не делал, например, мне замечания, что я, украинка, не говорю по-украински. Но свой язык Володя, несомненно, любил более других. Себя он сумел показать как белоруса очень тонко и очень тактично. Вернее, это получалось само собой.

И если сейчас спросить у наших однокурсников, что они могут вспомнить о Короткевиче, то каждый сначала скажет: парень был из Беларуси, потом все остальное... Понимаете, это очень интересно. Ведь обо мне никто не скажет, что я — украинка. Вспомнят что-нибудь другое: в ансамбле пела, имя у нее — Муза... Но, характеризуя курс, все непременно отметят, что у нас были два поляка, албанец и белорус...

— Лиризм Короткевича тех времен — как Вам сегодня вспоминается? Скажем, ощущение жизни, как распознавание характеров, а возможно, и внутренняя потребность в отношениях с другими? Свой камертон в этом мире?

— Короткевич был лириком. Лириком в ощущении природы, в отношении к людям. Но не ко всем и не всегда. Его лирика — это состояние души в определенный период. Оно может быть связано с каким-то событием, человеком. Подтверждением тому — его творчество: и поэзия, и проза, и письма.

А в университете на лекциях сидел разный Короткевич: серьезный, улыбающийся, дурачащийся, возмущающийся... Но душа у него добрая. С однокурсниками был всегда галантен. Служалось, мог поцеловать при встрече. Некоторым дарил стихи и рисунки. Не помню, чтобы он нахамил кому-нибудь из девушек за пять лет нашей учебы. Когда собирались студенческие компании, он читал лирику. Читал мягко, очень артистично, чаще по-белорусски. Лиричность Володи проявлялась даже в тоне. Известно и другое: он мог так сказать, что дрожали стены. Но все же по своей природе Володя был

лириком. И его белорусское «гэта» я помню до сегодняшнего дня. Мы тогда не понимали, что он — большой лирик.

Я вспоминаю, как Володя приходил ко мне на день рождения. Это весна, апрель. Иногда цветущий, иногда — нет. А жили мы в своем доме, вокруг большой сад. И однажды он зацвел. Было очень тепло и необычайно красиво. Назавтра я получила от Володи очень трогательное лирическое стихотворение. И это не было дарственным жестом. Нет. Так естественно выразил он свое состояние.

Какое-то время я занималась музыкой. Мы с Володей приходили в парк, он садился на скамейку и ждал меня. А я шла в дом напротив на занятия. Потом опять же через парк мы возвращались в университет. Среди деревьев, травы и цветов Володя чувствовал себя прекрасно. Еще мне кажется, что тогда ему очень не хватало семьи, мамы. У нас дома он чувствовал себя легко и просто, очень симпатизировал моим родителям. Уже гораздо позже, побывав в Орше, я поняла, что все это напоминало ему родительский дом. Его душа отдыхала у нас, тешилась близкой ей средой... Сейчас, когда читаешь написанное Володей, ощущаешь его присутствие рядом.

— Тем не менее, это был истинно мужской характер. И по Вашему восприятию его как однокурсницы, и по нашему восприятию его как читателей. Чем можно объяснить мужество Короткевича? И как удержало оно его в жизни?

— Я бы сказала так: бескомпромиссность Володи и была его мужеством. В наше студенческое время для того, чтобы отстаивать свои взгляды, не совпадающие с общепринятыми, нужна была мужественность. Иметь собственное мнение считалось непозволительным, а высказывать его — тем более. Но Короткевич уже в 1949 году, еще зеленым юнцом имел свою точку зрения. Отстаивал ее. Его наказывали, но он все равно не изменял своим принципам и убеждениям. С годами это не прошло, а наоборот, укрепилось. Вероятно, будь он другим — раньше бы начали печатать и больше печатали бы. Не инкриминировали бы ему в 1963 году «формалистические выверты», «абстрактный гуманизм» и не рассыпали бы набор романа «Леаніды не вернуща да Зямлі»...

С моей точки зрения, Володино мужество — это не физический аспект жизни человека, а нравственный. Его жизненный и творческий путь не был легким. Но он всегда сохранял достоинство, продолжал работать и надеяться. Он не мог себе изменить и следовал своей жесткой принципиальной линии.

— Муза Евгеньевна, как часто Вы встречались с Короткевичем после окончания университета?

— Добрые дружеские отношения с Володей сохранились у меня и моей семьи до последних его дней. Никаких разладов у нас не было. Случалось, мы иногда подолгу не писали, не виделись в силу каких-то обстоятельств. Но потом наверстывали упущенное.

Теперь, когда я вспоминаю наши с ним послеуниверситетские встречи, они все мне дороги. Главное, что всегда оставалось после, — это чувство

тепла и света. Короткевич уехал, а след от него остался мягкий, приятный. Потом через какое-то время придет письмо. В нем будет картинка или смешное поздравление, или еще что-нибудь такое, что обязательно поднимет настроение. Володя умел это делать легко и ненавязчиво.

Как теперь помню нашу с ним первую встречу после окончания учебы в ноябре 1954 года в поезде «Киев – Старино» (Донецк). Встреча случайная, но она морально очень поддержала меня. Мне было тяжело работать в селе. Угнетал быт, сама обстановка в школе. Чтобы как-то отвлечься, я дважды в месяц ездила к родителям в Киев.

Однажды, возвращаясь из дома обратно в Карапыши, я вдруг увидела Володю. Поезд отправлялся в 2 часа ночи. На улице — грязь, идет дождь, из окна вагона ничего не видно. И в этом осеннем полумраке я встречаю родного человека! Это случилось так неожиданно, что мы оба не поверили своим глазам.

Оказалось, Володя тоже приезжал в Киев по своим аспирантским делам и теперь возвращался в Лесовичи. Помню, первые Володины слова: «Как ты? Где живешь? А как родители?» Потом, конечно, мы начали делиться впечатлениями о нашей новой жизни: он — о своих Лесовичах, я — о своих Карапыших. Встретились два однокурсника, два близких человека. Один понимал другого с полуслова.

Мы проговорили всю ночь. И что характерно, если я тяготилась непривычным для меня сельским бытом, то Володя ко всем относился иначе. Его переполняло любопытство: как баба самогон варит, куда дед поехал на лошадях?.. Володя сразу обнаружил вокруг себя массу колоритных фигур: хозяева, соседи, ученики. Он сумел эту новую для него жизнь превратить в побасенки, рассказики, картинки. И я не уловила ни в чем какой-то нервозности или озлобленности. Напротив — столько тонкого юмора и задорного смеха!

Хотя у него были тогда проблемы. Он мечтал об аспирантуре, но... Все складывалось не в его пользу. Однако мне он ничего про свои сложности не сказал, даже не намекнул. Так мы и расстались, договорившись о переписке и следующей встрече в Киеве. Я и теперь помню тепло тех нескольких часов. Это самая яркая встреча из всех, которые потом были у нас с Володей. Может, потому, что она произошла на новом пути в полном одиночестве — старые друзья разъехались, новые еще не появились. И вдруг — из прежней университетской жизни — Володя! Как добрый знак, что все будет хорошо, все сложится так, как хочешь...

— Муза Евгеньевна, пожалуйста, еще несколько слов о последней Вашей встрече с Владимиром Семеновичем.

— Последний раз я видела Володю на встрече нашего курса летом 1984 года по случаю 30-летия окончания университета. Нам тогда удалось разыскать всех выпускников, кроме троих. И абсолютное большинство собралось. В том числе — из Латвии, Беларуси, России, Польши, Румынии. Было просто замечательно! На три дня мы вернулись в нашу юность...

Местом сбора мы выбрали парк напротив университета. Постоянный фотограф курса Юра Юрченко принес фотоаппарат. Иногда мы с трудом узнавали друг друга, — ведь с некоторыми не виделись 30 лет!

Володя стоял немножко в стороне. Его не интересовали наши наряды и наша внешность. Но зато он переговорить успел со всеми. Потому что по натуре такой: должен поздороваться, сказать несколько теплых слов. Правда, накануне Володя успел у меня обо всех расспросить: кто будет, кто нет и почему? Так что общее представление о курсе он имел. Его сразу все узнавали. А он был спокойный и... как будто смущался. Меня тогда это поразило: Володя стал застенчивым ребенком. Короткевич стеснялся того, что он писатель, и писатель признанный. Ему было неловко перед нами. Он совсем не хотел выделяться...

Володя остался доволен встречей. Он сказал мне: «Я так хотел приехать и рад, что приехал. Я доволен, что курс состоялся. Все — хорошие люди». Он не стал выделять, дескать, кто-то сделал карьеру, достиг чего-то. Нет. Он просто сказал: «Каждый стал человеком». Короткевич за эти три дня побеседовал и с нашими преподавателями, которых мы тоже пригласили: М. А. Карпенко, Л. А. Пономаренко, В. А. Капустиным, И. М. Карнауховым и другими. Он и тут не подчеркнул, что кто-то из них ему ближе.

1 июля Володя улетел в Минск. Мы провожали его в аэропорту «Жуляны», где и встречали три дня назад. Он устал физически. Мне даже казалось, что это и не он. А еще мы видели его отрешенность, грусть. И вот уже перед самым отъездом мы стояли возле гостиницы, ждали машину, и Володя вспомнил моего отца, очень тепло. А потом сказал: «Следующее произведение я посвящу тебе» (он мне не говорил раньше про свои творческие планы). Я напишу: «посвящается Музе Гениевне. Я думаю, что твой батька не обиделся бы». Это были, пожалуй, последние Володины слова, обращенные лично ко мне. Потом уже в аэропорту — традиционное прощание, когда много людей, несколько все сумбурно и немного грустно. Так мы расстались. Вечером он позвонил из дома: благодарили за встречу и выразил надежду, что скоро мы увидимся вновь.

Он пригласил меня с семьей к себе, хотел показать нам свою любимую Беларусь. Мы все собирались в августе быть в Минске. А лететь пришлось в июле, мне одной и по другому поводу...

Łdzisław Niedziela (Kraków)

PODRÓŻE SENTYMENTALNE DO MIŃSKA

Stare kalendarzyki pomagają pamięci. Lakoniczny zapis jest zdolny ożywić odległe wydarzenia. Jest to zwłaszcza możliwe, gdy w sercu i umyśle zdominowały się drogie postacie. Śmierć bynajmniej nie ośmiela do snucia barwnych opowieści, przeciwnie — wymaga dokładności, prawdy, wierności, ponieważ nieobecni nie mogą już niczego skorygować, są bezbronni. Dodatkowym momentem skrepowania jest świadomość, że łaskawy los pozwolił mi obcować z osobą historyczną, wybitnym pisarzem, który darzył mnie przyjaźnią. Wiadomo jak chętnie przyznajemy się do koneksi z człowiekiem mającym znaczenie w społeczeństwie, bo w blasku jego wielkości może się znaleźć i nasza skromna osoba. Dlatego warto zaglądać do starych listów, albumów z fotografiami i książek z dedykacjami, aby nie popaść w beletryzację.

Wołodzię Korotkiewicza i jego żonę Walę poznałem podczas wieczornego przyjęcia w gościnnym domu Adama Małdzisa 11 lipca 1969 roku. Do Mińska przyjechałem z potrzeby serca, bo kraj dzieciństwa ma swoje prawa, nie daje się przesłonić wspaniałą architekturą innego miasta, ani zastąpić pejzażem górkim, gdy ma się przed oczyma nostalgiczną zieleń krajobrazu nad Dźwiną. Oczywiście niewiele pamiętam z gwarnej biesiady, której temperaturę wydatnie wzmacniał alkohol. Przy suto zastawionym stole, w gronie około dziesięciu osób, trudno było zawiązać bliższą znajomość z Korotkiewiczami. Prócz tego po przeszło dwudziestu latach trzeba było oswoić się z zapominanym językiem... Drogą pamiątką tamtego wieczoru jest tom wierszy «Maja Ilijada» z dedykacją Poety.

Do prawdziwego poznania się i zaprzyjaźnienia doszło w dwa lata później. Wiedząc, że Włodzimierz Korotkiewicz pragnie przyjechać do Polski, zaprosiłem go do siebie. Zjawił się w Krakowie 25 listopada 1971 roku, w wigilię swych 41 urodzin. Tak się złożyło, że gościłem też Stojana Subotina, profesora uniwersytetu w Belgradzie, a także Adam Małdzis penetrował biblioteki krakowskie i był z nim w stałym kontakcie. A więc urodziny Poety białoruskiego uczciliśmy w mieszkaniu przy ulicy Marii Jaremy we czwórce. Wołodia zadziwił wszystkich znajomością literatury serbskiej i chorwackiej. Sypał jak z rękkawa anegdotami i był duszą towarzystwa — zbyt skromnego ilościowo jak na jego przyzwyczajenia. Utyiskiwał później na brak kontaktów. Rzeczywiście, jakoś nie udało mi się zapewnić Wołodzi atrakcyjnego towarzystwa. Pamiętam, że zapoznałem go z naszym czołowym rusycystą prof. Ryszardem Łużnym, że w kawiarni Literackiej gawędziliśmy z Julianem Kornhauserem, czego ślad można odnaleźć w jego awangardowej powieści «Kilką chwil»

(Kraków 1975). Oczywiście odwiedzaliśmy muzea, kościoły, restauracje, ale w gruncie rzeczy mój gość samodzielnie zwiedzał miasto, mnie obowiązki wzywały na uczelnię, a Wołodzia chłonął koloryt lokalny Krakowa. Był uwrażliwiony na architekturę i sztukę barokową, zachwalany przeze mnie gotyk odstarczał go obcością. Jak przypomina kaledarzyk, 28 listopada byliśmy w Starym Teatrze na sztuce «młodego gniewnego» Johna Osborne'a «Miłość i gniew».

Jednak najwięcej czasu upływało nam na rozmowach przy butelce. W ciągu trzech tygodni zdolaliśmy poruszyć wiele tematów. Byłem głównie słuchaczem. Wołodzia, który miał serce na dloni, opowiadał szczerze i barwnie o swoim dzieciństwie w Orszy, o tułaczce wojennej, o studiach w Kijowie, o podróży na Daleki Wschód, o swej wspaniałej matce Nadieżdzie Wasilewnie, która później poznałem osobiście, o Wali, o sprawach fundamentalnych dla każdego człowieka. Jeśli chodzi o literaturę, to zżymał się, gdy jako historyk literatury usiłowałem wyróżnić jakieś kierunki literackie i techniki pisarskie. Dla niego były to puste słowa. Uważał, że albo autor ma talent i coś do powiedzenia, albo był pozbawiony tych wartości. Reszta to czcza gadanina. 17 grudnia odprowadziłem Wołodzę na dworzec, pobyt w Polsce zakończył w Warszawie pod opieką serdecznego kolegi ze studiów w Kijowie prof. Floriana Nieuważnego.

Z licznych podarków, które mi przywiózł z Mińska Wołodzia, musiałe wyróżnić dwa tomły powieści «Kałasy pad siarpom twaim», która oby doczekała się przekładu na język polski. To właśnie głównie dzięki tej powieści z czasów powstania styczniowego na ziemiach kresowych Korotkiewicz bywa nazywany białoruskim Sienkiewiczem.

Wkrótce poznałem bliżej Walę Korotkiewiczową, wspaniałego ambasadora twórczości swego męża. Bardzo się spodobała wszystkim moim przyjaciołom. Przyjechała do Polski jako stypendystka Białoruskiej Akademii Nauk, najpierw przebywała w Warszawie, potem luty 1972 spędziła w Krakowie (tu «urzędowo» opiekował się nią znany historyk sztuki Tadeusz Chrzanowski), a w marcu pracowała we Wrocławiu.

Spotkania i listy ugruntowały moją przyjaźń z Korotkiewczami. Na ich miłe nalegania i zaproszenie przyjechałem do Mińska 16 września 1973 roku. Tu w ciągu ośmiu dni żyłem bardzo intensywnie. Zwiedziłem miasto, poznalem muzea, byłem w teatrze pamiętającym czasy jeszcze sprzed I wojny światowej, oczywiście odwiedziłem Małdzisów, zawarłem znajomość z różnymi ciekawymi osobami, a dzięki przyjaźni Wołodzi i Adama udało mi się pozyskać (mam nadzieję) także przyjaźń Grzegorza Borodulina, którego z miejsca polubiłem zanim zacząłem podziwiać jego wiersze.

I tak zaczęły kursować między Mińskiem a Krakowem listy i przesyłki. Na półce zaczęło mi przybywać książek białoruskich Wołodzi, Adama, Ryhora, Wali, Wiaczała Rahojszy... Tylko w minimalnym stopniu mogłem się odwdzięczyć za dary recenzją lub notą informacyjną w prasie polskiej.

Szczególnie miło wspominam następne spotkanie z Korotkiewczami. Zaprosiłem oboje na dwa tygodnie, przebywali w Krakowie od 1 do 14 października 1977 roku. Zabawny był początek ich pobytu. Wala przyjechała w futrze, a tu

u nas babie lato... bardzo ciepło, złota polska jesień, wszyscy chodzą bez płaszczy. Pożyłem sobie dobrze wówczas, bo okazało się, że Wala zna się nie tylko na sztuce, lecz i na kuchni. Wszyscy troje zajadaliśmy się smażonymi pieczarkami, pieczonymi kurczakami, sałatkami z pomidorów. Wala świetnie parzyła kawę w przywiezionym wschodnim imbryczku, który dziś przypomina mi tamte błogie chwile.

Zaraz 2 października poszedłem z Korotkiewiczami do teatru na «Mazepę» Słowackiego. Dobrze zagrane i w pięknej scenografii przedstawienie podobało się moim gościom. Potem wybraliśmy się na horror amerykański «Trzęsienie ziemi», ten gatunek filmowy był ostatnim krzykiem mody, aparatura stereofoniczna i trójwymiarowy obraz zrobiły duże wrażenie. Wala zaciągnęła nas do muzeum archeologicznego — najdłużej przyglądaliśmy się Światowidowi znalezionemu przed stu laty w Zbruczu. Były oczywiście różne spotkania towarzyskie, jacyś znajomi Korotkiewiczów zabrali moich gości do Zakopanego, ale góry były niełaskawe, bo dzień udał się pochmurny. Z kolei ja wymusiłem obejrzenie abstrakcyjnych kompozycji Marii Jaremy, patronki mojej ulicy.

Mimo tego żywienia zauważylem, że Wołodzia ze zdrowiem nie stoi najlepiej. O ruinie jego zdrowia przekonałem się podczas ostatniego naszego spotkania. Wykorzystałem umowę o współpracy Uniwersytetu Jagiellońskiego z tamtejszą uczelnią, aby ujrzeć przyjaciół. Przebywałem w Mińsku od 16 do 22 kwietnia 1980 roku. W bibliotece zapoznałem się z najsłynniejszym czasopismem białoruskim «Nasza Niwa», lecz czas upływał mi głównie w towarzystwie Korotkiewiczów, Maldzisów i Borodulinów. Doceniam rozkosze stołu (z satysfakcją wspomina je również mój uniwersytecki kolega, slawista i orientalista, Stanisław Stachowski, którego poleciłem moim przyjaciołom), ale wywiozłem też z Mińska sporo wrażeń artystycznych i intelektualnych. Poznałem gruntowniej najstarszą dzielnicę miasta z dawną katedrą katolicką na czele, z przyjemnością znów obejrzałem galerię obrazów, muzeum historyczne i ekspozycję poświęconą ostatniej wojnie — jakże okrutnej na ziemiach białoruskich. Potężnym przeżyciem był wypad do cmentarzyska, któremu na imię Chatyń. Głos dzwonów przypominający męczeńską śmierć mieszkańców wioski przejmuję do głębi.

Największą atrakcją Mińska był w tym czasie film «Dikaja ochota korоля Stacha» według scenariusza Włodzimierza Korotkiewicza. Dzięki protekcji autora udało się mnie i Stachowskemu obejrzeć ten niesamowity, piękny film.

Czas przeleciał szybko, wróciłem do Krakowa. Rozpętaną dyskusję na temat małych literatur kontynuowaliśmy listownie. Wkrótce Adam zaalarmował mnie, że Wołodzia znalazł się w szpitalu. Potem Wala przeszła operację. Potem w krótkim odstępie czasu przyszły te wieści najgorsze. Pozostały więc tylko wspomnienia — i książki, w których tyle ciepła ludzkiego i umiłowania ziemi ojczystej zaważył Włodzimierz Korotkiewicz!

Здзіслаў №ядзеля (Кракаў)

СЕНТЫМЕНТАЛЬНЫЯ ПАДАРОЖЖЫ Ў МІНСК

Старыя запісныя кніжкі з каляндарыкамі дапамагаюць памяці ўзнавіць мінулае. Лаканічны запіс у стане ажывіць далёкія падзеі. Асабліва такое мягчыма, калі ў сэрцы і думках пасяліліся дарагія постаці. Іх смерць, аднак, не асмельвае, каб распавяданець маліяўнічыя аповесці — наадварот, яна патрабуе дакладнасці і праўды, бо адсутныя ўжо нічога не могуць падправіць, яны безбаронныя. Дадатковым момантам для збянтэжанасці з'яўляецца ўсведамленне таго, што ласкавы лёс дазволіў мне мець справу з гістарычнай асобай, знакамітым пісьменнікам, які быў маім сябрам. Вядома, з якой ахвотай афішуем знаёмства з чалавекам, які мае вагу ў грамадстве, бо ў бляску яго велічы можа апынуцца і наша сціплая персона. Таму трэба яшчэ зазіраць у старыя лісты, альбомы з фотакарткамі і ў книгі з аўтарскімі аўтографамі, каб не скаціцца да голай белетрыстыкі.

З Уладзімірам Каараткевічам і яго жонкай я пазнаёміўся на вячэрній сябрыне ў гасцінай кватэры Адама Мальдзіса 11 ліпеня 1969 года. У Мінск я прыехаў тады па патрэбе сэрца, бо край дзяцінства дыктуе свае правы, яго нельга ні засланіць выдатнай архітэктурай іншага горада, ні замяніць зорным пейзажам гор, бо перад вачыма ўзнікае настальгічная зеляніна лясоу і палёу прыдзвінскага краявіду. Зразумела, няшмат я помню з той гаваркай сустрэчы, тэмпературу якой павышала чарка. За столом, дзе прысутнічала каля дзесяці чалавек, вельмі ціжка было бліжэй пазнаміцца з Каараткевічамі. Акра-мія таго, пасля больш чым дваццаті гадоў адсутнасці ў гэтым краі, трэба было прызывычацца да забытай мовы... Дарагой памяткай таго вечара стаў том вершаў «Мая Шліяд» з прысвячэннем паэта.

Сапраўднае знаёмства і сяброўства адбыліся два гады пазней. Ведаючы, што Уладзіміру Каараткевічу хochaцца прыехаць у Польшчу, я запрасіў яго да сябе. Каараткевіч з'явіўся ў Кракаве 25 лістапада 1971 г., напярэдадні 41 дня свайго нараджэння. Так атрымалася, што гасцьмі ў мяне тады былі таксама Стаян Субоцін, прафесар універсітэта ў Белградзе, і Адам Мальдзіс, які вёў пошуку ў кракаўскіх бібліятэках і быў з намі ў сталым кантакце. Такім чынам, дзень нараджэння беларускага паэта мы адзначалі ў складзе чатырох асоб на маёй кватэры па вуліцы Марыі Ярэма. Валодзя здзівіў усіх нас веданнем сербскай і харвацкай літаратуры. Сыпаў як з рукава анекдотамі і быў душою кампаніі — вельмі сціплай па колькасці як на яго звычкі. Скардзіўся потым на недахоп кантактаў. Сапраўды, неяк не ўдалося яго забяспечыць цікавай

кампаніяй. Помню, што я пазнаёміў яго з нашым вядучым русістам, прафесарам Рышардам Лужным, што мы ў Літаратурным кафэ размаўлялі з Юліянам Корнгайсерам, след чаго можна знайсці ў яго авангардысцкай аповесці «Некалькі імгненнія» (Кракаў, 1975). Зразумела, мы наведвалі музей, касцёлы, рэстараны, але ў асноўным мой госьць самастойна знаёміўся з горадам, мяне ж абавязкі клікалі ва ўніверсітэт. Валодзю захапляў каларыт Кракава. Яму імпанаўвалі архітэктура і мастацтва барока, мастацтва ж готыкі, якой я так захапляўся, адштурхоўвала яго чужасцю. Як прыгадваюць запісы, 28 лістапада мы разам былі ў Старым тэатры на п'есе «маладога раззлаванага» Джона Осбарна «Каханне і гнеў».

Аднак, найбольш часу мы праводзілі ў размовах. На працягу трох тыдняў паспелі абмеркаваць шмат тэм. Я перш за ўсё слухаў Валодзя, у якога сэрца было як на далоні, шчыра і маляўніча расказваў пра сваё дзяцінства ў Оршы, ваенную беспрытульнасць, вучобу ў Кіеве, падарожжа на Далёкі Усход, пра сваю дзівосную маці Надзею Васільеўну, з якой я потым пазнаёміўся асабіста, жонку Валю, пра асноўныя справы для кожнага чалавека. Калі гаворка заходзіла пра літаратуру, і я, як яе гісторык, спрабаваў вылучыць нейкія літаратурныя напрамкі і пісьменніцкія прыёмы, ён выказваў незадавальненне, бо для яго гэта былі абстрактныя словаў. Ён лічыў, што ў аўтара або ёсць талент і што сказаць чытачу, або няма гэтых каштоўнасцей. А рэшта — гэта пустая гаворка. 17 снежня я прывёз Валодзю на вакзал. Візіт у Польшчу ён завяршыў у Варшаве пад апекай свайго сардечнага сябра з часоў вучобы ў Кіеве прафесара Фларыяна Няўажнага.

Са шматлікіх падарункаў, якія тады Валодзя прывёз мне з Мінска, трэба вылучыць два тамы рамана «Каласы пад сярпом тваім», якія павінны дача-кацца перакладу на польскую мову. Менавіта дзякуючы гэтаму раману пра паўстанне 1863 г. Караткевіча часам называюць беларускім Сянкевічам.

Неўзабаве я бліжэй пазнаёміўся з Валянцінай Караткевіч, выдатным «камбасадаром» творчасці свайго мужа. Яна вельмі спадабалася ўсім майм сябрам. Валянціна прыязджала ў Польшчу па камандзіроўцы Акадэміі науک Беларусі. Спачатку была ў Варшаве, люты 1972 г. правяла ў Кракаве (тут службова апекаваўся ёй вядомы гісторык мастацтва Тадэвуш Хшаноўскі), а ў сакавіку працавала ў Вроцлаве.

Сустрэчы і лісты ўмацавалі маё сяброўства з Караткевічамі. Па іх сардечнаму настойванню і запрашэнню я прыехаў у Мінск 16 верасня 1973 г. Тут на працягу восьмі дзён я жыў вельмі інтэнсіўна, пазнаёміўся з горадам, паглядзеў музей, быў у тэатры, які памятае яшчэ часы Першай сусветнай вайны, зразумела, наведаў Мальдзісаў, пазнаёміўся са шматлікімі цікавымі людзьмі, а дзякуючы сяброўству Валодзі і Адама мне ўдалося, спадзяюся, таксама пасябраваць з Рыгорам Барадуліным, які мне спадабаўся раней, чым я пачаў захапляцца яго вершамі.

У выніку сустрэч паміж Мінскам і Кракавам пачалі курсаваць лісты і пасылкі. На паліцах у мяне пачала павялічвацца колькасць кніг Валодзі,

Адама, Рыгора, Валі, Вячаслава Рагойшы... Толькі ў мінімальнай ступені я мог аддзячыць ім за падарункі рэцэнзіямі і інфармацыйнымі нататкамі ў польскай прэсе.

Асабліва прыемна прыгадаць наступную сустрэчу з Караткевічамі: я запрасіў іх на два тыдні, і яны былі ў Кракаве з 1 да 14 кастрычніка 1977 г. Смешным быў пачатак іх працы: Валя прыехала ў футры, а ў нас тут бабіна лета, залатая і цёплая польская восень, усе ходзяць нават без плашчоў. Я тады добра пажыў, бо аказаўся, што Валя разбіраецца не толькі ў мастацтве, але і ў кухні. Мы ўсе ўтрох аб'ядаліся смажанымі шампіньёнамі, запечанымі куранятамі і салатамі з памідораў. Валя выдатна варыла каву ў прывезенай «турцы», якая сёння нагадвае тыя добрыя часы.

Адразу ж, 2 кастрычніка, я пайшоў з Караткевічамі ў тэатр на «Мазепу» Юльюша Славацкага. Добра сыграны і з добрай спэцнаграфій спектакль вельмі спадабаўся маім гасцям. Потым мы выбраўся на амерыканскі фільм жахаў «Землятрусы» — гэты жанр кіно быў тады вельмі модны, а стэрэагук і стэрэаскапічнае выяўленне вельмі ўразілі. Валя зацягнула нас у археалагічны музей, дзе найдаўжэй мы прыглядаліся да Светавіда (язычніцкага Бога Свету), які быў знайдзены 100 гадоў назад у Збручы. Былі, зразумела, розныя сяброўскія сустрэчы, нейкія знаёмыя Караткевічаў запрасілі маіх гасцей у Закапанэ, але горы былі няветлымі, бо дзень выдаўся шэрый. У сваю чаргу я прапанаваў паглядзець абстрактныя кампазіцыі Марыі Ярэма, патронкі маёй вуліцы.

Нягледзячы на ўсё ажыўленне, я тады заўважыў, што ў Валодзі не ўсё добра са здароўем. У кепскім яго стане я ўпэйніўся ў час нашай апошніяй сустрэчы ў 1980 г., калі выкарыстаў дамову аб супрацоўніцтве Ягелонскага ўніверсітэта з Беларускім дзяржаўным універсітэтам, каб пабачыць сяброў. Я быў тады ў Мінску з 18 да 22 красавіка. У бібліятэцы я пазнаёміўся з выдатным беларускім штотыднёвікам «Наша ніва», але час у асноўным праходзіў у асяроддзі Караткевічаў, Мальдзісаў і Барадуліных. Апаніў раскошу Караткевічайскага стала (таксама добра яго ўспамінае мой ўніверсітэцкі калега, славіст-арыенталіст Станіслаў Стакоўскі, якога я рэкамендаваў маім сябрам). Але я павёз з Мінска таксама шмат мастацкіх і інтэлектуальных уражанняў: больш падрабязна азнаёміўся з самымі старымі кварталамі горада, з даунейшай каталіцкай катэдрай; прыемна мне было зноў паглядзець мастацкі музей, экспазіцыю, прысвечаную апошнім вайне — самай жорсткай на беларускіх землях. Вялікае ўражанне пакінула паездка ў Хатынь. Гукі званоў, што нагадвалі пра пакутніцкую смерць жыхароў гэтай вёскі, краналі да глыбіні.

Самай вялікай атракцыяй у той час у Мінску быў фільм «Дзікае паляванне караля Стака» па матывах аповесці Уладзіміра Караткевіча. Дзякуючы пратэкцыі аўтара, мне і Стакоўскуму пашанцавала паглядзець гэтую неардынарную, прыгожую кінастужку.

Час праляцеў хутка, я вярнуўся ў Кракаў. Пачатую тады дыскусію наконт малых літаратур мы працягнулі ў лістах... Неўзабаве Адам паведаміў мне, што Валодзя знаходзіцца ў бальніцы. Потым Валянціна перанесла аперацыю.

А праз невялікі прамежак часу я атрымаў самыя горшыя весткі... Засталіся толькі ўспаміны і кнігі, у якія столькі чалавечай цеплыні і любові да роднай зямлі ўклаў Уладзімір Карапткевіч.

Пераклад з польскай мовы

KAMUNKAT.org

rena Rudziewicz (Olsztyn)

UŁADZIMIR KARATKIEWICZ W POLSCE

Gdzie mój kraj? Tam, gdzie pieśń wieczną śpiewa Białowieża,
Tam, gdzie Niemen na zachodzie krew pamięta wrażą,
Gdzie na nowogrodzkich wzgórzach śpią surowe wieże,
Tam, gdzie w Dniepr rozlewisty wiśniowe chaty patrzą, —

pisał Uładzimir Karatkiewicz. Znany białoruski poeta, prozaik, scenarzysta, tłumacz, krytyk literatury, dramaturg, eseista i autor wielu zbiorów poetyckich i prozatorskich jest stosunkowo mało znany w Polsce. Urodził się 26 listopada 1930 roku w mieście Orsza obwodu witebskiego w inteligenckiej rodzinie. Zmarł dosyć nagle i nieoczekiwane w wieku 54 lat w 1984 roku. Już od szóstego roku życia interesował się poezją, przejawiał zdolności muzyczne i malarskie. Zadebiutował jako poeta na łamach czasopisma «Polymia» w 1955 roku (nr 7). Za trzy lata w 1958 roku był wydany pierwszy tomik jego wierszy «Matczyna dusza». Studiował na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego, gdzie zetknął się z folklorem i literaturą Ukrainy, poznał starożytną kulturę, co miało ogromny wpływ na zainteresowania prozatorskie Karatkiewicza, przyczyniło się do rozwoju powieści historycznej, której brakowało w nowożytnej literaturze białoruskiej. Historyczna przeszłość ukraińskiego narodu rozbudziła chęć poznania historii własnego kraju i narodu, jego bohaterów, osobistości życia społeczno-politycznego i kulturalnego. Przeświadczenie o wpływie historii zarówno na jednostkę jak i na cały naród występuje w większości utworów Karatkiewicza. Następuje w nich oryginalna transformacja wątków i motywów historycznych, legendarnych, mitycznych i folklorystycznych z tematami, tragicznymi sytuacjami i dramatycznymi zdarzeniami współczesności.

W prozie Karatkiewicza dominują motywy z wielkiej i tragicznej historii Białorusinów, zyskując nowy artystyczny wymiar. Szeroki tematyczno-problematyczny horyzont poezji powoduje różnorodność gatunkową. W balladach, wierszach, poematach przeważa patriotyczny i społeczny patos, uczuciowość i ekspresja, emocjonalność i romantyczne zabarwienie. Motywy antyczne, biblijne, legendarne przeplatają się w twórczości Karatkiewicza z intelektualnymi i filozoficznymi rozważaniami o miłości do ojczystej ziemi i narodu, z głębokimi humanistycznymi, duchowymi i twórczymi przemyśleniami o roli i znaczeniu kultury, sztuki i literatury dla rozwoju każdej jednostki i całego społeczeństwa. «Uładzimir Karatkiewicz to nasz białoruski Walter Scott, nasz Henryk Sienkiewicz, — pisze współczesny białoruski badacz Michaś Tyczyna. — Jest jednym z tych, którzy usiłują odgadnąć

«tajemnicę» duszy ludzi, odtwarza czasy, kiedy kształtało się w ogólnych zarysach narodowe oblicze Białorusina»¹.

W Polsce opublikowano stosunkowo niewiele tłumaczeń utworów Karatkiewicza. Spotykamy je przede wszystkim w antologiach i wydaniach zbiorowych opowiadań różnych białoruskich autorów². W przeciągu lat na łamach gazet i czasopism ukazały się tłumaczenia wierszy, fragmenty powieści, krótkie opowiadania, wrażenia pisarza z podróży po kraju ojczystym, jego wypowiedzi i wspomnienia³.

Do tej pory został wydany tylko jeden tom opowiadań Karatkiewicza zawierający dziesięć wczesnych utworów⁴. Mówią w nich autor o pięknie i urokach ziemi rodzinnej, białoruskim krajobrazie, odwołuje się do przeszłości i historycznych zdarzeń, odnotowuje nieoczekiwane i zaskakujące czyny ludzi i wyrażane uczucia. Pierwszym krytykiem i recenzentem, który zwrócił uwagę polskich czytelników na oryginalny tom białoruskiego pisarza był Florian Nieuważny. Już w 1971 roku pisał on o Karatkiewiczu, podkreślając poetyckość jego prozy, zainteresowanie moralno-etycznymi problemami współczesnego człowieka, jego przywiązanie do ziemi ojczystej i własnej historii⁵. Podobne uwagi wypowiada uczyony w recenzji tomiku opowiadań, uwypuklając w nich wiodący motyw spojrzenia na historię narodu i kraju z punktu widzenia człowieka współczesnego, podkreślając umiejętnie łączenie spraw dalekiej przeszłości z najbardziej aktualnymi i bolesnymi problemami dnia dzisiejszego. W recenzji zamieścił Nieuważny krótką biografię pisarza, podał najważniejsze dane o drodze twórczej, przeprowadził krótką analizę najlepszych utworów prozatorskich i poetyckich, opisał historię ich znajomości i przyjaźni. Zwięzle, ale dokładnie przytoczył główne, często pojawiające się motywy w twórczości Karatkiewicza. Wymienił tu poetyzację romantycznej przeszłości, rozmiłowanie w dawnej kulturze i historii zarówno swego narodu jak i sąsiadów, zafascynowanie pięknem przyrody

¹ Tyczyna M. Pamięć narodu białoruskiego // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 149.

² Karatkiewicz U. Miałem niedźwiedzie / Tł. F. Nieuważny // Brzozowy omam: Opowiadania. Warszawa, 1973. S. 221–244; Яго ж. Prom na wzburzonej rzece. S. 258–302; Яго ж. Moje niedźwiedzie. S. 302–338 // Moje niedźwiedzie i inne opowiadania / Wybrał, przel. i wstępem opatrzył J. Huszcza. Łódź, 1974; Wiersze białoruskie / Tł. J. Huszcza. Łódź, 1971. S. 187–188; Bilet do stacji pierwsza miłość. Warszawa, 1985.

³ Karatkiewicz U. Czara łem: Fragn. / Tł. M. Dolińska // Życie Literackie. 1970. Nr 45. S. 7; Яго ж. Taurowie / Tł. J. Huszcza // Osnowa. 1970 (wiosna). S. 22–23; Яго ж. Czozenia / Tł. F. Nieuważny // Przyjaźń. 1971. Nr 5. S. 12; Яго ж. Szczęście / Tł. M. J. Kononowicz // Odgłosy. 1971. Nr 31. S. 17; Яго ж. Miałem niedźwiedzie: Fragn. / Tł. F. Nieuważny // Przyjaźń. 1972. Nr 43. S. 15; Яго ж. Wenus bez głowy / Tł. J. Huszcza // Przyjaźń. 1982. Nr 31. S. 17; Яго ж. Łódź rozpacz / Tł. F. Nieuważny // Literatura na świecie. 1982. Nr 11. S. 32–91; Яго ж. Pieśń białoruska / Tł. A. Warda // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 3–4; Яго ж. Podlesia czar / Tł. A. Szachowicz // Kontrasty. 1985. Nr 2/3. S. 20–25; Яго ж. Starożytny Białorusin / Tł. Cz. Seniuch // Lithuania. 1991/1992. Nr. 4/1. S. 106–107.

⁴ Karatkiewicz U. Błękit i złoto dnia / Wybrał i przeł. J. Huszcza. Łódź, 1976.

⁵ Nieuważny F. «Czozenia» czyli białoruski poemat prozą o pięknie człowieka // Przyjaźń. 1971. Nr. 5. S. 12.

i człowieka, wrażliwość na zmiany ludzkiej osobowości, splatanie się historii i teraźniejszości w ulotności i przemijaniu dnia dzisiejszego.

Zalety jego prozy — pisze polski badacz — opartej zarówno na motywach historycznych i współczesnych, to ciekawa problematyka, umiejętność budowania intrygującej fabuły, żywe charaktery, znakomite operowanie nastrojem, nawiązywanie do spraw polskich, a także wrażliwość na dobroć, szlachetność, piękno uczuć i postępów ludzkich, delikatność w ukazywaniu problemów etycznych. W poezji i prozie białoruskiego twórcy dominują barwy jasne, tony ciepłe, humanistyczne wartości, miłość radosna i pełna słońca, choć umie on dostrzec i przejawy gwałtu, brutalność, przemoc, problemy zła i okrucieństwa. Nieuważny podkreśla umiejętności i nastrojowe malowanie obrazów przyrody, której białoruski pisarz jest piewcą, malarzem, admiratorem⁶.

W tomie prac «W kręgu kultury białoruskiej» wydanym przez Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Olsztynie w roku 1994 zamieścił Nieuważny artykuł, w którym omawia wpływ sztuki i historii w poetyckich dokonaniach Karatkiewicza. «Jako poeta okazał się głębokim znawcą języka i realiów historycznych różnych epok»⁷ — stwierdza badacz, rozpoczynając analizę wątków przeszłości i dziejów Białorusi w tomikach wierszy. Karatkiewicz doskonale znał prace wielu historyków, sam zbierał materiały i dokumenty historyczne na temat białoruskich działaczy politycznych, społecznych i kulturalnych. Szukający inspiracji w historii oglądał i oceniał ją przez pryzmat kultury, artystycznego doznania i dzieł sztuki. Nieuważny mówi także o fascynacjach poety malarstwem, co znalazło odbicie w swoistej tetralogii malarsko-artystycznej, analizę której uczony przeprowadza w sposób dogłębny i oryginalny, badając przede wszystkim wpływ niderlandzkich malarzy Hieronima Boscha i Pietera Brueghela.

O dominujących tematach w twórczości Karatkiewicza mówią i inni recenzenci tomu jego opowiadań, podkreślając wiodący w nich motyw jedności człowieka i przyrody, która stanowi dla bohaterów niewyczerpalne źródło prawdy i wiedzy, różnych umiejętności i przeżyć, wpływa na zachowanie i postępowanie. W przemyśleniach bohaterów na temat przeszłości i teraźniejszości, w rozmyślaniach o czasach wojny i pokoju, losach społeczeństwa i jednostki, znaczeniu dobra i zła, miłości i nienawiści chce białoruski autor — uważają polscy krytycy i recenzenci — wyrazić «wysiółk świadomości, w której przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, dzięki ciągle obecnej swojskości, łączą się ze sobą w każdej chwili i stanowią o postępowaniu bohaterów»⁸.

W kolejnych latach pojawiały się, choć nie często, wciąż nowe materiały o twórczości białoruskiego pisarza. Wypowiadane opinie były bardzo pozytywne, zawierały dane biograficzne, przegląd głównych tematów i motywów twórczości.

⁶ Nieuważny F. W sferze dobra // Nowe Książki. 1977. Nr 13. S. 18–19.

⁷ Nieuważny F. Sztuka i historia w poezji Uładzimira Karatkiewicza («Malarski» tetraptych poetycki) // W kręgu kultury białoruskiej / Red. W. Piłat. Olsztyn, 1994. S. 105–115.

⁸ Rutkowski K. Jedyny temat: Białoruś // Literatura. 1976. Nr 26. S. 11; Żołciński T. Opowiadania Uł. Karatkiewicza // Odglossy. 1976. Nr 27. S. 7.

Sporo miejsca poświęcano polskim elementom i śladom w utworach Karatkiewicza, który wielokrotnie powracał do przebiegu i znaczenia polskich powstań narodowowyzwoleńczych, analizował ich znaczenie dla narodu białoruskiego. Interesujące są wypowiedzi naszych autorów na temat wpływu polskiej poezji, szczególnie twórczości Szymonowicza i Mickiewicza na poetyckie dokonania białoruskiego poety. Ślady obcowania z polską poezją są dostrzegalne w uczuleniu na plastykę świata, na barwy i głosy, w nasyceniu obrazów żywymi kolorami, refleksyjnością, liryzmem, w umiłowaniu antyku, biblijnych tematów, mitów, w nawiązywaniu do kultury innych narodów, przede wszystkim — słowiańskich. Mimo tego mocnego osadzenia w tradycji, Karatkiewicz — stwierdzają polscy autorzy — jest człowiekiem i twórcą dnia dzisiejszego, współczesnego świata, przekonanego, że niezbędny obecnie jest dialog, zaufanie, miłość, przyjaźń i równowaga, o które trzeba walczyć, płacąc czasami cenę najwyższą⁹.

W ostatnich latach ukazały się w Polsce tłumaczenia prac i artykułów rosyjskich i białoruskich autorów o twórczości Karatkiewicza. Wyróżnia się wśród nich przedmowa Wasila Bykowa do dwutomowego «Wyboru dzieł». Przedstawiaw tym wstępnie autor biografię pisarza, przeanalizował wczesną prozatorską twórczość, dokonał przeglądu poetyckich utworów, wskazał na rolę i znaczenie powieści o konkretych historycznych zdarzeniach i faktach oraz znanych działaczach społeczno-politycznych. Legendarna postać Kastusia Kalinowskiego, uczestnika i jednego z przywódców powstania styczniowego 1863 roku szczególnie fascynowała Karatkiewicza. «Kłosy pod sierpem» stały się przykładem prozy historycznej, której brakowało w literaturze białoruskiej, wśród jej folklorystycznych i poetyckich gatunków. Bykau zwraca uwagę na historyczno-przygodowo-detektywistyczną powieść «Dzikie polowanie króla Stasia», która była najpopularniejszym utworem Karatkiewicza. Na wiele lat gatunek historyczny i przygodowo-romantyczny stał się ulubionym dla pisarza, który prowadził «nieprzerwane studia nad przeszłością, nad źródłami archiwalnymi i literackimi; wieloletnie wczuwanie się w atmosferę, ducha, psychikę ludzi dawnych czasów wyrobiło w autorze pewne artystyczne, intuptywne odczuwanie materiału»¹⁰. Mówi również Bykau o scenicznych utworach pisarza, które przez wiele lat były wystawiane na scenach wielu teatrów; wspomina operę z jego librettem; przypomina scenariusze filmowe oraz ekranizacje tekstów historycznych powieści. Inni autorzy podkreslają wszechstronność talentu Karatkiewicza, który napisał również wiele opowiadań o miłości, urodzie ojczystej przyrody, stworzył utwory pełne poezji, melancholii, smutku, powagi, zrozumienia ludzkich przeżyć, uczuć, trosk i problemów¹¹.

⁹ Dolińska M. «Cień Mickiewicza nad mną...» // Życie Literackie. 1976. Nr 45. S. 7; U. Karatkiewicz // Literatura na świecie. 1982. Nr 11. S. 176.

¹⁰ Bykau W. Wyrazisty i oryginalny talent / Tł. F. Nieuważny // Literatura na świecie. 1982. Nr 11. S. 92–97.

¹¹ Tyczyna M. Pamięć narodu białoruskiego: Literatura białoruska // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 148–152; Fornalczyk F. Polsko-białoruska epopeja Karatkiewicza // Życie Literackie. 1974. Nr 22. S. 7.

Materiały o twórczości Karatkiewicza znajdują się także w publikowanych w Polsce artykułach i pracach o polsko-białoruskich powiązaniach i kontaktach literackich, a także w krótkich wzmiankach o białoruskim pisarzu zamieszczanych na łamach gazet i czasopism literackich. Polscy autorzy zwracają uwagę na dążenie poety do szukania i odsłaniania prawdy o człowieku, często poprzez różnorodne historyczne odniesienia i realia. Podkreślają również stałe zainteresowanie Karatkiewicza przeszłością i jego przekonanie o niezbędności szerzenia wiedzy o historii, co jest szczególnie ważne dla współczesnych, stale odwołujących się do epok i czasów minionych¹².

Ciekawą formą znajomości polskich czytelników z prozą i poezją współczesnego białoruskiego twórcy były recenzje książki białoruskiego badacza o dokonaniach literackich Karatkiewicza. W swojej książce A. Wierabiej w miarę pełny i wszechstronny sposób przedstawił obraz życia i literackich osiągnięć analizując i oceniacąc poezję, prozę i dramaturgię. Mówią o tym polscy recenzenci, podkreślając znaczenie tej pracy, ukazującej w sposób rzetelny i żródłowy życie i twórczość Uładzimira Karatkiewicza¹³.

Kończąc ten krótki przegląd polskich prac o twórczości Karatkiewicza należy pokreślić wyjątkowo małą ilość tłumaczeń utworów literackich białoruskiego pisarza, o czym była również mowa na łamach białoruskiej gazety «Hołas Radzimy»¹⁴. Wszystkie krytyczne wypowiedzi są pozytywne i posiadają szereg cech wspólnych. Polscy badacze, recenzenci i krytycy oceniają i określają Karatkiewicza jako najciekawszego i najpopularniejszego współczesnego uczestnika procesu literackiego. Przy charakterystyce jego twórczości wysoko oceniają oryginalne linie tematyczne, interesującą fabułę, wykorzystywanie specyficznych środków poetyckich i językowych, powiązanie z folklorem i twórczością ludową, a także występowanie polskich motywów i polsko-białoruskich kontaktów i związków.

¹² Nieuważny F. Obraz Rusi Kijowskiej we współczesnej poezji wschodniosłowiańskiej // Slavia Orientalis. 1990. Nr 1/2. S. 35–46; Швед В. Каб заўсёды была чалавечнасць // Ніва. 1977. № 50. С. 2.

¹³ Traczuk J. Рэц. на кн.: Верабей А. Жывая повязь часоў // Slavia Orientalis. 1986. Nr 3. S. 488–490; Poźniak T. Рэц. на кн.: Верабей А. Жывая повязь часоў // Acta Univ. Wratisl. Slav. 1989. Т. 48. S. 127–129.

¹⁴ Вапкевіч Ю. У Польшчы не ведаюць нават Караткевіча // Голас Радзімы. 1993. № 50. С. 1, 4.

Ірэна Рудзевіч (Ольштын)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ У ПОЛЬШЧЫ

Mатывы з вялікай і трагічнай гісторыі беларусаў дамінуюць у прозе Уладзіміра Караткевіча, атрымоўваючы тут новае мастацкае вымяраннне. Шырокі тэматычна-праблематычны гарызонт яго пазісіі спалучаецца з жанравай разнастайнасцю. У баладах жа, вершах, паэмах пераважаюць патрыятычны і грамадзянскі пафас, пачуццёвасць і экспрэсія, эмацыянальнасць і рамантычная афарбоўка. Антыхныя, біблейскія, легендарныя матывы пераплятаюцца ў творчасці Караткевіча з інтэлектуальнымі і філасофскімі разважаннямі пра любоў да роднай зямлі і народа, глыбокім гуманістычным, духоўным і творчым раздумам аб ролі і значэнні культуры, мастацства, літаратуры для развіцця кожнай асобы і ўсяго грамадства. «Уладзімір Караткевіч гэта наш беларускі Вальтер Скот, наш Генрык Сянкевіч, — піша сучасны беларускі даследчык Міхась Тычына. — Ён адзін з тых, хто імкнецца адгадаць «таямніцу» душы людзей, аднаўляе часы, калі фарміравалася ў агульных рыхсах нацыянальнае ablіčча беларусаў»¹.

У Польшчы апублікавана адносна няшмат перакладаў твораў Уладзіміра Караткевіча. Яны сустракаюцца перш за ўсё ў антalogіях і зборніках апавяданняў беларускіх аўтараў². На працягу гадоў на старонках газет і часопісаў з'яўліся пераклады вершаў, фрагменты аповесцей, кароткія апавяданні, уражанні пісьменніка ад падарожжа па родным краі, яго выказванні і ўспаміны³.

¹ Tyczyna M. Pamięć narodu białoruskiego // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 149.

² Karatkevicz U. Miałem niedźwiedzie / Tł. F. Nieuważny // Brzozowy omam: Opowiadania. Warszawa, 1973. S. 221–244; Яго ж. Prom na wzburzonej rzece. S. 258–302; Яго ж. Moje niedźwiedzie. S. 302–338 // Moje niedźwiedzie i inne opowiadania / Wybrał, przeł. i wstępem opatrzył J. Huszcza. Łódź, 1974; Wiersze białoruskie / Tł. J. Huszcza. Łódź, 1971. S. 187–188; Bilet do stacji pierwsza miłość. Warszawa, 1985.

³ Karatkiewicz U. Czara łem: Fragn. / Tł. M. Dolińska // Życie Literackie. 1970. Nr 45. S. 7; Яго ж. Taurowie / Tł. J. Huszcza // Osnowa. 1970 (wiosna). S. 22–23; Яго ж. Czoenienia / Tł. F. Nieuważny // Przyjaźń. 1971. Nr 5. S. 12; Яго ж. Szczęście / Tł. M. J. Kononowicz // Odglosy. 1971. Nr 31. S. 17; Яго ж. Miałem niedźwiedzie: Fragn. / Tł. F. Nieuważny // Przyjaźń. 1972. Nr 43. S. 15; Яго ж. Wenus bez głowy / Tł. J. Huszcza // Przyjaźń. 1982. Nr 31. S. 17; Яго ж. Łódź rozpacz / Tł. F. Nieuważny // Literatura na świecie. 1982. Nr 11. S. 32–91; Яго ж. Pieśń białoruska / Tł. A. Warda // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 3–4; Яго ж. Podlesia czar / Tł. A. Szachowicz // Kontrasty. 1985. Nr 2/3. S. 20–25; Яго ж. Starożytny Białorusin / Tł. Cz. Seniuch // Lithuania. 1991/1992. Nr. 4/1. S. 106–107.

Да сённяшняга дня быў выдадзены толькі адзін том апавяданняў Уладзіміра Караткевіча, што ўключае дзесяць ранніх яго твораў⁴. У іх аўтар гаворыць аб прыгажосці і чароўнасці роднай зямлі, беларускіх краявідах, звяртаяца да мінulага, гістарычных здарэнняў, апісвае нечаканыя і неспадзяянныя ўчынкі людзей, іх пачуцці.

Першым крытыкам і рэцензентам, які звярнуў увагу польскіх чытачоў на арыгінальны том беларускага пісьменніка, быў Фларыян Няўважны. Ужо ў 1971 г. ён пісаў пра Караткевіча, падкрэсліваючы паэтычнасць яго прозы, зацікаўленасць маральна-этычнымі праблемамі сучаснага чалавека, яго прывязанасць да роднай зямлі і ўласнай гісторыі⁵. Такія заўвагі вучоны выказвае ў рэцензіі на томік апавяданняў, вылучаючы ў іх вядучы матыў — погляд на гісторыю народа і краіны з пункту гледжання сучаснага чалавека, падкрэсліваючы ўмеласць спалучэнне далёкай мінуўшчыны з найбольш актуальнымі і балючымі праблемамі сённяшняга дня.

У рэцензіі Ф. Няўважны падаў кароткую біяграфію пісьменніка, прывёў найбольш важныя звесткі пра яго творчы шлях, зрабіў кароткі аналіз найлепшых празаічных і паэтычных твораў, апісаў гісторыю свайго знаёмства з аўтарам, а затым і дружбы. Коратка, але дакладна ўказаў на галоўныя матывы, што з'яўляюцца ў творчасці Караткевіча. Згадаў паэтызацыю рамантычнай мінуўшчыны, замілаванасць старожытнай культуры і гісторыяй як свайго народа, так і суседзяў, захапленне прыгажосцю прыроды і чалавека, уражлівасць да змен чалавечай асобы, пераапляценне гісторыі з сённяшнім днём.

Асаблівасці караткевічаўскай прозы, — працягвае польскі даследчык, — гэта цікавая праблематыка, уменне пабудаваць інтрыгуючу фабулу, стварыць жывыя харектары, пудоўна апераўваць настроем, а таксама ўражлівасць на дабрыню, шляхетнасць, прыгажосць пачуццяў і чалавечых учынкаў, далікатнасць у вырашэнні этичных праблем. У пазіі і прозе беларускага творцы дамінуюць светлыя колеры, цёплыя таны, гуманістычныя каштоўнасці, любоў — радасная і поўная сонца, хаяць аўтар здольны заўважыць і праявы гвалту, жорсткасці, насілля, лютасці. Няўважны падкрэслівае ўмеласць і настраёвае перастварэнне вобразаў прыроды, песняром якой з'яўляецца беларускі пісьменнік⁶.

У томе даследавання «У полі беларускай культуры», выдадзеным Вышэйшай педагогічнай школай у Ольштыне ў 1994 г., Ф. Няўважны змясціў артыкул, дзе ён паказвае, як мастацтва і гісторыя паўплывалі на паэтычныя дасягненні Караткевіча. «Як паэт ён аказаўся глыбокім знаўцам мовы і гістарычных рэаліяў розных эпох»⁷, — сцвярджае даследчык. Караткевіч дасканала

⁴ Karatkiewicz U. Błękit i złoto dnia / Wybrał i przeł. J. Huszcza. Łódź, 1976.

⁵ Nieuważny F. «Czozenia» czyli białoruski poemat prozą o pięknie człowieka // Przyjaźń. 1971. Nr. 5. S. 12.

⁶ Nieuważny F. W sferze dobra // Nowe Książki. 1977. Nr 13. S. 18–19.

⁷ Nieuważny F. Sztuka i historia w poezji Uładzimira Karatkiewicza («Malarski» tetraptych poetycki) // W kręgu kultury białoruskiej / Red. W. Piłat. Olsztyn, 1994. S. 105–115.

ведаў працы шматлікіх гісторыкаў, сам збіраў матэрыялы і гістарычныя дакументы пра беларускіх палітычных, грамадскіх і культурных дзеячаў. Шукаючы натхнення ў гісторыі, ён разглядаў і ацэньваў яе праз прызму культуры, мастацкага адчування, твораў мастацтва. Няўажны гаворыць таксама аб захапленні паэта жывапісам, што знайшло сваё выяўленне ў своеасаблівай жывапісна-мастацкай тэатральнасці. Свой аналіз вучоны праводзіць глыбокім і арыгінальным чынам, даследуючы перш за ўсё ўплывы нідэрландскіх мастакоў Гераніма Босха і Петэра Брэйгеля.

Аб дамінуючых тэмах у творчасці Уладзіміра Караткевіча гавораць іншыя рэцэнзенты зборніка яго апавяданняў, падкрэсліваючы вядучы ў іх матыў адзінства чалавека і прыроды, якая з'яўляецца для герояў невычэрпнай крыніцай праўды і ведаў, упłyвае на паводзіны. У разуме герояў пра мінулае і сучаснасць, пра часы вайны і міру, лёсы грамадства і асобы, значэнне добра і зла, кахання і нянявісці беларускі аўтар хоча, — лічаць польскія крытыкі і рэцэнзенты, — выказаць «намаганне свядомасці, у якой мінулае, сённяшніе і будучае, дзяячуночы прысутнай увесь час «свойскасці», лучаща з сабой у кожную хвіліну і прадвызначаючы учынкі герояў»⁸.

У наступныя гады ў польскім друку з'яўляліся, хоць і не часта, усё новыя матэрыялы аб творчасці беларускага пісьменніка. Ацэнкі выказваліся вельмі пазітыўныя. Уключаліся біографічныя звесткі, агляд галоўных тэм і матываў творчасці. Шмат увагі прысвячалася польскім элементам і «слядам» у творах Караткевіча, які неаднаразова цікаўіўся ходам і значэннем польскіх нацыянальна-вызваленчых паўстанняў, аналізаваў іх значэнне для беларускага народа. Цікаўнымі з'яўляюцца выказванні нашых аўтараў пра ўплыў польскай паэзіі, асабліва Шымановіча і Міцкевіча, на творчы даробак беларускага пісьменніка. Сляды знаёмства з польскай паэзіяй бачны ва ўражлівасці на пластыку свету, на колеры і галасы, у насычанасці вобразаў жывымі фарбамі, рэфлексійнасцю і лірызмам, у замілаванні да антычнасці, біблейскіх тэм, міфаў, у зваротах да культур іншых народаў, перш за ўсё славянскіх. Нягледзячы на такую моцную ўкаранёнасць у традыцыі Караткевіч, — сцвярджаючы польскія аўтары, — з'яўляецца чалавекам і творцам сённяшняга дня, сучаснага свету, перакананым у tym, што менавіта сёння неабходны дыялог, давер, любоў, дружба і раўнавага, за якія трэба змагацца, плацячы часам найвышэйшую цену⁹.

У апошнія гады ў Польшчы з'явіліся пераклады даследаванняў і артыкулай расійскіх і беларускіх аўтараў пра творчасць Уладзіміра Караткевіча. Сярод іх вылучаецца прадмова Васіля Быкава да двухтомных «Выбраных твораў». У гэтым уступе аўтар прадставіў біографію пісьменніка, прааналізаваў

⁸ Rutkowski K. Jedyny temat: Białoruś // Literatura. 1976. Nr 26. S. 11; Źółciński T. Opowiadania Uł. Karatkiewicza // Odglosy. 1976. Nr 27. S. 7.

⁹ Dolińska M. «Cień Mickiewicza nad mną...» // Życie Literackie. 1976. Nr 45. S. 7; U. Karatkiewicz // Literatura na świecie. 1982. Nr 11. S. 176.

яго рannиоу празаічную творчасць, зрабіў агляд паэтычных твораў, указаў на ролю і значэнне рамана, прысвеченага канкрэтным гістарычным здарэнням і фактам, а таксама вядомым грамадска-палітычным дзеячам. Легендарная постаць Кастья Каліноўскага, аднаго з правадыроў паўстання 1863 г., асабліва прывабіла Карапткевіча. «Каласы пад сярпом тваім» сталі ўзорам гістарычнай прозы, якой не існавала ў беларускай літаратуры з яе фальклорнымі і паэтычнымі жанрамі.

Васіль Быкаў звяртае таксама ўвагу на гістарычна-прыгодніцка-дэтэктыўную аповесць «Дзікае паляванне караля Стака», якая стала найбольш па-пулярным творам Карапткевіча. На многія гады гістарычны і прыгодніцка-рамантычны жанр стаў любімым для пісьменніка, які вёў «бесперальныя вывучэнне мінуўшчыны, архіўных і літаратурных крыніц, гадамі пранікаў у атмасферу, дух, псіхіку людзей мінулых часоў, што выпрацавала ў аўтара мастацкае, інтуітыўнае адчуванне матэрыялу»¹⁰.

Васіль Быкаў гаворыць таксама пра сцэнічныя творы пісьменніка, якія на працягу многіх гадоў ставіліся на сцэнах тэатраў; згадвае оперу з яго лібрэта; фільмовыя сцэнары, а таксама экранізацыі гістарычных аповесцей.

Іншыя аўтары падкрэсліваюць шматбаковасць таленту Карапткевіча, які напісаў шмат апавяданняў пра кахранне, прыгажосць роднай прыроды, стварыў творы, поўныя паэзіі, меланхоліі, суму, паважлівасці, разумення чалавечых перажыванняў, пачуццяў, клопатагаў і проблем¹¹.

Звесткі пра творчасць Уладзіміра Карапткевіча ёсць таксама ў апублікованных у Польшчы артыкулах і даследаваннях аб польска-беларускіх літаратурных сувязях і контактах, а таксама ў кароткіх успамінах пра беларускага пісьменніка, змешчаных на старонках газет і літаратурных часопісаў. Польскія аўтары звяртаюць увагу на імкненне паэта да пошуку і адкрыцця праўды аб чалавеку, — часта праз разнастайныя гістарычныя супастаўленні і рэаліі. Яны падкрэсліваюць таксама нязменную зацікаўленасць Карапткевіча мінуўшчынай, яго перакананне ў неабходнасці пашырэння гістарычных ведаў, што асабліва важна для сучаснікаў, якія звяртаюцца да мінулых эпох і часоў¹².

Плённай формай знаёмства польскіх чытачоў з прозай і паэзіяй сучаснага беларускага творцы былі рэцэнзіі на кнігу беларускага даследчыка Анатоля Вераб'я аб літаратурных дасягненнях Уладзіміра Карапткевіча. У сваёй працы А. Верабей дастаткова поўна і ўсебакова прадставіў жыццё і літаратурныя дасягненні, аналізуючы і ацэньваючы яго паэзію, прозу і драматургію. Польскія

¹⁰ Bykau W. Wyrazisty i oryginalny talent / Ti. F. Nieuwaeny // Literatura na XIX wiecie. 1982. Nr 11. S. 92–97.

¹¹ Tyczyna M. Pamięć narodu białoruskiego: Literatura białoruska // Literatura Radziecka. 1983. Nr 3. S. 148–152; Fornalczyk F. Polsko-białoruska epopeja Karatkiewicza // Życie Literackie. 1974. Nr 22. S. 7.

¹² Nieuwaeny F. Obraz Rusi Kijowskiej we współczesnej poezji wschodniosłowiańskiej // Slavia Orientalis. 1990. Nr 1/2. S. 35–46; Швед В. Каб заўсёды была чалавечнасць // Ніва. 1977. № 50. С. 2.

рэцэнзенты падкрэсліваюць значэнне гэтай працы, дзе добрасумленна, на падставе крыніц паказываюцца жыщё і творчасць Уладзіміра Караткевіча¹³.

Завяршаючы кароткі агляд польскіх публікацый пра творчасць Уладзіміра Караткевіча, трэба адзначыць невялікую колькасць перакладаў літаратурных твораў беларускага пісьменніка, аб чым гаварылася таксама на старонках беларускай газеты «Голас Радзімы»¹⁴. Усе крытычныя выказванні ў польскім друку з'яўляюцца пазітыўнымі і маюць шэраг агульных рысаў. Польская даследчыкі, рэцэнзенты, крытыкі ацэньваюць і акрэсліваюць Уладзіміра Караткевіча як вельмі цікавага і папулярнага ўдзельніка сучаснага літаратурнага працэсу. Пры характарыстыцы яго творчасці яны высока ацэньваюць арыгінальныя тэматычныя лініі, цікавую фабулу, выкарыстанне спецыфічных паэтычных і моўных сродкаў, сувязь з народнай творчасцю, а таксама з'яўленне польскіх матываў.

Пераклад з польскай мовы Юрася Вашкевіча

¹³ Traczuk J. Рэц. на кн.: Верабей А. Жывая повязь часоў // Slavia Orientalis. 1986. Nr 3. S. 488–490; Poźniak T. Рэц. на кн.: Верабей А. Жывая повязь часоў // Acta Univ. Wratisl. Slav. 1989. T. 48. S. 127–129.

¹⁴ Вашкевіч Ю. У Польшчы не ведаюць нават Караткевіча // Голас Радзімы. 1993. № 50. С. 1, 4.

Вячаслаў Рагойша (Мінск)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ і РАМАН ІВАНЫЧУК
(ПАВОДЛЕ ЛІСТАВАННЯ)

Геній (давайце ўжо не будзем баяцца гэтага слова ў дачыненні да Уладзіміра Караткевіча!) выяўляеца ва ўсім, да чаго б ён толькі ні даўранаўся сваім пяром. Нават у экспромце. У невялікай запісцы. Што ўжо казаць пра пісьменніцкія лісты, якія, на жаль, да гэтага часу мы недараўальнна недаацэньяем!

Шкада, вельмі шкада, што ў самы поўны пакуль васьмітомны Збор твораў Караткевіча не ўвайшло яго ліставанне. Бо хто атрымліваў ці проста чытаў караткевічскія лісты, поўныя мудрасці і досціпу, напісаныя ў лепшых традыцыях пісьменніцкага эпісталалярыя XIX ст., несумненна пацвердзіць іх высокую вартасць — інфармацыйную, асобасна-пазнавальнью, літаратурна-эстэтычную. Зрэшты, чытачы «Маладосці», «Полым’я», некаторых іншых выданняў, дзе часткова друкавалася эпісталалярная спадчына пісьменніка, змаглі ўжо і самі пераканацца ў гэтым. Не выключэнне — і ліставанне Караткевіча з выдатным сучасным украінскім пісьменнікам, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Украіны імя Т. Шаўчэнкі, гістарычным раманістам Раманам Іванавічам Іванычуком.

Я сказаў: гістарычным раманістам. Ёсць у Іванычука творы — аповесці, апавяданні, — прысвеченныя нашаму сённяшняму дню ці зусім нядаўняму мінуламу (у прыватнасці, трылогія, што складаецца з аповесцяў «Сёмае неба», «Горад», «На перавале»). Аднак украінскі і еўрапейскі чытач ведае пісьменніка перш за ўсё як майстра гістарычнай прозы. Як стваральніка шырока прызнаных «Мальваў» (1965) — рамана пра падзеі пры султанскім і ханскім дварах напярэдадні паўстання Багдана Хмельніцкага. Як аўтара шэрагу іншых буйных эпічных палотнаў: «Чырвонага віна» (1977) — пра абарону ў XVI ст. Алеськага замка, апошнія цыгадэлі калісці магутнага Галіцка-Валынскага княства; «Манускрыпта з вуліцы Рускай» (1979) — пра змаганне львоўскага брацтва з уніяй у канцы XVI — пачатку XVII ст.; «Вады з каменю» (1982) — пра пачынальnika новай украінскай літаратуры на заходненікраінскіх землях Маркіяна Шашкевіча; «Чацвёртага вымярэння» (1984) — пра Міколу Гулака, актыўнага стваральніка Кірыла-Мяфодзіеўскага брацтва, паплечніка Тараса Шаўчэнкі; «Шрамаў на скале» (1986) — пра геніяльнага Івана Франка; «Бо вайна — вайною» (1989) — пра падзеі, што разгортваліся ў Галіці ў час Першай сусветнай вайны...

Дарэчы, апошні з названых раманаў Іванычук пісаў і ў нашай «Іслачы» — Доме творчасці пісьменнікаў імя В. Дуніна-Марцінкевіча, што каля

Ракава, калі прыязджаў сюды адпачыць і папрацаваць у 1986 і 1988 гг. Тады ж, у час адной з сяброўскіх сустрэч у маёй бацькоўскай ракаўскай хаце, ён, прыгадваючы Караткевіча, згадаў і колішнюю «Валодзеву просьбу» — напісаць што-небудзь і пра беларускую гісторыю. Я тут жа ўспомніў, што на Румынскім фронце якраз у перыяд дзеяння рамана «Бо вайна — вайною» знаходзіўся паручык Міцкевіч — Якуб Колас, і такім чынам беларускі паэт можа стаць хоць эпізадычным персанажам твора. Іванычук ухапіўся за гэту ідэю, папрасіў даць яму пачытаць тагачасныя творы песняра. Да твораў Якуба Коласа я далучыў і кніжку Сяргея Палуяна «Лісты ў будучыню», якую мы з Таццянай Кабржыцкай незадоўга да таго выдалі ў выдавецтве «Мастацкая літаратура». Зразумела, з належнымі каментарыямі: пра сувязь Палуяна з Украінай, яго актыўны ўдзел ва ўкраінскім друку... И вось працейкі час Іванычук даслаў урывак з рамана, які ён назваў «Паручык Міцкевіч». З урыўка як жывы паўстаў рэальны вобраз Каставуся Міцкевіча — Якуба Коласа, якога на пачатку стагоддзя ваенны лёс закінуў у Галічыну, пад самую Румынію. Па дарозе паручык Міцкевіч захварэў на жаўтуху, апынуўся — ужо воляй пісьменніка Іванычука — у адным гуцульскім сяле, дзе яго выхадзілі мясцовыя настаўнікі...¹

Пра што б і пра каго б ні пісаў Іванычук — усё падначалена праўдзе, гістарычнай історыі, прасякнута шчымлівай любою да роднага краю, павагай да іншых народаў і культур. Пісьменнік дасканала валодае родным словам, выдатна ведае разнастайныя стылістычныя пласці ўкраінскай мовы, у тым ліку архаічныя, дыялектныя, жаргонныя. Я ўжо не кажу пра валоданне самім гістарычным матэрыйялам, што ідзе на «ўзвядзенне» тых ці іншых твораў. Тут у Іванычука могуць павучыцца (і вучыцца!) многія гісторыкі (зрэшты, як і Караткевіча). Бо пісьменнік, першым сядзяць за рабочы стол, не адзін дзень праvodзіць у архівах, бібліятэках, у гутарках з дасведчанымі людзьмі, спецыялістамі, назапашвае інфармацыю, якой пры нагодзе хапіла б не на адну дысертацыю. И як тут зноў не прыгадаць Караткевіча, які ў свой час, імкнучыся ў аспірантуру Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітета імя Т. Шаўчэнкі, назапашваў дакументальныя матэрыйялы пра паўстанне 1863 г. на Беларусі, а пасля выкарыстаў іх у сваіх мастацкіх творах!

Думаю, цяпер зразумела, чаму Караткевіч пазнаёміўся — спачатку зачовна, па творах — з Іванычуком, затым знайшоў магчымасць пабываць у яго гасцінным доме ў Львове, яшчэ больш адчуць роднасць душ і талентаў. А гэтая роднасць сапраўды вартая захаплення. У час згаданай ужо нашай з Іванычуком ракаўска-ісліцкай сустрэчы аўтар «Мальваў» расказаў: толькі што прачытаў у «Нёмане» аповесць Караткевіча «У снягах драмае вясна» — і літаральна быў уражаны падабенствам гэтага твора беларускага пабраціма да сваёй ранній аповесці «Прыпыніся, падарожнік!» Тэма, сюжэтныя хады амаль тыя самыя: студэнцкае жыццё, 1952 г., пярэдадзень смерці Сталіна...

¹ Гл.: Іванычук Р. Паручык Міцкевіч / Пер. В. Рагойшы. Літ. і мастацтва. 1989. 21 мая.

Ды і доля падобная абодва творы напаткала: аповесць Каараткевіча, напісаная ў 50-я гг., надрукавана толькі ў канцы 80-х; аповесць Іванычку, знятая цэнзурай з друку ў 1966 г., з’явілася ў свет прыблізна ў той самы час... Іванычук яшчэ да сустрэчы з Каараткевічам ведаў і любіў яго творы, адчуў духоўную і творчую блізкасць да беларускага пісьменніка. Ужо пасля смерці Каараткевіча ў прысвежаным яму «Маім рэквіем» ^{*} ён пісаў: «Да першай і адзінай сустрэчы, не бачыўшы яго ў очы і ведаючы толькі па творах і лістах, я лічыўся з Каараткевічам як з настаўнікам, хоць былі мы равеснікамі, не пераставаў вучыцца ў яго майстэрству і пасля асабістага знаёмства; я чытаў і перачытваў «Каласы пад сярпом твайм», «Чазенію», «Дзіке паляванне караля Стаха», з тых твораў паўставаў перада мной добры і мудры чалавек, які бясконца любіць сваю Беларусь, яе гісторыю і глыбока шануе маю Украіну, разумеочы і наша боль і нацыянальны гонар. Для мяне, гістарычнага раманіста, Каараткевіч заўсёды быў узорам майстра, які ўмелы валодаў і чесна распарараджаўся гістарычным матэрыялам, не раўнуючы як добры гаспадар набытай у поце чала маёмасцю; пад уплывам Каараткевічавага рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» я напісаў ці не самы ўдалы свой твор «Манускрыпт з вуліцы Рускай», пакарыстаўшыся мастацкім рэцептамі беларускага пабраціма» ².

Цеплыня адносін паміж беларускім і ўкраінскім пісьменнікамі адлюстравалася і ў іхнім лістваванні. «Мілы Рамане!», «Мілы сябра Рамане!», «Даражэнкі мой Рамане!», «Мілы мой браце Рамане!» — гэтыя і падобныя звароты, характэрныя толькі для самых блізкіх людзей і нячастыя, дарэчы, у іншых каткевічаўскіх лістах, сведчаныя пра надзвычай цеплыя ўзаємадносіны, што ўсталяваліся і падтрымліваліся паміж імі на працягу больш дзесяці гадоў. Іванычук пасля смерці свайго беларускага сябра каяўся, у прыватнасці, «за свае кароткія лісты, на якія Валодзя адказваў то барокавымі, то гумарыстычнымі, шчыра-балочымі пасланнямі ў духу лепшага эпістальярыя мінулага стагоддзя» ³. І сапраўды, у лістах да Іванычку, упершыню апублікованых у «Полымі» ў 1988 г. ⁴, перад намі ўесь Каараткевіч — з яго аналітычным разумам, энцыклапедычнасцю, палкасцю, досціпам, максімализмам. Ён «то падрабязна аналізуе прысланы яму новы твор, то дзеліцца сваімі задумамі, то цешыцца новымі пісьменніцкім імем, то абураеца» ⁵. Ён то лірычны і іранічны, то гняўлівы і ўсмешлівы, то лагодны і бескампрамісны. Бескампрамісны, калі даводзілася адстойваць праўду, падтрымліваць сябра. Як у выпадку з «Мальвамі», па якіх началі таптацца боты беспрынцыпнай крытыкі, ледзьве толькі заружавеліся яны на прарэджанай градзе ўкраінскай гістарычнай прозы.

^{*} Змешчаны ў другой частцы гэтай кнігі. — Рэдкал.

² Іванычук Р. Мой рэквіем / Пер. В. Рагойшы. Літ. і мастацтва. 1987. 21 кастр.

³ Тамсама.

⁴ Полымія. 1988. № 12.

⁵ Іванычук Р. Мой рэквіем.

Уладзімір Каараткевіч усяляк падтрымліваў аўтара «Мальваў»: адкрыта выказваў сваё захапленне кнігай, вызначаў яе сутнасць («Самая безнадзейная і самая аптымістычная з усіх, якія я ведаю»), даў пачытаць яе сваім добрым знаёмым і сябрам, у тым ліку пісьменніку-інваліду А. Чаркасаву, якому, спадзяваўся, твор мог прыдаць «дадатковы запас жыцця». Урэшце, ён актыўна абараняў Іванычука, пра што ўкраінскі пісьменнік з удзячнасцю згадваў у «Майм рэквіеме»: «Не дзеля пахвалбы, а для характарыстыкі Каараткевіча, пісьменніка чеснага і прынцыпавага, сапраўднага рыцара дружбы, не магу не згадаць яго знішчальнага паслання аднаму маскоўскаму крытыку-чарнасоценцу, у якім Валодзя, адным з першых, стаў на абарону майго рамана «Мальвы»⁶. У вялікім лісце (можна сказаць — артыкуле) В. Аскоцкаму, які аглабельна прайшоўся па «Мальвах» ва ўсесаузным друку, Каараткевіч даказвае, пераконвае, нават патрабуе, не баючыся завастрэння, гіпербалізацыі, а часам і «моцнага» слоўца. Беларускі літаратар заступаецца за ўкраінскага пісьменніка перад рускім крытыкам. Ці не выяўляеца ў гэтым сапраўдны, а не паказны, інтэрнацыяналізм Каараткевіча, глыбокае разуменне ім пісьменніцкага братэрства?! Ці не адчуваючы тут традыцыі Максіма Багдановіча, які ў рускім друку, на вачах рускага чытача бараніў у свой час справы ўкраінцаў?! Зліўяе яшчэ і каараткевічаўская відушчасць, здольнасць праракавання, заснаваная не адно на энцыклапедычных ведах, але і на інтуіцыі: «Мальвы»... входят у первую десятку наших исторических романов». Гэта было сказана яшчэ ў 1982 г. пра твор, які бэсціла ці, у лепшым выпадку, замоўчала афіцыйная крытыка, які з часу свайго з'яўлення амаль дваццаць гадоў не выдаваўся (сітуацыя нагадвае выпадак з раманам «Нельга забыць» самога Каараткевіча). Гэта было сказана пра твор, які сёння займае сваё пачэснае месца ў залатым фондзе ўкраінскай літаратуры.

Такія слова суцяшэння, падтрымкі, заступніцтва былі вельмі дарэчы для Іванычука. Но не толькі «Мальвы» напаткаў незайдросны лёс. Скажам, напісаны яшчэ ў 60-я гг. яго «Жураўліны крык» — пра горкі лёс «салавецкага пакутніка», запарожскага атамана Пятра Калнышэўскага, якога па загаду Екацярыны II на дваццаць пяць год пасадзілі ў яму-адзіночку на Салаўках, — упершыню з'явіўся толькі ў канцы 80-х у львоўскім часопісе «Жовтень» ...

Лісты пісьменніка звычайна цікавыя і для выяўлення, удакладнення асобных момантаў яго жыццёвай і творчай біографіі. Так, Каараткевіч паведамляе Іванычуку пра смерць сваёй маці («Матухна мая адышла. І не магу я дагэтуль ачомацца ад гора»), расказывает пра некаторыя дэталі свайго побыту, падрабязнасці жыцця («пашкодзіў нагу ў Татрах»; «еду ў Браціславу цераз Брэст – Варшаву – Кракаў» і г. д.). Часта ў лістах сустракаюцца звесткі літаратурнага характару, звязаныя, у прыватнасці, з публікацыяй у часопісе «Маладосць» гістарычнага рамана-дэтэктыва «Чорны замак Альшанскі» («пачалі друкаваць маю «псіхалогію з дэтэктывам»; «магу пахваліцца, на чорным рынку

⁶ Іванычук Р. Мой рэквіем.

нумар часопіса — пяцьдзесят рублёў»), з аўтарызацыяй украінскага перакладу «Дзікага палявання карала Стаха», з экранізацыяй гэтага рамана на «Беларусьфільме» («Са «Стахам» на кінастудыі ёсьць крыху прыкрасці. Абкарнаюць і яго»). Дзякуючы лістам да Іванычука можна глыбей зразумець эстэтычныя погляды пісьменніка, яго творчае крэда. Вось Караткевіч ацэньвае книгу «Манускрыпт з вуліцы Рускай»: «І гісторыя цікавая, і (што заўсёды самае каштоўнае для мяне) з вялікім сэнсам для сённяшняга дня. И беспамылковы знак добрай книгі: самому захацелася пісаць».

Вялікі сэнс для сённяшняга дня... Ці не да гэтага, пішучы нават пра самую сівую даўніну, імкнуўся і сам Караткевіч?! Ці не таму яго творы жывуць сёння і будуть жыць заўсёды?!

Мирдза Абала (Рига)

НЕУГАСИМЫЙ СВЕТ ДОБРОЙ, БЛАГОРОДНОЙ ДУШИ

С Владимиром Короткевичем первый раз я встретилась осенью 1970 г., когда, возвращаясь из путешествия по Грузии и Армении, решила привести несколько дней в Минске. Минуло уже три года с тех пор, как я впервые побывала на белорусской земле, участвуя в научной конференции, организованной по случаю 450-летия белорусского книгопечатания. В те дни меня до глубины души тронули искренность, радущие и тонкий юмор белорусского народа. Того народа, который был мил и дорог латышским поэтам Я. Райнису и Я. Судрабкалну, творчество которых я исследовала уже немало лет. Установилась переписка с белорусскими литераторами, возникло желание ближе познакомиться с белорусским народом, его литературой и историей. Случилось так, что один из моих белорусских друзей, с которым я переписывалась, прислал мне журнал «Полымя», в котором были напечатаны «Казкі Янтарнай краіны» В. Короткевича. Я читала и была поражена — белорусский писатель с такой сердечностью писал о моей родине и ее людях! Такими правдивыми казались мне слова, сказанные в заключение: «Я ляжаў і думаў, што мне амаль немагчыма жыць, не любячы гэтай зямлі і сваёй радзімы, і што ў сэрцы май яны цяпер неадрыўна звязаны повяззю, моцнай, як смерць, і вечнай, як жыццё». Многое из того, что было сказано в «Казках Янтарнай краіны», перекликалось с теми чувствами, которые возникли и росли во мне после первого пребывания в Беларуси. Я начала переводить «Казкі Янтарнай краіны». Хотела, чтобы соотечественники знали, как сердечно о них пишет белорусский писатель.

Однажды выступала с докладом о новейшей белорусской литературе и в заключение прочитала одну из «Казак Янтарнай краіны». В зале царила абсолютная тишина. Сказка тронула слушателей, моих земляков, до глубины души.

Вскоре после этого, в том же 1970 г., Адам Мальдис, с которым я также переписывалась, познакомил меня со своим другом, автором сказок. С характерным ему юмором Адам Иосифович добавил, что еще недавно их было трое друзей, трое «мушкетеров», но остались лишь двое — один из них, Микола Гринчик, переехал в Гомель. В двух оставшихся «мушкетерах» в самом деле чувствовалось нечто рыцарское. В тот раз Владимир Семенович с большой любовью рассказывал мне о своей матери, подчеркивая, что она очень любит и умеет принимать гостей, чтег нельзя сказать уже о нынешнем поколении. Как он любил мать, как ее уважал, я поистине поняла позже, однажды,

когда Владимир Семенович, уже больной, чувствуя себя очень плохо, подсознательно призывал на помощь ту, которая дала ему жизнь, призывал самого дорогого и близкого человека — маму.

Гостеприимство, которое было так присуще семье Короткевичей, позже я не раз ощущала не себе. Особенно памятен 1972 г., когда я ближе познакомилась с В. Короткевичем. Я написала статью о Янке Купале, и мне хотелось увидеть, как отмечают его девяностолетие на земле белорусов, ближе почувствовать и понять личность великого поэта. Казалось мне, что во время таких великих празднеств найти место в гостинице безнадежно. Владимир Семенович, узнавший в телефонном разговоре о моих опасениях, моментально, без долгих размышлений сказал: «Приезжайте, будете моей гостью. Будет комната, еда, развлечения, все». Было очень неудобно тревожить малознакомого человека, но желание участвовать в празднествах было сильнее, и я решилась принять его приглашение. Владимир Семенович тогда жил на улице Веры Хоружей, а его квартира была не такая удобная, как позже, но все же он без колебаний был готов помочь чужому человеку. Тогда я в первый раз ощутила красоту сердечного гостеприимства. Я чувствовала себя своей, в своем доме, как будто была сестрой Владимира Семеновича. Я встретила человека с очень доброй, чувствительной душой, человека, который никого не обидит, в беде, в несчастье всегда поможет, себя не жалея, бросится в борьбу за правду. Остались в памяти его слова: «Калі вам будзе кепска, калі ў вас не будзе больш нікога на свеце, калі вам не будзе больш куды ісці, вы ідзіце сюды — тут заўжды сустрэнце сяброў». Это были не пустые слова. Они были законом жизни Владимира Семеновича и выражаются в его рассказах, романах.

Когда мы с Владимиром Семеновичем встретились, я в разных ситуациях убедилась, что он очень хорошо ориентируется в психологии человека, догадывается о его мыслях, чувствах, настроении, догадывается просто интуитивно. Он хорошо понимал душу человека, был очень наблюдательным. Даже как будто не всматриваясь, он воспринимал, осознавал много такого, что перед глазами обычного человека промелькнет незамеченным. Особенно в этом убедилась, когда Владимир Семенович приехал на Рижское взморье. Вместе с его другом, латышским поэтом Иеронимом Стулпаном и его женой, мы шли по тихой безлюдной лесной дороге на вокзал. Владимир Семенович по этой дороге шел первый раз и все время что-то с увлечением рассказывал, как всегда подчиняясь быстрому полету фантазии. Он полностью погружался в разговор и, казалось, не смотрел по сторонам. Вдруг в нашем разговоре промелькнула мысль, что писатель работает все время, где бы он ни находился, дома или на улице, всегда он что-нибудь наблюдает, исследует, думает. Шутя хотели убедиться — как же с Владимиром Семеновичем? Разве все время, с жаром рассказывая, он и работал — наблюдал, исследовал? Разве он видел все то, мимо чего мы только что прошли? Владимир Семенович только посмеялся над нами и сразу начал рассказывать, где что росло, где

что-нибудь приметное находилось, и оставил нас пораженными, с открытыми от удивления ртами.

Сохранились в памяти, неподвластно уходящим годам, разные особенности личности Владимира Семеновича. Однажды он сказал, что не чувствует зла против людей. Узнавая разные случаи из жизни Владимира Семеновича, я убедилась, что он умел подняться над всем мелким, низким в людях, не платить злом за зло. Он и не любил попусту говорить о людях, которые ему по каким-то причинам не были симпатичны. Если не мог сказать ничего доброго, воздерживался от высказывания или прибавлял, что эти люди ему малознакомы. Это, конечно, не значит, что он не был принципиальным, правдивым. Нет, от того, что Владимир Семенович считал правильным, он не отступался, был готов бороться. Очень чувствительно он переживал все, что кругом происходило. Осталось в памяти, как Владимир Семенович рассказывал о своем пребывании в Витебске. Он побывал там в каком-то подземелье, в котором во время оккупации фашисты держали арестованных, в подвале, где люди не могли подняться во весь рост, подвале, где на стенах сохранились надписи заключенных и куда не проникал ни один луч солнца. Владимир Семенович рассказывал об этом и его глаза были полны слез.

С очень чувствительной, тонкой душой нелегко жить. Она быстро сгорает.

Последний раз встретилась я с Владимиром Семеновичем 11 и 12 июня 1984 г. Он был как всегда остроумным рассказчиком. Мне самой говорить было трудно. Было больно смотреть на писателя. Казалось, что он на все уже смотрит глазами уходящего человека. Сматривает на этот свет как будто прощаешься, воспринимая все окружающее как милое и дорогое, но уже как будто чужое. Так думать заставило и название «Быў. Ёсць. Буду», которое писатель выбрал для своего последнего сборника стихов, над которым только что закончил работу, и его заботы — поскорее поставить памятник на могиле супруги Валентины Брониславовны, пересмотреть свои рукописи. На полу были разложены рукописи, документы. Владимир Семенович собирался передать их в архив, kleил книжные знаки в книги своей библиотеки. Он показывал ящики, заполненные письмами читателей, и говорил, что старается всем ответить.

Во время наших бесед Владимир Семенович припоминал свои поездки в Ригу, встречи с писателями — Жаном Гривой, Иеронимом Стулпаном, Яном Судрабкалном, рассказывал о том, что ему дорого на латышской земле. Вдруг он вспомнил какой-то литературный вечер в Беларуси, когда надо было ответить на вопросы читателей. Он говорил по-белорусски, но какая-то слушательница прислала заметку — не можете ли вы говорить по-русски — я с Урала. Тогда Владимир Семенович ответил ей на диалекте уральском и спросил, как долго она живет в Беларуси. Слушательница ответила, что два года. «Ну вот, два года, — сказал Владимир Семенович, — и ничего не понимаете, а я на Урале был совсем короткое время».

У Владимира Семеновича было еще много замыслов, намерений. В конце июня он хотел отправиться в Киев, вместе с однокурсниками отметить тридцатую годовщину окончания университета. Немного позже вместе с художником П. Драчевым и фотокорреспондентом журнала «Маладосць» В. Ждановичем хотел проплыть на плоту по Припяти и после этого написать эссе. Врачи были против такой поездки, требовали соблюдать строгую диету и режим дня, что в путешествии на плоту совсем невозможно. Казалось, что Владимир Семенович не особенно себя щадит. Его широкую натуру угнетало сознание, что он от многого должен отказаться. Я старалась напоминать ему, чтобы берег себя. Но Владимир Семенович загорелся, сказал, что нет смысла жить, если от слишком многоного надо отказаться.

Во время наших последних бесед Владимир Семенович подарил мне изданный в 1983 г. роман «Чорны замак Альшанскі», с надписью: «Дарагому сябру Мірдзе Абала з вялікай павагаю за ўсе добрае, зробленое ў жыцці». И в этих словах чувствовалось прощальное настроение, с каким Владимир Семенович жил в последние месяцы своей жизни. Прощаясь, я выразила пожелание, чтобы через год, когда опять приеду в Минск, мы снова встретились, поговорили. Владимир Семенovich молча с горечью улыбнулся. Тому пожеланию не суждено было осуществиться.

Тамара Міхалевіч (Орша)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ ВА ЎСПАМИНАХ СВАЯКОЎ

11 чэрвеня 1985 г. Савет Міністраў БССР прыняў пастанову пад нумарам 180 аб ушанаванні памяці вядомага беларускага пісьменніка, лацрэата Дзяржаўнай прэміі БССР Уладзіміра Карапткевіча. Згодна з гэтай пастановай яго імя было нададзена сярэдняй школе № 3 г. Орши, дзе я працую.

У нашай школе помніць і любяць славутага земляка. Па ініцыятыве настаўніцы рускай мовы і літаратуры Лілі Радомскай і настаўніцы беларускай мовы і літаратуры Людмілы Паўлюцкай у школьнім музеі «Слава настаўніка» у 1986 г. была створана экспазіцыя, прысвечаная памяці пісьменніка. А ў 1989 г., незадоўгага да 60-годдзя з дня яго нараджэння, у нас была адчынена зала Карапткевіча.

За мінулыя гады музей папоўніўся многімі каштоўнымі экспанатамі. Гэта і асабістыя рэчы, і арыгінальныя фотаздымкі, рукапісныя тэксты, і экземпляры рэдкіх зборнікаў, выдадзеных пры жыцці пісьменніка, і книгі ў перакладзе на іншыя мовы. Унікальным з'яўлецца фотаздымак Уладзіміра Карапткевіча з надпісам: «Мілым майм аршанцам з маёй 3-й школы». І подпіс. Падарыў яго нам Уладзімір Сямёновіч, калі прысутнічаў на чытакай канферэнцыі па кнізе «Дзікае паляванне караля Стаха».

За час існавання музея ў ім пабывали тысячи экскурсантаў — людзі розных узростаў і професій, звычайнія і вядомыя, з Беларусі і з замежжа. А пра тое, што Карапткевіча ведаюць і любяць, сведчаць шматлікія запісы ў кнізе водгукак. Вось некаторыя з іх:

«Тут пакідаю сваю душу, сваё сэрца... Вялікае шчасце ведаць, што ёсць школа, цудоўная людзі, якія так шануюць імя нашага вялікага пісьменніка і грамадзяніна Уладзіміра Карапткевіча.

Журналіст і сябтар Карапткевіча Ждановіч. 25 лістапада 1989 г.»

І яшчэ адзін:

«Імя тваё, Волаце,
З памяці не сатгрэцца ніколі.
Час дасць адселяцца
лёгкім пасеям.
Музей твой не толькі
у Аршанскай школе —
Робіцца ўся Беларусь
Карапткевічайскім музеем.

25.11.1989 г. Рыгор Барадулін».

Для нас, тых, хто працуе ў музей, вельмі прыемнымі з'яўляюцца сустрэчы з людзьмі, якія добра ведалі і памятаюць Уладзіміра Сямёновіча.

Абапраоочыся на ўспаміны землякоў, па стараемся ахарактарызаваць асобу Караткевіча як школьніка, юнака, настаўніка, сябра.

У СШ № 3 да вайны будучы пісьменнік скончыў усяго трэй класы. Але аднакласнікі запомнілі Валодзю як добрага таварыша, што не саромеўся сябраваць з дзяўчатамі, не дазваляў іх нікому крыўдзіць. Маляваў ім кветкі, спявав песні. А хлопчыкам звычайна маляваў марскія бай. Пра гэта нам расказвалі яго аднакласнікі Ніна Яскевіч, Раіса Іванова, Якуб Хмялеўскі.

Шмат цікавага пра Караткевіча мы даведаліся з успамінаў сяброўкі яго дзяцінства Нэлі Галубовіч-Казак.

…Маленькі Валодзя размалёўвае плот. Усе дошкі — рознага колеру. Калі яму зрабілі заўвагу, што так не бывае (бо дзе ён бачыў такі плот?), «мастак» адказаў: «Усе адноўкавыя — гэта так сумна».

Рана Караткевіч навучыўся чытаць. У яго была добрая памяць: шмат ведаў вершаў і вельмі выразна іх дэкламаваў.

Аднойчы, стаміўшыся ад бурнай гульні, сябры селі на беразе ракі адпачываць. Валодзя запыталаў: «Што вы думаецце, калі глядзіце на воду?». Вядома, нічога пэўнага дзеці адказаць не маглі. Будучы ж паэт прызнаўся: «А ў мяне, калі я гляджу на воду, вершы набягаюць». І усім было дзіўна ад такіх слоў.

Далей Нэлі Уладзіміраўна ўспамінае юнацкія пасляваенныя гады, калі вучобу працягвалі ўжо ў СШ № 1. Часта збіраліся кампаніяй у яе на кватэры. У той час не было, як цяпер, захаплення тэлевізарамі, магнітафонамі. Аднак былі книгі і, галоўнае, — радасць чалавечых узаємадносін, сустрэч з сябрамі. Сярод аднакласнікаў Валодзя выдзяляўся энцыклапедычнасцю ведаў. Гэта быў не сасуд, напоўнены ведамі, а палаючы факел. Ён цудоўна складаў бурымэ: яму давалі самыя неверагодныя злучэнні слоў, а неўзабаве пачатковец выдаваў гатовы верш. Шмат пісаў жартайлівых радкоў пра школьнага жыццё, пра свае цяжкасці з вывучэннем матэматыкі. Любіў разгадваць і сам складаў красворды. І маляваў добра. У яго быў дар карыкатурыста. Неяк намаляваў свой клас у выглядзе розных сімпатычных звяркоў, якія сядзелі за партамі. Характар вучняў быў схоплены трапні.

Валодзя таксама меў добрыя слых і прыемны голас. Любіў спявашаць. У харавым выкананні сяброў добра выходзілі рускія народныя песні, асабліва «Стэпъ да стэпъ кругом».

У кампаніі склаліся рыцарскія адносіны да дзяўчат: заўсёды адводзілі іх дамоў, дапамагалі ва ўсім, саступалі лепшама месца. Часта арганізоўвалі танцы ў школе або, шукаючы іх, ішлі на край горада. Валодзя выдатна танцеваў вальс.

Запомніліся Нэлі Уладзіміраўне разважанні Караткевіча пра інтэрнацыяналізм. Ён заўсёды сцвярджаў, што няма добрых і кепскіх народоў, а ёсць добрыя і кепскія людзі ў кожным народзе. І чалавек, які ставіць свой народ вышэй за іншыя, выяўляе свой ніzkі культурны ўзровень. З гэтым немагчыма не згадзіцца.

У школьнага гады Караткевіч быў адданым сябрам. Калі Нэлі Галубовіч захварэла на сухоты, многія знаёмыя спалохаліся, адварнуліся ад яе. Валодзя ж, наадварот, штодзённа наведваў сябровуку, прыносіў цікавыя кнігі, запрашаў у кіно. А калі спатрэбілася хадзіць на ўколы (аўтобусаў тады яшчэ не было), ён прыязджаў на ведасіпедзе і больш тыдня вазіў хворую ў бальніцу.

Часта сустракаліся землякі з Караткевічам і тады, калі ён працаўаў настаўнікам у СШ № 8. Разам праводзілі вечары. Пісьменнік чытаў урыўкі з рукапісу аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха», расказваў шмат цікавага пра гісторычнае мінулае беларускага народа, пра сваю працу над летапісамі, вандраванні па Беларусі. Сваё прызначэнне ён бачыў у tym, каб усё гэта данесці да чытача, магчыма, у форме дэтэктыва. У сваім вершы «Матчына душа» ён гаворыць пра гэта наступным чынам:

Для яе я павінен, я мушу
Неўміручыя гукі схапіць.
Узяць у руکі «матчыну душу»
І на вершы яе пераліць.
Запісаць старыя паданні,
Усё, што думаў і што жадаў,
І легенды, што на кургане
Сумны явар мне праспіваў. (I, 53)

Школьны сябар Караткевіча Леанід Крыгман згадвае пра літаратурна-драматычны гурток, пра пастаноўку «Рэвізора» Гогаля. У гэтым спектаклі Валодзя выконваў ролю Добчынскага. Кіравала гуртком, была яго галоўным рэжысёрам настаўніца рускай мовы і літаратуры Кацярына Грыневіч. Менавіта яна была першым суддзёй вершаў пачаткоўца-паэта. Як вядома, Караткевіч змяшчаў іх у школьнім рукапісным часопісе «Званочак». Праз усё жыццё пранёс пісьменнік любоў і павагу да сваёй настаўніцы. У лісце Крыгмана ёсць такія радкі пра Кацярыну Іванаўну: «Она заслуживает быть представленной в музее, сейчас таким учителям устраивают вечера в концертной студии «Останкино».

Калі адкрывалася экспазіцыя музея, у школу прыйшла тэлефанаграма: «Приветствую всех участников вечера памяти моего ученика Володи Короткевича. Сердечное всем спасибо за то, что помните его, читаете его произведения. Искренне сожалею, что не могу быть с вами, но считайте, что сердце моё там, в зале, где проходит праздник. Гриневич Екатерина Ивановна. 25 ноября 1986 г.»

Вядома, што дзесяты клас Уладзімір Караткевіч заканчваў у СШ № 5. Зінаіда Леп, якая тады вучылася там у пятым класе, запомніла тое, як Валодзя арганізаваў канцэрт, прысвечаны памяці Пушкіна. Ён быў і асноўным ініцыятарам, і вядучым, і актыўным удзельнікам. Запомніўся ёй шэры касцюм, блакітная кашуля і каўнер наросхрыст. Засталіся ў памяці вочы юнака, такія добрыя, разумныя, і незвычайнай, нейкай асаблівай, адкрытай, светлай ўсмешкай.

Пасля вучобы ў Кіеўскім універсітэце і работы на Украіне зноў вяртаецца Уладзімір Каараткевіч ма радзіму, у Оршу, але ўжо настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў СШ № 8. Паводле ўспамінаў калег — Паліны Антонавай, Людмілы Паўлоўскай, Уладзіміра Ліпінскага і былога вучня Дземчанкі — урокі літаратуры Каараткевіча былі такімі захапляючымі, што доўжыліся 45 хвілін, перапынак і нават частку наступнага ўрока, калі павінен быў прыйсці ўжо іншы настаўнік. Часта Уладзімір Ліпінскі, які выкладаў фізіку, не мог увайсці ў клас і прыпыніць захоплены распovedяд літаратара — стаяў за дзвярыма і сам з цікавасцю слухаў.

Малады настаўнік шмат часу праводзіў з вучнямі, рыхтаваў школьнія вечары, дапамагаў выпускаць сатырычную газету «Зеркало». Меў ён вялікае пачуццё гумару. Быў душой любой кампаніі: і сярод вучняў, і паміж настаўнікамі.

Да прыкладу, Дzemchanka, характарызуочы талент Каараткевіча-настаўніка, піша ў сваіх успамінах: «Я часто задавал себе вопрос, как Владимиру Семёновичу удалось сделать так, что через 30 лет при встрече с одноклассниками все, кто у него учился, вспоминали его с огромной любовью и теплотой. Я не знаю ни одного его ученика, который бы не любил читать, не любил театр. А ответ пришёл из телепередачи, на которой выступал преподаватель математики из Донецка Шаталов. В своей системе обучения он использует принцип «солёного огурца». А заключается он в следующем: обычный огурец с грядки опускают в рассол и впоследствии, хочет он того или нет, становится солёным. Так делал и Владимир Семёнович. Он просто-напросто окунал нас в литературу, в поэзию, и нам уже ничего не оставалось, как влюбиться в них». І далей: «У него я учился всю жизнь, сначала в школе, а потом, читая его произведения».

Каараткевіч працаваў настаўнікам у родным горадзе два гады. Потым панаехаў у Москву, дзе вучыўся на Вышэйшых літаратурных, сцэнарных курсах. З 1962 г. жыў у Мінску, цалкам аддаўся пісьменніцкай дзейнасці.

Ва ўспамінах нашага вядомага земляка Янкі Сіпакова мы чытаем: «Уладзімір Каараткевіч. Выдатны апавядальнік. І душа, здаецца, любой кампаніі. Слухаючы яго ўспаміны пра неверагодныя сустрэчы і здарэнні, думалася, што ён толькі тое і робіць, што трапляе ў нестандартныя, як кажуць зараз, сітуацыі...»

Аднойчы ён прыйшоў у «Маладосць» і пачаў гаварыць, што ў яго сёння на обед крабы і вустрыцы. Яму не паверылі, пачалі пасмейвацца. Уладзімір Сямёновіч разлазаваўся, набраў нумар свайго хатняга тэлефона, сказаў у трубку:

— Мама, скажы гэтым ёлупням, што ў нас сёння на обед, — і сунуў трубку мне ў руки.

І маці прыъемным голасам на добрай рускай мове адказала:

— У нас сёдня на обед крабы и устрицы. Приходите, пожалуйста, с Володей обедаць.

Уладзімір Караткевіч сам нарываўся на неверагодныя здарэнні, сам шукаў іх.

… Каля Купалаўскага парку сустрэлі дачку Юльяна Пшыркова — Вольгу Дэконскую. Уладзіміру Сямёновічу, галантнаму кавалеру, захацелася раптам падараўваць ёй ружу. Ён тут жа накіраваўся ў парк. Каля кветак спыніўся, пасадзіў нас на лаўку, а сам закасаў рукавы, узышоў на клумбу і пачаў палоць ружы, падварушваць зямлю ля іх, збіраць ламачча, смецце. Ён так захапіўся гэтаю работай, што, здаецца, забыўся і пра нас. Упэўнены, што тыя, хто праходзіў побач, верылі: гэта працуе сапраўдны садоўнік, кветкавод. Працаўаў ён так з паўгадзіны. Потым занёс у урну смецце, абрэс руکі і толькі тады адламаў ружу. Адламаў упэўнена — як узнагароду за працу»¹.

Дзе б ні быў Караткевіч, з кім бы ні сустракаўся на сваім жыццёвым шляху, ён запамінаўся людзям, бо быў незвычайнім чалавекам, надзеленым дабрынёй, сардэчнасцю, любоўю да жыцця і людзей.

А мы, аршанцы, ганарымся, што менавіта на нашай зямлі нарадзіўся такі таленавіты чалавек.

---

¹ Сіпакоў Я. Журба ў стылі рэтра. Мн., 1990. С. 298–299.

Ірына Гнацьева (Мінск)

РАЗВІТАННЕ БЕЗ САМОТЫ (МОЙ ЗЯМЛЯК УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ)

Iершае, што я магу сказаць свайму роднаму гораду, — гэта слова ўдзяч-насці. Я дзякую маёй Радзіме за ўсё тое, што яна дала мне.

Мы сабраліся на ўрачыстасць, прысвечаную майму земляку, пісьменніку Уладзіміру Краткевічу. Каб ушанаваць такога чалавека, перш за ўсё, неабходна ацаніць яго творы.

На якія ж думкі навядзе нас сённяшня ўрачыстасць? Мы бачым, што творы мастацтва выспелі на глебе сваёй радзімы. Мы задумваемся: а, магчыма, кожны сапраўдны твор караніца ў сваёй роднай зямлі?

Паэт Ёган Гебел пісаў: «Мы расліны, якія — хочам мы ўведамляць гэта ці не — павінны караніца ў зямлі, каб, падняўшыся, квітнеть у эфіры і прыносіць плён». Паэт хацеў tym самым сказаць: каб праца чалавечая прыносіла сапраўдны радасны і гаючы плён, чалавек павінен узніцца ў эфір з глыбіні сваёй роднай зямлі. Эфір тут азначае свабоднае паветра нябёс, адкрытае царства духу.

Цяпер пад пагрозай знаходзіцца сама ўкаранёнасць сучаснага чалавека. Больш таго, страта каранёў не выклікана толькі знешнімі абставінамі і лёсам. Яна адбываецца не толькі ад нядбайнасці і павярхойнага стылю чалавечага жыцця. Страта ўкаранёнасці зыходзіць з самога духу стагоддзя, у якім мы народжаны.

Мы задумваемся яшчэ, яшчэ раз спытаем: калі гэта так, то ці змогуць і надалей чалавек і яго тварэнне караніца ў плённай глебе радзімы і цягнуцца да эфіру, на прасторы нябёс і духу?

Асэнсоўваючы адказы, мы пабачым: нашаму стагоддзю пагражае стра-та каранёў.

Гаворачы сёння пра Уладзіміра Караткевіча, мы думаем пра вытокі яго творчасці і карані, якімі жывіла яго радзіма.

65 год таму ў маленькім горадзе на беразе Дняпра, дзе позней восенню ўсё яшчэ многа сонца і жоўтага лісця, нарадзіўся хлопчык. Усё сваё жыццё потым ён будзе ўспамінаць гэты горад, вяртацца ў думках і наяве ў «вішнёвы сад і самую любую вуліцу з усіх, што ёсць на зямлі», адпачываць душою і набірацца сіл, каб зноў ісці па «дарозе, якой канца няма». Яго жыццё не было лёгкім. Школа, вайна, эвакуацыя, Кіеўскі ўніверсітэт, першае каханне, адзінота і неразуменне. Усё гэта мы потым знайдзем на старонках яго кніг. Усё гэта было патрэбна, каб пісаць. Пісаць балюча, аддаючы сябе ўсім,

верыць, што са старонак кніг будзе дыхаць вечнасць. Ён хацеў пісаць з дзяцінства. І з дзяцінства ў яго былі дзёрзкія думкі і мары. У кожным яго радку было жыццё; ён пісаў пра ўсё: пра Бога і вечную прагу перамен, пра горыч кахрання і веліч, родную зямлю «пад белымі крыламі», яе людзей, мову, легенды і паданні. Яго героі, настолькі рэальныя, што без іх жыццё здаецца няпоўным.

Ён стварыў свой свет — незвычайны і супрацьпастаўлены ўсяму навакольнаму. Дабро тут перамагае зло, а развітанне авалязкова заканчваецца сустрэчай. Ён адчуваў і разумеў красу і веліч жыцця. У кожным яго радку яно кіпела, поўнае болю і страт, кахрання і нянавісці, але ўсё роўна было цудоўным і дзіўным.

Ён быў чалавекам, надзеленым захапленням, смеласцю, смехам, — простым, прывабным чалавекам. Ён быў дарослым чалавекам з душою дзіцяці і вечным імкненнем да дасканаласці. Ён заўсёды ішоў крыху наперадзе ўсіх, і зорка яго свециць нам да гэтага часу.

Яго жыццё не было лёгкім. Ці лёгка насыць ўсё жыццё тугу аб прывідным, далёкім, імкнуцца, каб выявіць ўсё гэта ў непаўторных фарбах?! Ен пісаў пра чалавечнасць, якая спадарожнічае закаханым, і пра кахранне, што народжана натхненнем.

Ён не ўмееў і не хацеў прыстасоўвацца да жыцця. Вандраваў, пісаў вершы, кахаў жанчын. Яго душа была поўная любві да свайго «гордага, добрага і таленавітага народа», да роднай зямлі, да роднай пяvучай мовы.

Яго кнігі — прызнанне ў любві да самага дарагога, бацькаўшчыны, — пішуцца і сёння. У адпаведнасці з яго прызнаннем-запаветам:

«Любіце гэтую святую зямлю аддана і да канца. Іншай вам не дадзена, ды й непатрэбна».

Гар Яршоў (Орша)

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ ЯК НАСТАЎНІК

3 трыццаці гадоў свайго працоўнага жыцця больш як чатыры гады Уладзімір Сямёновіч Караткевіч аддаў настаўніцкай справе. Безумоўна, час настаўніцтва нельга разглядыць у адрыве ад літаратурнай творчасці. Менавіта тады, калі Уладзімір Караткевіч працаваў настаўнікам, упершыню галоўны літаратурны часопіс рэспублікі «Полымя» змясціў верш пачынаючага паэта. Сам Уладзімір Сямёновіч аб гэтай падзеі ўспамінаў так: «У канцы першага года маёй настаўніцкай работы адбылося аднак нечаканае. Мінскі сябра папрасіў мяне даслаць вершы пачынаць. Я даслаў, як бывала і раней. А ён і панёс іх у часопіс «Полымя».

Паколькі верш быў надрукаваны ў ліпені 1955 г., то, відавочна, часопіс з гэтым творам аўтар атрымаў яшчэ ў Оршу, дзе адпачываў пасля першага года настаўніцтва.

У Лесавічы Таращчанскаага раёна Кіеўскай вобласці, дзе пасля заканчэння Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітета Уладзімір Караткевіч пачаў выкладаць мову і літаратуру, ён вяртаўся поўны творчых планаў і цікавых задумак. Месца работы пачынаючага настаўніка і людзі, з якімі ён працаваў ці проста сустракаўся, спрыялі развіццю маладога таленту. У эсэ «І будуць людзі на зямлі» ён усклікае: «Сяла, прыгажэшага за мае Лесавічы, па-моіму, няма на Украіне».

Больш за тое, Таращчаншчына межавалася са Звяñігародскім раёнам Чаркаскай вобласці — радзімай Т. Р. Шаўчэнкі. Прыхільнік творчасці вялікага ўкраінскага паэта, ён разам са сваімі вучнямі збіраў і вывучаў легенды, паданні «шашчэнкаўскай радзімы». Гэтыя мясціны вызначаліся не толькі дзівоснымі краявідамі, а і сваёй багаццем гісторыяй. Ён, выкладчык мовы і літаратуры, а ў душы гісторык і паэт, імкнуўся унікнуць ва ўсе падрабязнасці гістарычнага мінулага краю, у які закінуў яго лёс. Разам са сваімі выхаванцамі, а па сутнасці — аднадумцамі, хадзіў «у Лысянку над Гнільым Цікачам, сяло, сто разоў апісаное паэтам». Блуканочы «Шашчэнкаўскім шляхам і сцежкамі», слухаючы песні землякоў Кабзара, ён яшчэ глыбей пазнаў творчасць вялікага сына братняга народа, rozумам і сэрцам адчуў усю яе асалоду, прыгажосць і мудрасць.

Аднак цудоўныя краявіды, якія маглі зачараўваць не толькі паэта, але і самага раўнадушнага чалавека, не маглі зацьміць прыгажосць таго кутка зямлі, які завецца малой радзімай. Таму па заканчэнні тэрміну работы ў Ле-

савічах Уладзімір Сямёнаў і вярнуўся на мілую яго сэрцу Аршаншчыну. Маладога спецыяліста з дыпломам аднаго са старэйшых і прэстыжных універсітэтаў Украіны, вершы якога друкаваў вядучы літаратурны часопіс, палічыла б за вялікі гонар мець у штаце рэдакцыя любой беларускай газеты. Але Караткевіч пайшоў працаўца настаўнікам у сярэднюю школу № 8 Оршы.

Чаму ж ён вырашыў працягнуць настаўніцкую дзейнасць?

Адказ трэба шукаць перш за ўсё ў тых прычынах, якія прымусілі выпускніка пятай аршанская школы выбраць менавіта гэты шлях. У час вучобы ў школе юнак напісаў больш за 200 вершаў і нават прыгодніцкую аповесць «Загадкі Неферціці». Гэта, канешне, не магло прайсці бясследна. З дзіцячых гадоў Валодзя спазнаў асалоду творчасці, адчуў у сябе калі не талент, дык літаратурныя здольнасці. Праўда, успамінаючы час вучобы ў Кіеўскім універсітэце, ён пісаў: «Як ні дзіўна, я не хацеў быць літаратарам. Вершы пісаў для сябе». Значыць, шлях настаўніка быў выбраны ім свядома.

Упłyў на выбар прафесіі аказалася, магчыма, маці Надзея Васільеўна, якая скончыла Марыінскую гімназію ў Магілёве і сама пэўны час працавала настаўніцай на Рагачоўшчыне.

Маглі паўплываць і настаўнікі тых школ горада, дзе вучыўся Валодзя. Невыпадкова шмат сваіх вершаў ён аддаў на суд настаўніцы К. І. Грыневіч, імя якой пранёс праз усё жыццё і заўжды памінаў дабром. Пры ўсім tym давайце звернемся да яго публіцыстычнага твора «Родная мова», напісанага для «Настаўніцкай газеты». Становішча беларускай мовы год ад года пагаршалася. Уладзімір Караткевіч б'е трывогу, ставіць пытанні: «А калі ўбіць сабе ў галаву дурную думку, што ў нейкім далёкім будучым цябе не будзе, то нашто нам тады такая будучыня?». Мову трэба ратаваць! У гэтым, на думку Караткевіча, вялікае месца належыць настаўніку. Ён піша: «Мы (я кажу «мы», бо я таксама былы настаўнік) ніколі не павінны забываць, наколькі годная наша праца і хто стаяў ля яе вытокаў. А стаялі ля гэтих вытокаў, самі настаўнічалі, самі складалі першыя буквары і чытанкі Цётка, Купала і Колас». Пасля такой высокай ацэнкі ролі настаўніка можна не сумнявацца, што Уладзімір Караткевіч свядома выбраў шлях, які падказалі яму вялікія папярэднікі.

Да работы на ніве народнай адукцыі Уладзімір Сямёнаў і ставіўся выключна адказна, добрасумленна і творча. Пра гэта сведчаць успаміны яго калег і вучняў.

Стайлінне да таварышаў па працы ў Караткевіча было роўнае, ветлівае. Найбольш блізка ён сышоўся з настаўнікам фізікі Уладзімірам Ліпінскім. Яны сябравалі ў час сумеснай работы і пасля таго, як Уладзімір Сямёнаў пакінуў школу. Праз шмат гадоў Ліпінскі ўспамінаў: «Я так і не вызначаў для сябе, чым больш захапляўся Валодзя — літаратурай ці гісторыяй, але ў той і гэтай галіне веды ён меў энцыклапедычныя». А вось што пісала А. Давыдоўская: «Часцей за ўсё прыгадваеца ён на нашых педсаветах, яго выступлені ўспаміны, не пазбаўленыя іншы раз дасціпнага гумару.

Мы заўсёды з нецярпівацю чакалі, а з чым прыйшоў на падсавет Уладзімір Сямёнаўіч, што цікавага ад яго пачуем?».

Калі Валодзя Караткевіч заканчваў пятую сярэднюю школу, яе дырэкторам быў Р. Я. Трутко. Амаль праз дзесяць год яны сустрэліся зноў. Шмат разоў былы дырэктар, а цяпер калега, пабываў на ўроках маладога настаўніка і заўсёды адзначаў «глыбокое веданне свайго прадмета, цікавасць да гісторычнага мінулага нашай бацькаўшчыны». Калегі таксама ўспамінаюць, што Караткевіч ніколі не абмяжоўваўся праграмным матэрыялам. Увогуле, да праграм, якія кіруючыя дакументаў, ён ставіўся крыху іранічна. Лічыў, што патрабаванні аб іх безумоўным выкананні не садзейнічаюць творчаму падыходу настаўніка да прадмета.

Уладзімір Караткевіч уважліва прыслухоўваўся да парада старэйшых таварышаў, кіраўніцтва школы, але не ўспрымаў фармалізму, шаблоннасці, асабліва не пераносіў непатрэбную пісаніну і канцыляршчыну. Разгорнутыя планы ўрокаў, якія ў той час павінен быў мець кожны настаўнік, ён, па ўспамінах Уладзіміра Урублеўскага, называў «шкодніцтвам чыноўнікаў ад адукцыі».

Сёння ў педагогічнай тэорыі і практыцы ў выніку творчых пошукаў настаўнікаў-наватараў з'явілася шмат новых прыёмаў і метадаў, якія дазваляюць павысіць эфектыўнасць навучання і выхавання. Аналіз настаўніцкай дзейнасці Уладзіміра Сямёнаўіча сведчыць, што малады спецыяліст самастойна, хутчэй за ўсё, інтуітыўна падыходзіў да такіх прыёмаў і метадаў. Але ў той час іх практычнаму ўкараненню перашкаджаў нярэдка жорсткі кантроль за кожным крокам настаўнікаў, асабліва маладых.

Вучаніца Л. Чычкова ў сваіх успамінах піша: «Тады мы, яго вучні, не зусім разумелі, чаму наш настаўнік бывае розны: калі ніхто з правяраючых не прысутнічаў на ўроці — адны ўрокі, калі прысутнічаў — іншыя. Цяпер, з пункту гледжання настаўніка, я зразумела, чаму ён так рабіў.

У сваіх поглядах на ўрок ён пайшоў намнога ўперед тых метадаў і прыёмаў у навучанні, якія былі ў той час».

Ва ўсіх успамінах вучняў Уладзіміра Сямёнаўіча праходзіць думка, што яго ўрокі былі заўсёды цікавымі. Г. Ваднёўская расказвае: «Наш настаўнік патрабаваў, каб мы больш чытали самастойна, пры гэтым патрабаваў чытаць тыя творы, якія не былі ўключаны ў праграму, а таму іх крытычнага агляду ў дапаможніках не было. Такі крытычны агляд мы павінны былі рабіць самастойна... Ён вучыў нас бачыць твор сваімі вачымі».

Адзначаюць былыя вучні і тое, што ўрокі Караткевіча былі зусім не падобныя на ўрокі іншых настаўнікаў. Эмацыянальнасць, вобразнасць, нават тэатральнасць настаўніка ўводзіла навучэнцаў «у іншы свет, далёка ад класа, ад школы. Былі ўрокі-падарожкі, ўрокі-паэзія, ўрокі-рыторыка».

У настаўніцкай дзейнасці Караткевіча здзіўляе надзвычайная працаздольнасць. Драматычны гурток, якім ён кіраваў, паставіў шмат спектакляў, дзе, па ўспамінах яго ўдзельнікаў, Уладзімір Сямёнаўіч быў і аўтарам п'ес, і рэжысёрам, і цырульнікам, і грымёрам, і мастаком. Дарэчы, яго мастацкія

здольнасці прайўляліся не толькі ў дэкарацыях, якія ён ствараў сам. Будучы літаратар быў аўтарам шматлікіх рукапісных газет з сяброўскімі шаржамі, добразычлівымі карыкатурамі і гумарэскамі. Яго малюнкі доўгі час захоўваў той жа Ліпінскі. Памятаю, як ён, калі мы працаўвалі разам, неаднойчы разгортваў аб'ёмісты скрутак газет і паказваў шаржы Караткевіча на калег. У сваіх малюнках настаўнік паўстае як тонкі псіхолаг, здольны выхапіць і перадаць самыя істотныя, самыя характэрныя рысы чалавека.

Рэдкі школьні вечар праходзіў без удзелу будучага пісьменніка. Звычайна ён чытаў шмат вершаў, часцей за ўсё ўласных, пры tym ненадрукаваных. Радзей співаў. Голос ён меў добры. Па гэтых вечерах ён застаўся ў памяці шматлікіх вучняў як чалавек шчыры, вясёлы, добразычлівы, просты, жыццярадасны.

Уладзімір Сямёновіч любіў вучняў, а таму імкнуўся аддаць ім усе свае веды, нават далёкія ад свайго прадмета. Што прымушала яго, філолага і літаратара, цёмнымі і халоднымі восеньскімі вечарамі ісці амаль праз уесь горад на геаграфічную пляцоўку 8-й школы? Там яго чакалі вучні, якім ён расказваў аб зорным небе, пераказваў паданні і легенды розных народаў аб далёкіх планетах. Толькі адданасць справе і любоў да выхаванцаў вымушала яго не лічыцца з асабістым часам, цалкам аддаваць сябе дзесям.

Гады настаўніцтва былі для Уладзіміра Сямёновіча пленнымі і ў літаратурным плане. Каб упэўніца ў гэтым, дастаткова адкрыць «Летапіс жыцця і творчасці пісьменніка». Год 1957. Амаль кожны месяц рэспубліканскія газеты і часопісы друкуюць вершы маладога паэта.

Але сярод усяго таго значнага, што адбылося ў 1957 г., адна падзея стаіць асобна. 26 красавіка У. Караткевіча прынялі ў Саюз пісьменнікаў БССР. Рэкомендацыі далі М. Лужанін, А. Вялюгін і А. Бялевіч. Шчырыя віншаванні і першыя веснавыя кветкі былі адказам навучэнцаў на яго любоў да іх.

Не абышлося, аднак, і без «лъижкі дзёгцю». У ліпенскім нумары часопіса «Полымя» за 1957 г. была надрукавана падборка вершаў паэта: «Вадарод», «Як размаўляюць зверы і птушкі», «Гісторыя з першым каханнем», «Песня шафёра», «Праменчык», «Сырцовыя цагліны», «Лісце». Адразу ж, у нумары за 31 ліпеня мясцовая аршанская газета змясціла артыкул «Не ў нагу з жыццём», дзе вершы паэта-земляка былі названы «нізкапробнымі практикаваннямі». Газета абуралася, чаму «мясцовы аўтар, малады настаўнік мовы і літаратуры адной са школ наведвае «Гарадзішча старое на зліве ракі» і «усхваляваны амаль што да слёз, трymае ў руцэ цагліну 900-гадовай даўнасці» і не жадае заўважаць, як вырастоюць «вялікасныя і светлыя будынкі нашых дзён».

Заўважце, газета назвала Караткевіча «мясцовы аўтаром», не жадаючы заўважыць, што ён прыняты ў Саюз пісьменнікаў, што яго прафесіяналізм прызнаны ўжо пісьменніцкай арганізацыяй рэспублікі. Праз кароткі час пад рубрыкай «Па слядах нашых выступленняў» газета надрукавала «водгукі» аршанцаў на змешчаны артыкул. Тоэ, што яны былі арганізаваны штучна, ні ў кога не выклікала сумнення.

Як паставіўся паэт да гэтай «валтузні»? Знешне спакойна. Але гэта толькі знешне. Можна ўяўіць, колькі ўнутраных сіл спатрэбілася яму, каб захаваць знешні спакой. Як пазней пісаў яшчэ адзін наш знакаміты зямляк Я. Сіпакоў: «А настаўнік быў малады — мог зламацца. Не зламаўся. Выстаяў.»

Выстаяў, каб у наступныя гады ўзбагаціць нашу беларускую культуру. Ды што беларускую! Не паграшу супраць ісціны, калі скажу: і сусветную культуру, якая ўвабрала ў сябе самыя цудоўныя і бліскучыя яго творы.

Віктар Цяпанаў (Орша)

ЛЮДЗІ І ПАДЗЕІ АРШАНШЧЫНЫ Ў ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

А саблівасцю прозы Уладзіміра Караткевіча з'яўляеца яе насычанасць рэаліямі беларускай гісторыі. Гэта робіць некаторыя яго творы падобнымі да гістарычных даведнікаў па тых ці іншых перыядах гісторыі Беларусі. Ды такімі даведнікамі і былі яго творы для большасці чытачоў. Некаторыя рэаліі тлумачыліся аўтарам непасрэдна ў тэксле або з дапамогай спасылак, некаторыя толькі згадваліся, арганічна ўплятаючыся ў мастацкі текст.

Прыкладам згадвання з'яўляеца выраз «ёлуп хващчоўскі», ужыты ў аповесці «У снягах драмае вясна» і ў рамане «Каласы пад сярпом тваім». Некалькі гадоў таму я ўпершыню пачаў ад дырэктара музея гісторыі Магілёва Ігара Пушкіна, што выраз гэты вядзе радавод ад рэальнага аб'екта, які захаваўся і да сённяшняга дня. У студзені 1993 г. выйшаў дадатак да магілёўскай газеты «Ратуша» пад назвай «Шклousкія навіны», дзе быў надрукаваны артыкул П. Давідовіча «Знаешь ли ты свой край?». У артыкуле гаварылася (цитую без перакладу): «В деревне Фашевка на кладбище стоит забытая всеми десятиметровая колонна-памятник. Народ называет ее еще «хващевским Холопом». Существуют две версии ее установления.

Версня 1. Один из воевод войска Великого княжества Литовского Симплициан, участник сражения под Оршей, был ранен и скончился в Фашевке. На его могиле монахами местного костёла был воздвигнут могильный памятник. М. И. Кутузову в 1812 г. показали этот памятник. И, по преданию, он пренебрежительно назвал памятник «Холопом».

Версия 2. Местные православные и язычески настроенные крестьяне сопротивлялись насильственному окатоличиванию и восстали против засилья монахов-иезуитов. Для подавления волнений и помощи католическому костёлу был прислан отряд под предводительством рыцаря Симплициана. В бою с восставшими рыцарь был убит и похоронен в костёле. Монахами-иезуитами на кладбище была воздвигнута колонна».

Далей у газете прыводзіцца выпіска з паведамлення горацкага павятовага спраўніка ў Магілёўскі статыстычны камітэт: «...В селе Фашевка Ничипоровской волости на местном кладбище стоит кирпичная высокая колонна, на верху которой укреплена деревянная статуя, изображающая воина. Колонна эта, как говорит предание, воздвигнута монахами-иезуитами в честь рыцаря Симплициана, который был убит в Фашевке и католической церковью считается святым. № 2294. Ноябрь 28 дня 1912 г. Исправник: (неразборчиво); секретарь:

Черепович». У канцы артыкула аўтар звяртаеца да ўсіх дасведчаных асоб з просьбай падказаць крыніцы інфармацыі пра названы аб'ект.

Паколькі на той момант было ўжо вядома, што вёску Фашчаўку (цяпер Шклоўскі раён) Жыгімонт III Ваза падарыў аршанскаму езуіцкаму кляштару, а ў 1637 г. аршанская езуіты пабудавалі ў вёсцы, як напісана ў «Слоўніку географічным Каралеўства польскага і іншых славянскіх краін», «агромністы касцёл мураваны ў стылі раманскім»¹, то цалкам натуральна, што ў мяне і ў аршанскага мастака Аляксандра Кажамякі ўзнікла жаданне пабываць у гэтай вёсцы. Летам 1994 г. мы наведалі Фашчаўку, знайшлі рэшткі падмуркаў касцёла, які сапраўды меў значныя памеры, пабачылі на свае вочы і зрабілі фотаздымкі (на жаль, не вельмі ўдалыя) «фащчаўскага ёлупа». Цікава тое, што, вымушаныя дабірацца ад Шклова да Фашчаўкі пехатой, мы, імкнучыся ісці карацейшай дарогай, патрапілі, падобна, на стары паломніцкі шлях. Пра гэта сведчылі назывы вёсак, праз якія ці побач з якімі мы ішлі: Хадулы, Путнікі, Заходы, і тое, што зарослая травой дарога вывела нас проста да старых вяскоўых могілак, на ўскрайку якіх, побач з дарогай, сустрэў нас «фащчаўскі ёлуп»... На жаль, у дадзены момант нічога болей пра гэты цікавы гістарычны і архітэктурны помнік сказаць немагчыма. Наколькі мне вядома, ён не выклікаў яшчэ ўвагі даследчыкаў.

Таксама выпадкова і ўскосным чынам удалося наблізіцца да высыялення яшчэ адной таямнічай з'явы з гісторыі Аршаншчыны, згаданай Караткевічам. У рамане «Каласы пад сярпом тваім» ён піша: «Прыдняпроўскія музыкі заўсёды былі дзёрзкія, з нейкім аж казацкім замашкамі. Ролю рошчыны ў гэтай неспакойнай дзялжы гrali шматлікія незалежныя ад паноў колы і групы: былыя пастухі кралеўскіх чарод, скуча ўзнагароджаныя зямлём пры раздзеле; панцырныя баяры, ці былая памежная варта, перад якой калісьці запабягай сам кароль; насельніцтва шматлікіх багатых гарадоў, у якіх асцера-галіся забраць магдэбургскія права, магутныя ўсепранікальныя абшчыны баркалабаўскіх і куцеянскіх старцоў» (IV, 114).

У адным абзахы тут пералічаны цэлы шэраг невядомых і адначасова надзвычай цікавых (у выпадку іх рэальнага існавання) гістарычных фактагаў. Вядома ж, найбольшую цікавасць выклікалі «куцеянскія старцы». Нечаканым пацвярдженнем іх існавання з'явіўся фрагмент з аўтабіографічнай аповесці К. Паўстоўскага «Далёкія гады». Вось што пачуў пісьменнік у час знаходжання на ўкраінскім Палессі ў пачатку XX ст.: «Издавна, ещё со времён польского владычества, в Могилёве на Днепре начала складываться община нищих и слепцов. У нищих — их звали в народе «могилёвскими дедами» — были свои старшины и учители-майстры. Они обучали вновь принятых в общину сложному своему ремеслу — пению духовных стихов, умению просить милостыню — и внушили им твёрдые правила нищенского общежития.

¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1881. T. 2. S. 374.

Нищие расходились по всему Полесью, Белоруссии и Украине, но майстры собирались каждый год в тайных местах — в корчмах на болотах или покинутых лесных сторожках — для суда или приёма в общину новых нищих.

У могилёвских дедов был свой язык, непонятный для окружающих.

В неспокойные времена, в годы народных волнений эти нищие представляли грозную силу. Они не давали погаснуть народному гневу. Они поддерживали его своими песнями о несправедливости панской власти, о тяжкой доле замордованного сельского люда»².

Магілёўскіх «дзядоў» Караткевіч таксама згадвае ў эсэ «Летапісец» (VIII, кн. 2, 308).

Да ўказанных звестак трэба дадаць наступныя радкі з даследавання Еўдакіма Раманава «Очерк быта нищих Могилёўской губернии и их условный язык («любецкий лемент»)»: «... Кроме урочного хождения по окрестностям нищие считают долгом непременно посещать ярмарки и кирмаши. Из последних в их глазах особую пользу пользуются: Польковицкий и Бельницкий — в Могилёвском уезде, Любавицкий и Кутейнский — в Оршанском, Барколабовский — в Быховском, Скитковский — в Горецком, Хвощевский — в Горецком и Пустынском — в Мстиславском ...»³. Далей Еўдакім Раманаў згадвае скасаванне 10 ці 15 гадоў назад (яго даследаванне было апублікавана ў 1891 г.) «...старецкого самоуправления, шедшего из глубокой старины вместе со старецким языком»⁴.

Наколькі глыбока Караткевіч вывучаў гісторыю роднага краю і наколькі добра ведаў ён усё багацце зймальных сюжэтав і незвычайных асоб Аршаншчыны, сведчыць тое, што ў раманс «Каласы пад сярпом твайм», апісваючы жыццёвые шлях старога Вежы і аднаго з суседзяў і сваякоў Загорскіх Кроера, жорсткага прыгонніка, ён выкарыстаў сапраўдную гісторыю з жыцця князя Ксаверыя Любамірскага, апісаную Адамам Кіркорам у трэцім томе «Живописной России». У 1783 г. князь Любамірскі абмяняў свае ўладанні ў Рэчы Паспалітай на Дуброўну, якая да таго належала князю Пацёмкіну. Ад'язджаячы ў Пецярбург на пачатку царавання Паўла (г. зн. адразу пасля 1796 г.), князь Ксаверыя Любамірскі загадаў чыноўніку Лускіны, якому пакідаў усе справы, выконваць любыя пажаданні сваёй дачкі Клемянціны. Брат Лускіна, які быў маршалкам у Оршы, даў баль у гонар князёўны, на якім Клемянціна сустрэла і пакахала небагатага, але маладога і прыгожага землеўласніка Пятра Кроера. На другі дзень з дапамогай манаха маладыя ўзялі шлюб і ўцяклі ў Магілёў пад ахову губернатара. Любамірскі тэрмінова вярнуўся ў Дуброўну, распытаў пра ход падзеі, павячэраў і лёг спаць. Гэтай жа ноччу кляштар згарэў, а ў Дняпры знайшлі двух тапельцаў — манаха, які вянчаў Клемянціну

² Паустовский К. Г. Далёкие годы. Беспокойная юность: Повести. Киев, 1987. С. 195.

³ Романов Е. Р. Очерк быта нищих Могилёўской губерни и их условный язык («любецкий лемент») // Этнографическое обозрение. М., 1891. С. 121.

⁴ Тамсама. С. 125.

і Кроера, і другога манаха, які быў пры гэтым сведкам. Астатнія манахі разбегліся па навакольных кляштарах... Калі звесткі пра ўказаныя падзеі дайшлі да Пецярбурга, імператар загадаў генерал-губернатару Пасэку асабіста расследаваць гэтую справу. Пасэк вельмі любіў гуляць у карты. Калі ён прыехаў у Дуброўну, Любамірскі прапанаваў згуляць з ім, Пасэк выйграў шмат грошай. І ў выніку ў Пецярбург была накіравана справаздача, у якой гаварылася, што «кляштар згарэў з-за неасцярожнага абыходжання з агнём, а манахі патапіліся таксама па неасцярожнасці»⁵.

Далей А. Кіркор удакладняе, што Пётр Кроер, якому ад князя Любамірскага дасталося мястэчка Любавічы, з гадамі ператварыўся ў «дэспата, экс-цэнтрыка», вядомага на ўвесь край сваімі выбрыкамі. Менавіта ён двойчы запрашаў святароў і суседзяў на сваё пахаванне, сустракаючы гасцей у труне і з келіхам шампанскага ў руцэ. Калі ж ён памёр сапраўды, ніхто не паверыў і не хацеў ехаць на пахаванне. Сын Кроера загінуў ад рук сваіх дваровых людзей, што помсілі яму за жоросткасць⁶.

Уладзімір Каараткевіч захапляўся мовай старажытных беларускіх дакументаў. І таму заканамерна, што ў аповесці «Сівая легенда» ён амаль літаральна працытаваў Устаўную каралеўскую грамату аб павіннасцях аршанскіх мяшчан, напісаную 2 лістапада 1593 г., якая патрабавала: «... Теж мещане места здешнега повинни вси и каждый зоособа для обороны в час небеспечности замковой от неприятеля господарского, стрельбу вшелякую, то есть гаковницы, ручницы и сагайдаки и иную оборону, то есть рогатину, и што много ку той обороне належить, у домах своих мети, а без обороны таковое в дому своим не мешкатъ»⁷.

Многія з найцікавейшых з'яў, падзеі і асоб нашай гісторыі, якія Каараткевіч, наколькі мог, вяртаў сваім сучаснікам, засталіся загадкамі, разлічанымі на будучага чытача, для якога праблемы, закранутыя ў творах Каараткевіча, стануць актуальнымі і якому беларускія гістарычныя рэаліі не будуць здавацца чужымі і фантастычнымі.

Калі-небудзь мы, магчыма, даведаемся, ці не было апісанне «аршанскага агню» у рамане «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», дзякуючы якому быццам бы «...Літва аршанскае Благавешчанне доўга ўзяць не магла» (VI, 127), якім-небудзь чынам звязана з паведамленнем аб tym, як у 1392 г. аршанцы, зачыніўшы браму, два дні ўпарты абараняліся ад Вітаўта, а здаліся на трэці дзень, калі Вітаўт прывеў у дзеянне свой «агняпальны снарад»⁸.

Пройдзе час, і нам стане вядома, ці існаваў сапраўды абрэз Маці Божай Күцеянскай. Пакуль што адзінным магчымым яго прататыпам можа лічыцца

⁵ Живописная Россия. Репринт. воспроизведение издания 1882 года. Мн., 1993. С. 415.

⁶ Тамсама. С. 416.

⁷ Акты Юго-Западной России. Т. 1. С. 252.

⁸ Историческое обозрение Могилёвской губернии // Могилёвские губернские ведомости. Неофіц. частка к № 21 за 1849 г. С. 347.

абраз Казанскай Божай Маці, які захоўваўся ў Күцейскім жаночым Успенскім монастыры і ўшаноўваўся штогод на 8 ліпеня багамольцамі колькасцю да вясмі тысяч чалавек з наваколля і нават з далёкіх паветаў Магілёўскай і Смаленскай губерняў⁹. Яго ж, па паведамленні М. Бантыш-Каменскага, каля 1722 г. хацелі захапіць і вывезці з манастыра студэнты Аршанскаага езуіцкага калегіума¹⁰. Уладзімір Каараткевіч у рамане «Каласы пад сярпом тваім» змяшчае цэлае паданне. У ім сцвярджаеца, што абраз быў напісаны ў XI ст. ваяводам Глебам, які, прывеўшы ў хрысціянства «жыхароў Сухадола і Ршэ», пастрыгся ў манахі пад імем Анфілія і напісаў два абрэзы Божай Маці Күцейскай, адзін з якіх быў скапіраваны ў XVI ст. күцейскім майстрам Іпаціем (IV, 170).

Падрабязна апісваючы абрэз і ў іншым месцы гэтага ж рамана, Каараткевіч робіць спасылку: «Гэтая ікона з Күцейны (пад Оршай) лічылася раней узорам для тых, хто пісаў іконы: «Прыгажосць невыказная» (IV, 170).

Пакуль што краязнаўчы пошук тут не даў вынікаў.

Вядома, з'яўляеца спакуса пагадзіцца з Лідзіяй Прашковіч, якая піша: «Мастацкая выдумка настойліва «прэтэндуе» на гістарычную праўдападобнасць у многіх творах У. Каараткевіча»¹¹. Аднак вышэй згаданыя парапелі не дазваляюць супакойвацца, паставіць тут апошнюю даследчыцкую кропку.

⁹ Опыт описания Могилёвской губернии... / Под ред. А. С. Дембовецкого. Могилёв, 1884. Кн. 2. С. 102.

¹⁰ Бантыш-Каменский Н. Историческое известие о возникшей в Польше унии... Вильна, 1866. С. 185, 359.

¹¹ Прашковіч Л. І. Услыўляючы гераічнае мінулае // Беларусская літаратура. Мн., 1977. Вып. 5. С. 95.

Анатоль Зерабей (Мінск), Галіна Карпава (Рагачоў)

РАГАЧОЎШЧЫНА Ў ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Старажытны беларускі горад Рагачоў мае цікавую і даўнюю гісторыю. Ён вядомы з 1142 г. Зямля Рагачоўшчыны памятае і княжацкае палнодззе, і набегі мангола-татараў, і каралеву Бону, і Тамаша Грыневіча, які кіраваў тут паўстаннем у 1863 г. Захоўвае Рагачоўская зямля таямніцы і паданні, памяць аб сваіх сынах. Нямана вырасла на ёй вядомых людзей, якія складаюць славу Беларусі. Цудоўныя мясціны Рагачоўшчыны натхнялі на творчасць многіх пісьменнікаў. Сярод іх Уладзімір Караткевіч. У адным з лістоў ён пісаў: «Рагачоў — гэта месца, роўнага якому па прыгажосці няма нідзе ў Беларусі». Паэт пранікнёна прызнаваўся ў вершы «Вагенъцык у яблынным садзе»:

Тут цягне жыць і каҳаці,
Тут добра так, як нідзе,
У старасвецкай хаце,
У дзедаўскім родным гняздзе.
Бо з гэтай няяркай зямліцы,
З абрываў рудых, з лугоў,
З садоў у начной расяніцы
Наш корань у свет пайшоў.¹

Асаблівае месца ў жыццёвым і творчым лёссе Уладзіміра Караткевіча належыць Рагачоўшчыне. Яе зямля — вялікая тэма яго творчасці, а рагачоўцы — яе персанажы, яе героі.

Цікавасць Уладзіміра Караткевіча да беларускай гісторыі была абуджана сямейнымі паданнямі. У яго сям'і захаваліся звесткі пра Тамаша Грыневіча, сваяка з боку маці і яе радні, аднаго з кіраўнікоў паўстання 1863–1864 гг. у Прыдняпроўі. Пісьменнік апісаў гэту гісторыю ў пралогу рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»). Пазней у архівах даследчыкі знайшли матэрыйялы, якія сведчылі, што такі факт сапраўды меў месца.

Маці пісьменніка, Надзея Васільеўна, пасля заканчэння ў 1911 г. Марыінскай гімназіі ў Магілёве некаторы час працавала настаўніцай у вёсцы Збароў каля Рагачова. Вялікае ўздзеянне на будучага пісьменніка аказаў у дзяцінстве яго дзед, матчын бацька Васіль Юльянавіч Грынкевіч, які даслужыўся да павятовага казначэя, жыў і працаваў таксама ў Рагачове. Ён стаў прататыпам старога Данілы Загорскага ў рамане «Каласы пад сярпом тваім».

Заўсёды гасцінным і ўтульным для Уладзіміра Караткевіча і яго сябровы быў у Рагачове дом на вуліцы Чкалава, дзе жыў яго дзядзька Ігар Васільевіч Грынкевіч, дзе і цяпер жывуць яго жонка Галіна Мікалаеўна і іх сын Сяргей з сям'ёй. Гэтыя вялікі драўляны дом пабудаваў яшчэ дзед Васіль Юльянавіч у 1914 г. Сюды часта прыязджала працаўца, адпачываць, лавіць рыбу і хадзіць на паляванне Уладзімір Сямёновіч. У гэтым прасторным доме з высокай столлю яму быў адведзены вялікі пакой. 15 мая 1981 г. Уладзімір Караткевіч падараваў Ігару Васільевічу свае «Выбраныя творы» у двух тамах (Мн., 1980) з такім надпісам: «Дарагому дзядзьку Ігару, майму другому бацьку»².

Многія творы пісьменніка, асабліва 60-х гг., былі створаны на Рагачоўшчыне. Ёсьць падставы сцвярджаць, што Рагачоў быў для Караткевіча тым, чым быў для А. С. Пушкіна Міхайлаўскае ці для Янкі Купалы Акопы. Так, ранняя паэма «Зямля дзядоў» была пачата ў 1950 г. у Рагачове. У ёй згадваюцца «руіны замка «каракалевы Боны» і над Дняпром шырокім курганы», «Збароў, дзе некалі мая матуля вясковаю настаўніцай была», капліца «над бабчынай магілаю старой». Пранікнёна і шчыра гучаць заключныя радкі паэмы:

Зямля дзядоў! Любімы мой народзе,
Што моц сваю пазычыў у дубоў,
Дыхтоўна зробленыя на стагоддзе
Нашчадкі бортнікаў і рыбакоў.

Не зверне шлях мой на шляхі чужыя,
Заўсёды дарагімі будуць мне
Зарэчча, горад, хвоі залатыя,
Ашыткі на прароўскім мулкім дне. (1, 320)

На рагачоўскай зямлі ўзніклі і вершы «Буслы вучачь дзяцей», «Я іду лугавою дарогай», «О вясна! Таполі! Свеце мілы!..», «Жанчыне з бэзам», «Чурлёніс» і многія іншыя.

У лісце да Янкі Брыля ад 21 жніўня 1959 г. пісьменнік прызначаўся: «Люблю Дняпро, як вершы, нават такі, змялелы, абязрыбелы, з дубамі, якія паспяхова пускаюць на дравішкі.

Не бачыў Нёмана, але думаю, што Дняпро ля Рагачова не горшы. Ён, мне здаецца, больш першынны. Гліністыя, пясчаніковыя, сланцевыя адноны. Крыніцы выбіваюцца з-пад іх, шастае трава. Так і здаецца, што зараз з'явіцца над ракою табун дзікіх коней.

І месяц чырвоны, ніzkі.

А вышэй ад горада лясы ідуць і вёскі на аднонах такія, што сэрца заходзіцца ад замілавання. Адны Кісцяні чаго варты!.. Падабралася ў нас кампанія:

¹ Караткевіч У. Зб. тв.: У 8 т. Мн., 1987. Т. 1. С. 311. Далей творы У. Караткевіча, за выключчэннем асобна агавораных, цытуюцца па гэтым выданні. Том і старонка падаюцца ў дужках.

² Захоўваецца ў сям'і І. В. Грынкевіча.

я ды дзядзька, ды два яго сябры, Мікола ды Пятро. І што мы нарагаталіся, што разыгралі адзін аднаго, што юшкі насёрбаліся!

І галоўнае, кожны дзень — гэта тысячы адкрыццяў»³.

Побыт Уладзіміра Каараткевіча ў Рагачове ў 1959 г. стаў асновай для дзеялага раздзела яго рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць») пры апісанні таго, як галоўны герой Андрэй Грынкевіч наведаў гарадок Сухадол. У ім пазнаецца Рагачоў: тут згадваецца і вялізны дом, што пабудаваў яшчэ дзед, і вясёлая рыбацкая кампанія, якая складалася з дзядзькі, настаўніка Мікалая Якаўлевіча і Пятра.

З Рагачовам звязана і творчая гісторыя рамана «Каласы пад сярпом тваім». Тут Уладзімір Каараткевіч закрануў адну з яркіх старонак беларускай гісторыі. Пачынаецца раман з прыдняпроўскіх легендаў і паданняў, з апісанія паэтычнай і вельмі прыгожай прыроды — ад Рагачова да Орши. Пісьменнік даў не толькі дасканалыя малюнкі беларускіх краявідаў. Ён па-мастацку апісаў і апастызаваў жыццё людзей на прыдняпроўскай зямлі. Назвы некаторых мясцін, дзе адбываецца дзеянне твора, ён пакінуў без змен (Азярышча), некаторым даў сваю назуву (Сухадол, Загоршчына). Кіраўнік закалату Яраш Раубіч цэнтрам будучага падстання меркаваў зрабіць Сухадол, у якім познаецца Рагачоў. Герой імкнуўся ўмацаваць прыдняпроўскія ўзвышшэнні Доўгая Круча, Гарадзішча, Чырвоная Гара, Спароўскія вышыні, Луцкія гарбы.

З любоўю і цеплынёй апавядыае пісьменнік пра родны край і ў аповесці «Сівая легенда». Тут паказана не толькі прыгожае і трагічнае каханне патомнага двараніна Рамана Ракутовіча і прыгоннай дзяўчыны Ірыны, але і знайшла ўласбленніе ў мастацкіх вобразах барацьба беларускага народа на пачатку XVII ст. супраць сацыяльнага, нацыянальнага і рэлігійнага прыгнёту. Дзеянне твора адбываецца галоўным чынам у Кісцянёўскім замку. Згадваюцца таксама Быхаў, замкі ў Збарове і Рагачыку, адзначаецца, што «мяцеж... узгрэўся ў наваколлі Зверына» (2, 19), у канцы дзеянне твора пераносіцца ў Магілёў.

У ліпені – жніўні 1964 г. была напісана ў Рагачове наведа «Ладдзя Роспачы», дзе расказваецца пра сярэдневяковага жыхара Рагачова Гервасія Вылівашу. Сам пісьменнік лічыў, што гэты твор з'яўляецца найбольш удалай спробай «даць абагульнены характар беларуса, якому і чорт не брат, якога і смерть не палохае, які больш за ўсё любіць Радзіму, жыццё і весялосць і ні пры якіх абставінах не ўступіць у барацьбе за іх» (8, кн. 2, 420). Не пахінула героя ў яго ерасі і не пакарала яго ў час сустрэчы з ім каралева Бона Сфорца, калі наведала свой замак у Рагачове. Выліваша гуляе ў шахматы нават з самай Смерцю.

У образе Гервасія Выліваші ўласбіцца жывы народны дух — непакорлівы, насмешлівы, невынішчальны і стойкі пры любых нягодах. Прататыпамі гэтага героя маглі стаць і дзядзька Ігар Васільевіч, і яго сябры-рыбаловы,

³ Шляхам гадоў / Уклад. У. Мархель. Мн., 1990. С. 72–73.

і рагачовец Зміцер Дорахаў, які «смешачкамі начальству і мешчаноце жыць не дае»⁴, і рагачовец-асілак (ён згадваеца ў нарысе «Зямля пад белымі крыламі»). Апошні «калісці ў Рагачове, на спрэчку, пазносіў у адно месца дзесяць дванаццаціпудовых якараў з баржаў і пераблытаў іх лапамі так, што пасля куча людзей з гэтых лайбаў ледзь разблыталі, каб кожнаму забраць свой» (8, кн. 1, 447). Такіх людзей нараджала беларуская зямля, і пісьменнік паказваў іх у сваіх творах ва ўсёй самабытнасці і неадназначнасці.

Добрая аўра рагачоўскай хаты спрыяла і таму, што якраз тут зімой і вясной 1966 г. Уладзімір Караткевіч завяршыў свой раман «Хрыстос прыземліўся ў Гародні».

А 11 лістапада 1966 г. у Рагачове была закончана аповесць «Чазенія», адзін з лепшых твораў пісьменніка.

Заўважым, што асабліва дарагімі самому Уладзіміру Караткевічу былі раман «Каласы пад сярпом тваім», аповесць «Чазенія» і наведа «Ладдзя Рospачы». Узніклі яны ў Рагачове ў пік творчасці мастака. Тут былі напісаны таксама нарыс пра Латвію «Казкі Янтарнай краіні», аўтабіографія «Дарога, якую прайшоў», апавяданне «Дрэва вечнасці» і іншыя творы.

Ад гарадской мітусні і жыццёвых нягод пісьменнік часта ўцякаў у Рагачоў, каб адпачыць душою, добра папрацаваць. Ён там знаходзіў падтрымку і разуменне, чым даражыў. У нарысе «Мой друг і мая зямля», прысвяченым Янку Брылю, Уладзімір Караткевіч пісаў: «На берагах Дняпра, на замчышчах, якім дзвесяцьсот-тысячу-дзве тысячы чатырыста год, шумела між чарапкоў сівая трава. На котлішчах панскіх маёнткаў цвіла шыпшина, якая вырадзілася з руж, і ўсяўладны персідскі бэз. Над Рагачовам, над зялёнymі хмарамі Кісцянёўскага парку, над хутарам Крыцкага (хацеў бы я, каб мяне там калісці закапалі, а да таго хацеў бы, як найчасцей, бываць там) цягнуліся і звінелі веснія, празрыстыя аблокі» (8, кн. 2, 328).

Пісьменнік згадаў ці апісаў у сваіх творах Чырвоную Гару, Гарацішча, Доўгую Кручу, Праворот, Азярышча, Зверын, Кісцяні і многія іншыя мясціны на Рагачоўшчыне. Некаторыя з іх, уведзеныя ў літаратурны ўжытак, жывуць ужо сваім, самастойным літаратурным жыццём, з'яўляючыся яскравым увасабленнем роднай беларускай зямлі. Уладзімір Караткевіч любіў гэтую зямлю.

Пра сваю неадлучнасць ад Прыдняпроўя хораша сказаў пісьменнік у пасляслоўі да рамана «Каласы пад сярпом тваім», які выйшаў на рускай мове ў Мінску ў 1977 г. Пісьменнік марыў закончыць свой твор, паказаць ход і разгром паўстання. Але ён баяўся гэта рабіць, бо надзвычай цяжка было паказваць смерць сваіх герояў, з якімі ён зрадніўся.

Уладзімір Караткевіч, нібы прадчуваючы смерць, у апошнія месяцы жыцця наведаў дарагія яму мясціны — Кіеў, радзіму Янкі Купалы Вязынку, Палессе. У чэрвені 1984 г. на некалькі дзён ён з'ездзіў і ў Рагачоў, каб зноў далучыцца да сваіх вытокаў, каб пабачыць родную зямлю...

⁴ Шляхам гадоў. С. 105.

Сёння рагачоўцы вачыма Караткевіча вучацца бачыць незвычайную прыгажосць звычайных, знаёмых з дзяцінства мясцін. Яго творчасць ім вельмі блізкая і дарагая. Бо расце яшчэ на беразе Дняпра тая самая груша, стаіць яшчэ на вуліцы Чкалава тая самая хата, жывуць яшчэ тыя самыя Грынкевічы і, наогул, рагачоўцы кожны дзень ходзяць па вуліцах таго самага Сухадола, які на самай справе — Рагачоў. Караткевіч сваімі творамі нагадвае нам вельмі важную чалавечую ісціну:

Ўсе шляхі прыводзяць не да Рыма,
А да родных вербаў і бяроз. (1, 40)

Рагачоўцы зберагаюць памяць пра славутых землякоў. У горадзе праходзяць дні памяці Уладзіміра Караткевіча. У мясцовай газеце друкуецца прысвеченая яму літаратурная старонка з вершамі пра яго мясцовых паэтаў. Ва ўсіх навучальных установах праводзяцца конкурсы, літаратурныя вечары. Удзельнікі літаратурнага аб'яднання «Натхненне», навучэнцы педагогічнага вучылішча, краязнаўцы горада ладзяць вечарыны памяці пісьменніка. Аматары даўніны звярнуліся ў мэрыю з прапановай аб перайменавані вуліцы, дзе стаіць дом родзічаў пісьменніка і дзе ён доўга жыў і працаваў, у вуліцу Уладзіміра Караткевіча. У горадзе працуе краязнаўчы цэнтр, які далучае дзяцей і падлеткаў да зборання, вывучэння і захавання звестак па гісторыі і культуры роднага краю. У горадзе створаны музей «Пісьменнікі-землякі», дзе шмат цікавых матэрыялаў, у тым ліку і пра Уладзіміра Караткевіча.

У Рагачове памятаюць запавет аўтара «Каласоў...»: зберагаць прыгажосць роднай зямлі, вывучаць яе гісторыю.